

यथा नाल्पनात तस्यापत्तिरिति विसृज्य
 तथापि अतिशयनेन सविष्टौ ना तिदा
 सा प्रतीतिपदिकादिशङ्कासंगपदक
 तदजहनेः अत्र भाष्यं दानासं सर्वत्र
 तादोराणयेन विधिरितितदंतस्य संति
 भ्यस्य स्मृतिपापितः शङ्काकारेणो
 हमातदेतविधिना तलाभ उत्पत्तीप्रत्यये प्रताव
 तिनिर्देशात् स्वार्थकेषु पियवादिभ्यः कन प्रतादिभ्योण
 तात् प्रकृष्टः प्रकृष्टतिशतीतेः स्वरिष्वपि पकत्तादिवाक्यार्थ
 वाक्यात् कंसीधपरमशः शोषमनौलके सनेन लकोपि
 प्रतियोगिकत्वसिद्धौ प्रकृतिभागस्य लोपाजपपत्तेः कंसप
 पदेणोवसमाश्रयतात् सादेतत् पवशमेसिद्धांतः

प्रोक्तमोत्तरतिरिक्तमतात्पर्यं ॥ तत्र श्रुतात्मास्य
 भवेति उच्यते सति रंतातदितान्नयसिद्धापकत्वात्
 ने विद्यावृद्धे प्रतेनासातसंगसंज्ञविधानात् भषदसंतयोरा
 भातेव प्रजापतयावित्यजादांतांसादाददेतानांतयत
 सुचिरमुद्यमोपलक्षितसंज्ञानिर्देशेन पण्डितमिति आतेय
 त्रोचितत्वात् वयसिप्रथमइत्यत्रापि प्रकृतेरादेषः यदातइत्
 श्रुतारिष्वपि तस्योत्पादिनाम
 प्रकृतं रंसायवपि प्रकृतं बह्वेव
 पदलाभात्संख्याश्रुतेण सहस्यारिविधे
 लुक्लपइति संज्ञासामर्थ्यादेव प्रत्य
 सकारोकाराश्च अलोपापनेरव्युत्प
 ददत्तइतादौ विशेष्यसमर्पणार्थमेतत् तदुक्तं

वा.

[illegible]

पञ्चानं
या

तदेतन्नादेवशातिपदिकसंज्ञाः अतएव न च श्रुतवत्तत्त्वं प्रशङ्गद्वारा साधितयेव निर्वह्यत इति भात्रस्य प्रहणो वि
 त्वात् न च कुंचा उल्लिखेत्सादौ हलन्तप्रकृतिकेव न भवः कुंचानालभेत्तस्मिन् हकभो देवविशं मनुष्यविशं च
 सादिदर्शनेन तत्राप्यकारात् तत्वात् अन्तर्दिष्टत्वात् तत्त्वत्वात् साधनार्थत्वात् न च तत्र सा पोरिति ह्रस्वत्वे
 देवविशं वेत्यादौ तु हलन्तादन्ताद्यादाय उच्यते न च श्रुतिवाच्यम् किंच तस्य देवविशं शब्दस्य ह्रस्वत्वेन पदप्रकृ
 तिसंज्ञेणोदात्तत्वात् तत्त्वोदात्तत्वे मूलदिशि न दृश्यात् तस्य कप्रत्ययान्तत्वे तथा सादिस्त्रेणोदात्तत्वात्
 द्विभक्त्येकादेश उदात्त इति विशेषात् पादो मूलत्वेन ह्रस्वत्वेन च पञ्चमस्य सातिपदिकत्वाभावेऽपि न ततिः तस्याः
 समांतरमेकपदमिति पदशब्दसापि पादशब्दसमानार्थकतया तस्मादेव दाप उपपत्तेः मैवं शत्रुभाष्यामस्य तर
 स्या बहुराशेः तदर्थत्वात् अत्र भाष्ये लिङ्गविशिष्टपरिभाषयेव सिद्धेः साप्यप्रहणं अर्थं यथा कथंचित्सातिपदि
 कप्रहणोपि तदप्यस्य सातिपदिकस्य स्वरूपप्रहण एवेति नियमानं गीकारात् न च विनियमकाभावः परिभा
 षायाः साधनत्ववश्यकत्वात् तदुक्तं प्रयोगेन सर्वनामस्वरसमासतद्धितविधित्वगत्वगर्थमिति सर्वासाधिसं
 द्भवत्वादेतनेति तृतीया सर्वनामत्वादिति वार्तिकार्थः एकादेशस्य पूर्वान्तत्वेन प्रहणात् निमित्तकारणोत्पादिना
 गतार्थत्वा नौ भयमपीति भाष्यम् ऊरुलीबिलमित्यत्र ऊरुल्लक्षणे भयानलं चित्तेति सर्वपरंतोदात्तत्वम् पि

ध
सि.स.
३

॥

रसदृशीत्यत्र पूर्वसदृशेति समासः दस्तिनीनां सप्रहोहालिकम् अचित्तहस्तिपेनोष्टक विषयसतस्याम सादेत
रितइति प्रवदावादेन तिस्रोहस्तिनां इयमममित्यदाहार्यम् स्थितिशायिनीत्यत्र तेन सिद्धवभाति निसप्तमा
लक दृशीनीयमानिनीत्यत्र काश्मानिकेति प्रवत्त दीर्घप्रावकानिनीत्यत्र स्थाप्येति मानिनीति गतिकारको
पपदानां कर्तृः समासवचने शक्यत्वेनैरिति दीर्घः पूर्वमेव समासशतं नेतमेवात्र पदमिति स्थितिशायि
नीत्यादिवत् प्रयोगतार्थमिति केयटः अपोसर्द्धात्प्रवक्तरीतिषट्ठी अयम् ऊर्भीत्यत्रातः कृकमिकं सञ्जं मेति स
त्वम् ऊर्मागीमावष्टे ऊमारयति विष्टवरिति रिलोपः पामिनयेत्पहानीत्यत्र सर्वशान्तिपदिकेभ्य इति किप् लो
हिनीयत इत्यत्र लोहिनादीति काष् अनिसावेपं किं गालेत्युपसंख्येनेव दीपात्तस्यष्टयगुणादादिसक
म् तेन सदृशत्वात् सादौनातिशयसंगः विभक्तौ लिंगात्पदस्य मित्यत्राप्येतदतिशयेन मूलं तेन गोमतीसादौना
नुम् विभक्ता अयेस्वकार्ये किं यमाशौ लिंगविशिष्टं न प्रवर्तत इत्यर्थः शेषेयुवोरनाकावित्यत्र वक्ष्य
मः सादेतत् स्त्रीश्रत्ययोत्तरेतदितोत्यतिविशेषद्वयं तामस्तुतयोः प्रकृतित्वाधिकारसामर्थ्यात्तदालाभा
त् अथवा स्थायिकतेनान्तरे गतात्परतात्वात्तद्वर्णादन्तरेण दीर्घजायित्वा लोहितात्वात्वावित्ति कन्सात् तेन लो
हितिकेत्यस्य सिद्धावपिलोहिनि संतिर्लङ्गाय इत्येव द्वासाभाभश्च तद्वर्णात् न तलोहिनीशाहात्कानिलो

वि.

हिनि के। त लोहिताशालोहितिकेति सिद्धं । त्वेव स्त्री प्रत्ययस्यावकाशः प्रकर्षाविवक्षायां कालीति ।
 प्रकर्षप्रत्ययस्य स्त्रीत्वाविवक्षायां कालतर इति उभयपक्षयोस्तपरत्वात् प्रकर्षप्रत्यये कालतरेति स्यात् स्त्रीग्रहणा-
 सामर्थ्यात् पूर्वैर्गोपिकृते कालीति द्वे स्वकालिने । तत्वे उं समासोत्पद्यतेऽपः उद्वोगो मेतो यस्या इति बहुव्री-
 हो उक्तरीत्या गौपिकबुत्पत्तौ बहुगोमती केति स्युः । तत्वं प्रकेत्यत्र तूँ तात्प्रत्ययेऽपि न दोषः केण इति द्वस्ववि-
 यानात् मैवं समासार्थोत्तरपदं ताः समासोत्पत्त्या गोबालौ क्रिकविग्रहवाक्ये समासोत्पत्तेः सच वि-
 भक्तेः पूर्वमिति पक्षे सुपेत्तत्वात् समासः स्यष्टः प्रत्यय इति पक्षे तु तदित्यां तत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायां सुपोऽप्यत प्राति-
 पदिकयोरिति सप्रत्ययप्रत्ययः सपिचकृते समासो निर्वायः अत्रेदं वक्तव्यं कालितरेत्यत्रांतरंगत्वादेव स्त्री प्रत्ययः स्वा-
 र्थइत्यादीनां पंचानां क्रमेण प्रतीत्या स्त्रीत्वस्यांतरंगतया तन्निमित्तकप्रत्ययस्यापितयात्वात् प्रकर्षस्य वा सप्रतियोग्य-
 पेत्ततया बहिरंगत्वात् अंतरंगबहिरंगयोश्च विषयिष्येयायोगात् तत्वे उं वा नित्येन क इति अनुवर्तमाने का-
 लश्चेति कस्य त्वये कालिकेति न स्यात् तदपेक्षया स्त्रीत्वस्यांतरंगत्वाभावात् अत्रातार्थकनस्त्वबहिरंगत्वात्प्रागेव ।
 स्त्री प्रत्ययः सिद्ध इति न तत्रेयं शंकेति चेन्न कालशब्दात्कस्य त्वये दापि इत्येन कालिका शब्दसिद्धौ गोपोभावेऽपि तत्तिवि-
 रहात् लोहितिकालोहितिकेति तत्त्वोहितालिंगवाचनं चेति वचनादेव सिद्धम् अस्यायाः प्रहणेऽपि लोहितात्मा ।

एतद्वर्णनं नित्यं नित्यं नित्यं विहितं नित्यं सौम्यं यथा धिक्वाकन पश्य प्रसंगात् हरितिका हरिणिकेति द्योतयति हरि
 एषा ह्यभ्यां कति कृते राशिरेवमिदं तस्मात् स्यात्पुनरप्येवमस्मात् अत्यंत सार्धं कोपिक नूनमा मिव वन इत्यनेन
 देवसेनाय विद्यते सापि स्यादयं ह्येवमस्मात् अत्यंत सार्धं कोपिक नूनमा मिव वन इत्यनेन
 प्यमिति दीक्षिताः अत्यंत सार्धं कोपिक नूनमा मिव वन इत्यनेन
 ता तिर्नतसं तसार्धिका वां प्रियकृत्स्नादीनां सुवेतार्थविशेषात्तथा तत्तरेतदुत्पत्तिरिति तत्तल्लभ्यतया यस्या ३
 येतसार्धिकेषु नवता रात्यातिपरिकादेव तदुत्पत्तिरिति तत्तल्लभ्यतया यस्या ३
 याम् अधिकारो यं ननु प्रसिद्धार्थं स्यात्तु वादः सौम्यं यथा धिक्वाकन पश्य प्रसंगात् हरितिका हरिणिकेति द्योतयति हरि
 मिः नवसंस्थानविशेषं यं गोतादिशस्त्रीतेनामसा मासे शिषापानगर्भादिषु गतसंस्थानाभावात् ना
 पि गोनादिव देक्यल्लेयदीते सप्तवत्तु दीते शक्यं तल्लभ्यतया यस्या ३
 स्तनकेशादिषु गतसंस्थानविशेषं यं गोतादिशस्त्रीतेनामसा मासे शिषापानगर्भादिषु गतसंस्थानाभावात् ना
 दोनत्वा नाशतिः तदुत्पत्तिरिति तत्तल्लभ्यतया यस्या ३
 देक्यल्लेयदीते सप्तवत्तु दीते शक्यं तल्लभ्यतया यस्या ३

लो ज स मौ ट श स टा न भि स ड भ्या भ स ड सि भ्या भ स ड सा सा भ डो स स प उ क्त प्र कृ ति
 भ्य परे सा द येः प्र त्प याः स्युः सु गै ज स इ ति प्र य मा अ नौ ट श स इ ति द्वि ती या टा भ्या भि स इ ति तृ
 ती या डे भ्या भ्य स इ ति चतु र्था इ ति भ्या भ्य स इ ति पंच मी डे स जे त् आ म् इ ति षष्ठी डि जे त् स प
 इ ति सप्त मी इ ति संज्ञाः सर्वा वा य सिद्धाः सूत्र कार स्य सं मताः ता भि दे व व्य व हा रा त् सो रु कारो
 र्वा णाः त्र सा वि त् त्र वि शो ष ण र्थः अ सी त् यु क्ते अस का रा ला वि त् य र्थी प त्वा स प्त मी व ज्ज व च ने
 पि प र्थु दा सा प त्नेः न चे ष्टा प त्तिः वा ज म र्वा त्प य उ स्त्रि या स्ति त्पा दि वि शो धा त् उ से रि का रो
 यु ष्म द्स्म ड्यां ड सो ष् इ त् य त्रै त द नु पा दा ना र्थः टा ड सि ड सा मि ति त्प र्थं वा प क व च न स्य वे
 त्प त्र पंच म्य नु ट त्वा ड प्र सा वि धा ने पि अ र्थी दे त् ज्ज ह्णो य प त्नेः ज स् प्र सा हो र्ज कार श का रो ज
 सः शी त स्मा ह्म सो न इ त् य न यो वि ष य वि भा गै र्थी अ स इ त् यु क्ते सां क र्थ प्र सं गा त् ज सो न नु
 वं ध त्वे जै इ त् य सो वा दे श प त्वा प्र त्प य स त्प स दे हा प त्नेः प्र सो न नु वं ध त्वे त् जै टो ज स्ते नु ट म्य
 उ त्ते डि त् सं भा व ना स्मा त् अ नो सं दे हा र्थं प्र सा कारः त्ति डि ति प्र त्पा हा रा र्थः टा ट कारः टा ड सि ड
 सा मि ति वि शो ष ण र्थः डि तां न का रो चे डि (उ ट्ट ट्कारः) नी ति वि शो ष ण र्थः अं ते य का रः
 स प्र त्पा हा रा र्थः अ व य वा न नु वं ध स्या य ते न स यो नु दा ज्ज त्ति डिः ॥ + ५ ॥ ३. मि. ३. ६॥

नियमकृताः स्मरेतः । स्त्रीये शायानं नरो धर्मः । न केशसंवेधात्प्रीतिमतिदृष्टमंगः न च स्तनकेशवतीत्यत्र
मनुष्यो नित्ययोगोऽर्थः केशवपने स्त्रीयवहायानां । यद्यपि स्तनयोगाच्च भ्रूतिशः । सर्वोत्तरकातिकतेन तत्संज्ञतत्र
सिद्धेः न चैतदागोपमात्रे तत्र लोकिजः । कायकः । नायतेः तन्निष्ठात्संताभावप्रतियोगिप्रकारकतदिशेष्य
कवुद्धेरेवागोपत्वात् । विरक्तदोः पश्येत्तत्र विरक्तदोः । यनापि तद्गृहजदकत्वात्संतायापिति कनोत्पन्नमन्यादिति
लुपिकृते मनुष्यस्य वा अस्थस्य लोमशालेन प्रोक्तः । पितृव्यसंगः भाष्यकाराः संस्थानशसदौ लिंगमास्येयोस्व ।
कृतांततः संस्थाने स्थापयते इह स्त्रीसूतेः प्रसवे पुमान् प्रसार्थः यद्यपि तौ केपि स्त्रीपुंशहौ स्थापयति सूतिभ्यामेव व्युत्पत्तः ।
नोतथापि तत्र स्थापयति संवातदृष्टं यामोत्पत्त्यां गर्भश्च अधिकरणसाधनः स्त्रीशब्दः सूतेः प्रसवे न नयतीति पुमानि
तिकरं साधनः पुंशब्दः शोणादिके मसन् सस्थपकारः बाहलकादृष्टः इति केयटः । सूः शोदुमसुनिति साधवः यत्तु पा
ते इममसन्निसुलदनेन प्रजाते संकृतं तदा ज्ञानवुपगतादुशेयमिति दीहिताः । अथ मजनकत्वं सस्त्रीसाधारणोपि ।
वृत्त्यतिमात्रेतात्पर्यम् । तथाप्यत्र भावसाधनौ स्त्रीपुंशहौ स्थानेतिरोभावः प्रसवः प्रवृत्तिराविर्भावश्चित्तियावत् साम्या
वस्थासितिः सत्वरत्नस्तमोसिगणाः तत्परिणामशूमास्तदभिजापवशाद्वादयः पंचगणाः संवातदृष्टं च वहादि न
वतद्यतिरिक्तमवयविद्वयमस्तीति केयटः । तदुक्तं पुंशहो आकाशोऽप्यहमात्रे तत्परीक्षायां समाविशेत् दिशालु

सपू

संभ्रुतिन्यास जु
दिताभावेने

[illegible]

सुखः =

四

रोभावः स्थितिरेवमथ भिद्यते प्रवृत्तिमं तः संवेद्यं प्रवृत्तिभिः सततं न विप्रयुज्यते वा संवेद्यं संभवाः यथा।
प्रवृत्तिधर्माद्यं स्थितिद्वयोपास्यते अनुयातिचसोऽपि विचाराप्रयः तेनास्य स्थितिद्वयं च चित्कालस्य भिद्यते
तस्य स्वरूपभेदस्तनः कश्चिदपि विद्यते अत्रेतेन तस्य स्मिन् दृश्यते शक्तिविशेषक्यमेवायत्ततवा बोधो निबन्धन
मिति ननु यदि आविर्भावस्थिति तिर्योभाव रूपमवयवमस्य सर्वत्र तद्विहीनीकृतं प्रमानिति भेदः कृत इत्यत आह वा
चंश्चेति आविर्भावतिर्योभाव स्थितीनां व्यवहृतयाः द्वारः यद्युभयं सर्वत्रेति भाष्यं तु स्थितेरनुसंधादयमप्यथा
ताभिधायं अतएवैभयोरविबद्धायां न प्रसक्तमिति स्वयमेवोक्तम् आत्मेति यद्योक्तं प्रवृत्त्यभावात्तत्र सिंग्यत्र।
हारो न स्यादिसांशं समाप्यते यश्चेति प्रवृत्तिधर्माद्यं प्रवृत्तिदीनो योर्ध्वः स्वरूपात्मकः चित्तिरूपेणास्यते विकारही
नेयं स्वरूपमिति यावत् पुरुषस्य हि सदस्यदिवन स्वरूपेणासांशो कार्यत्वात् नापि प्रवृत्तिवत्तायं रूपेणाकारण।
त्वात् यमं यमिणोत्तादात्म्यं चैतस्य रूपत्वे तेनापि चित्तिशब्देन पुरुषोपादानुपपन्नम् समाप्यते अनुयातिचे
ति अमेवाविकारिभावात् न प्रवृत्तीरनुयातिस्वरूपतः प्रवृत्तिभावेऽपि अत्यसंवेद्यितीनां तत्रास्यात् विचाराप्रयश्चेति
उपलब्धिमात्रे भासमान इत्यर्थः तदभेदोपे विना जडस्य प्रकाशानुपपत्तेरित्यर्थः प्रवृत्ते सह तत्त्वमेतः करणं बुद्ध्या
ख्यं महतो हेतुकारो हेतुकारात्वे च तन्मात्रमिति सोऽप्याह न हि चित्ते विंशत्वावच्छेदः स्वभावः निरपेक्षतया तस्य सार्वदिक

कलापुत्रावनिर्माजप्रसंगात् प्रकृतेरपि साक्षाद्विषयप्रकाशसम्भावतेतस्याः सदातनत्वाद्भक्तदोषसाक्षेनवविषय
 सैवचेतससंवेधित्वेसम्भावोविषयनाशोपेक्षोपवर्गोपपत्तेरितिवाच्यम् साक्षात्तयात्वेववदितस्यापिविषयस्या
 वत्तत्त्वमवभासप्रसंगेनरंरंष्ट्रमिदमेतिवस्थानस्तुः इदियमात्रस्यद्वारत्वेवयासंगेनस्यात् नचतदनुयायात्
 नःसर्वेदियसंबन्धविषयस्यचेतसावच्छेदकत्वमस्त्वितिवाच्यम् स्वमदृशायोनरस्यापिवरा ह्रिमिदंयत्नेमीत्यभि
 मानात् नरोह्रिमिदंयत्नेमीत्यनरत्वेनार्योपदानापत्तेः नरत्वस्येदियमनोआधारस्यचमत्वात् अमद्याआलोचन
 विकल्पयोरसिद्धेः नचाहंकारस्यापरोनियतविषयाभिमानइतिवाच्यम् सप्रतिदशायामहंकारोपमेपेक्षा
 सादिसंतानोत्पत्तेः तस्यापयापराच्छासादिसुदुडितत्वमनोवस्वावगतमित्येतावतामावश्यकस्वीकारः त
 स्मिन्बुद्धिशेषतः कारणेनानुपपत्त्यरिणामविषयतया चद्वारिविषयआत्मनः स्वरूपतिरोधाधिकः त
 त्संबन्धसत्तासत्ताभ्यां पुरुषसंसारोपवर्गयोर्व्यवहारो वैवेच्यहंजानामि अहंकारोमीतिवृत्तिचेतस्ययोः
 सामानाधिकरण्यानुभवविरोधः बुद्धिपुरुषयोर्भेदात् अमद्याप्रभयापेक्षोपपत्तेः गोरोहंसुखीत्यादि
 वत् अस्यस्यविबुद्धेरवयवार्थः पुरुषभक्तरस्यत्वमुत्तरम् संवेधाभावात् तत्रनिर्विकल्पकमा लोच
 नात्मकमिदंकारणमकारः सविकल्पकं नमः निर्विकल्पकपक्षवसायोपेक्षेरितिदिदेकः ननुकृति

हो.

विषयस्य चोदरे न ग्रायां बुद्धौ प्रतिभासा न पण्डितः । तत्राप्यश्वं चत्वात् संज्ञं विनेदः । गो नीत्यप्रवसायेवाति-
प्रसंगात् मैत्रं चेतनोपरागात्वेन न ज्ञाया बुद्धेः । आलिकया ज्ञानरूपपरि- । एतन्मभेदस्यैव चरादिसंज्ञं य-
स्य सत्वात् तथा हि बुद्धेः शत्रुयं पुरुषोपरागात् । गो गो व्यापारावेशश्च बुद्धिचेतनयोर्भेदाग्रहादेकत्वाभि-
मानः पुरुषोपरागः नीलेंद्रियसन्निकर्षा नील- । ज्ञानरूपपरिणतिभेदोत्पादो विषयोपरागः । ताभ्यां कर्त-
व्यविषयप्रतिभासात्तत्तमः करोमीत्यप्रवसाग्ने- । रावेशः तत्रापोपारमार्थिकः दर्पणास्थानीयायां बुद्धौ स-
देशस्य चेतस्य स्यात्वेव भावेन भ्रमरूपत्वात् वि- । भावह्नेदसंभावं बुद्धिपरि- । णामरूपज्ञानेन तु परमार्थिक-
निःश्वासाभिहतदर्पणमालिखत्त पतत्रभयार्थी न ह्यतीयोपितथातथा च विषयेंद्रियसंबंधे यंच दृश्यादि-
विषयाकारो बुद्धितत्त्वपरि- । णतिभेदो ज्ञानं तेन सद्वेतनो ह्यमिदां नीं ज्ञानां मीत्याकारो बुद्धाकारोपितस्यै-
तस्य संबन्धो तात्त्विकः सा उपलब्धि रिति फलितार्थः । तस्मात्ज्ञानसत्त्वः । वेच्छादेष प्रयत्नार्थं मंत्रुर्देयः ।
अनभिषक्ततया उच्यते । ज्ञानस्यैव स्मृतिजनकतया संस्कारा नं गीकारादिति रहस्यम् । प्रकृतमनुसरामः । ते-
नेति चित्तिस्वरूपभेदो विषयाकारबुद्धिपरिणतिप्रतियोगिकसंबन्धमेवौपाधिकः । विषयभेदेन तदाकारप-
रिणामभेदात्तेन च तत्संबन्धभेदादित्यर्थः । तादृशसंबन्धस्य भूतमविष्यद्वर्तमानतद्योगादेवात्तनोपितघातेनेना

नरा

त्वास्ति प्रात्मा सीत न त्वेवादेजातनामं न तं ने मे न नायिषाः न त्वेवन भविष्यामः सर्वे वयमसतः परं इत्याद्युपपत्तेश्च न।
 हितं पूर्वमासीदुदमप्यासं रमेप्यासन अत्रेपि सर्वे भविष्यामः स त्रतात्पर्यम् तस्मिन् स्वयमेतिष्ठते न त्वस्य दीय प्रवृ
 तीनामात्मनाकः संवेद्य इत्यत आह आचेतने धिति मरुत्मादीनामचेतनतया चित्तिकाया धितिसीकारात् तत्रो
 पदर्शितमेवेति दिक् पतेन सत्त्वरजस्तमसां दृष्टिः पुंस्तं अथ वयः स्वीते स्थितिमात्रेण पुंसकत्वमिति भाष्यमने
 आत्मा ब्रह्मेसादावसंभव इति केषां चिदुक्तं परास्तं न ब्रह्म न केचिदपि मत्वे स्वीत्वमिति पदेपि त्वद्वदेतदा गोप
 संभवात्साध्यमिति वाच्यं तत्रागोप्यकत्वात् तदत्र च कस्मिन्नात् यत्पचयापचयादेर्विरुद्धस्यैकत्र समावेशा
 योगात्तदस्मदीतदमित्यादिव्यवहारादुपपत्तिर्युगानां लोकां भुपगमेपियुगपत्तया व्यवहाराणापत्तिरि
 ति तदप्यसत् संस्थानविवक्षाया मित्यादिना भाष्यजं निरस्तत्वात् तदुक्तं हरिणाः सन्निधाने निमित्तानां
 किंचिदेव प्रवर्तकम् यथा तत्तादिशब्दानां लिङ्गेषु चित्तिः आवृतत्वविदः शिष्टाशब्दार्थप्रव्यवस्थिताम्
 यद्युदमो गतामेति तत्र लिङ्गेषु चित्ते न च विवक्षा यत्तन्मार्थानतया दोषदेवेति वाच्यं च तद्विपुलाहना
 मितिसिद्धांतात् अथ ये कस्मैव भावस्य श्रितियो गिते तत्सत्त्वात् त्वमोदजनकत्वात् उपपत्तेः सत्तादि
 योगमात्रेण तदुदमः उदमस्य वा स्यादेतया तदुदमः सत्तादि संभवात्पत्तेः तस्मात्तदेव सर्वलिङ्गानि

पिक

[illegible]

तेन विवक्षाया मध्यवर्तकत्वात् मैवे लौकिकस्त्रीत्वविशिष्टेशास्त्रीयपुंस्त्वैतदशक्तेः न वैवमप्येतेन वाचिनी मधादि
शब्दानां मालिकारोपेन पुंसकत्वं संतादौ उडुं स्वमिति अवस्थानुपपत्तिरिति वाच्यं तत्र केवलशस्त्रीयस्त्रीत्वप
रत्वात् यत्तु शब्द निष्ठत्वे हस्वारीनामिदं स्त्रीत्वादीनामपि भेदकत्वादा उडुं स्त्रीत्वात्पि शब्दाभिधेते अर्थभेदकत्वे
दशतिपत्तवत् अर्थभेदेपिकेषां विक्रयानां लिङ्गैकाभिधानेन तत्रेण तावता अनुकरण इव पत्रे पत्रं समानाजुष
वैके प्रतर्कादिशब्दे उच्यते कागादिपुदप्येदार्थादिष्वेकमस्तीति संबंधमुपपन्नं लिङ्गयोगः स्त्रीत्वेराशदिपुंस्त्वे
नाभावो न पुंसकत्वं शीभावादित्येतकम् न वस्ता अथवा व्यत्यसंबंधे नार्थसाध्यपकरोति यथा शब्दनिष्ठमेवार्थः
विशेषनिर्णायकं बहुव्रीहिस्वरस्य वाच्यपदार्थादेरिति उदमत उदात्तादीनामेव भेदकत्वेन भाष्यादौ प्रादितः
त्वात् कत्वादेरपि उक्तसंबंधे नार्थविशेषणत्वापत्तेः तत्रापि मनीसादेरुभयत्र साम्यात् स्वरस्य बहुव्रीहितिः
णां पकत्वे नार्थविशेषनिर्णायकत्वाभावाच्च एवं पदार्थादेरिति खेराः बहुव्रीहिः वैषाकरणो निश्चिनोतीति को
स्तुभादावेवोक्तत्वात् सामान्यमपि गोत्वादिके व्यक्तेः कत्वात्पुन्यं शब्दाविधाणादावपुनरपरा
र्थमदावातहारको लिङ्गयोग इति संबंधपदार्थसाध्यः अहंतेरादिभावतिरोभावेतननायस्यादिति रुच्य
ते साचनपुंसकत्वे न वयमप्यप्यते स्त्रीत्वं स्त्रीतापुंस्त्वमिति मित्यानादेशविप्रवृत्तिलक्षणलिङ्गयोग इति केचन

विराधाद्ये तिरिक्ततस्यैकोलोकतेनामप्रयोगवान् विष्णुक इति भाष्यम् शिष्टलोकात् तन्निगम्यप्रतिपादन
 यवप्यानुमंतया बाधकारिषु स्तनकेशादिमत्तनत्वागलिंगभ्युपगमसागः चेच्छादिप्रतदपरित्यागेपित्तविष्णु
 कवद्यानिबद्धनेशास्त्रालिंगमिदिः तदादलिंगमशिष्टलोकाः अयत्नाल्लिंगस्य एकार्यं शास्त्रात्मत्वाद्दृष्टंलिंगा
 मत्तमवयवात्मत्वादेति लिंगस्वरूपमपिलिंगदेवतायतइत्येकार्यं इत्यस्मात्तत्पर्यम् एकस्मिन्नेकार्यं संस्पाना
 दिमद्वावास्तुषास्त्रागनत्तत्रमिति शास्त्रात्मत्वाल्लिंगात्मत्वं स्तनकेशादिसंबंधेत्तल्लिंगेभ्युपगम्यमाने एतन्नष्ट
 कं अवयवात्मत्वाच्चकरीरइतिरेफस्यावयवस्यैवनेल्लिंगभेदोदृष्टइत्यर्थः केचित्तु तिस्रोनातयपवेताः के
 षांचित्समवस्थिताः अविहृदाविहृदाभिर्गोमनुष्यादिजातिभिरिति वाक्यपरीयाह स्त्रीत्वादिकंजातिः विहृ
 द्जातिः परस्परसामानाधिकरण्यासंताभाववतीभिः गोत्वमनुष्यत्वादिरविहृदाः तदा एकत्वात् इत्यर्थः सामान्या
 दौनष्ट्येसकत्वादिकंतवेशापिकाः यत्रोपे सामानाधिकरण्येनोपपाद्यम् मरूपस्त्रीयकैयदरीसातुसात्तादेसा
 दः प्रकृतमनुसामः इदमस्तत्रयंममकृत स्त्रीशब्दो हि सात्तादिपदवडंभयमित्ते चवतंत इदस्त्रीत्वमात्रे तदर्थं
 इयवाचिनः शान्तिपरिकात्स्नीत्वेवाचेदावादयः इति प्रमाणार्थं पक्षः परमिपरत्वेतस्त्रीत्वस्य उपलत्तात्वात्वि
 शेषाणाताभ्योपददयं स्त्रीत्वोपलत्तिवदयवाचिनः शान्तिपरिकात्स्नीत्वात् यवादय इति स्त्रीसमानाधिकरण्यः

वे

तः स्त्रीतृप्तद्वयवाचिनो गीकृतस्त्रीतादिति प्रकृतार्थविशेषणमिति पदः नन्वाद्ये गार्ग्यायां कारीषगंध्या
कालितरेत्यादौ स्त्रीप्रत्ययद्वयेन स्यात् पकेनेव स्त्रीत्वस्योक्तत्वात् अरुणोपेः अरु. वापोरु. शपोश्च स्त्रीतायै क
त्वात् स्त्रीशब्देन प्रकृतैव स्त्रीत्वस्योक्तत्वात् इति न स्यात् योतकत्वपदेन न दोषः अनेकस्यापि प्रदीप्तोदरेकाः
प्रयोजकत्वदर्शनात् द्वितीयेऽपि भूतानि येषां ललाः प्रावधनमियमुष्टिकेसादौ भूतादिपदानां स्त्रीत्वोपलक्षित
ब्राह्मणादिह तत्वात् तत्सामान्याधिकरणेन स्त्रीप्रत्ययः स्यात् प्रतियोग्यपदेन नार्थदोषः भूतादिपदानां
योतकाद्यर्थपरतया ब्राह्मणादिपदार्थस्त्वेन संबन्धभावात् वरुसंतकेभ्यः प्रतिषेधश्च कथः पंचब्राह्म
ण्यः संख्यामात्रस्य विवक्षितत्वाच्च ब्राह्मणोसादौ स्त्रीशब्दसामानाधिकरणेऽपि स्त्रीशब्दस्य तदभावाच्च सामा
नाधिकरणस्य भेदवद्विज्ञतया स्त्रीशब्दे स्त्रीशब्दसामानाधिकरणानुपपत्तेः तस्मात्ततोऽप्यत्र ययुक्तः मैवं
धिलसामर्थ्यात् ययु. आबिल्यत्र सामान्यप्रहाणानु. विज्ञाताय वष्येनुबन्धद्वयसंज्ञानात् तदनुगोपादेव
तत्रोक्तार्थत्वेऽपि प्रत्ययोपपत्तेः केवलस्य ययुक्तस्य चार्थस्य भेदान्न न च क्रमार्थादिपदानां स्त्रीतायै
ते तस्यैकत्वाद्दिवचना यनुपपत्तिः प्राणशान्तिः अपवित्रद्वितत्वात् तेषां शक्तिस्वभावेन द्वयविशेषक
प्रतीतिजनकत्वाद्दिवचनादेर्द्वयवाचिमे. इरापनियमस्य चोपपत्तेः तदुक्तं सोऽयमित्यभिसेवेयात्

अथ श्रुतिपथे स्त्रीत्व भावः। डोडागामाभावेऽप्यः स्त्रीत्वमित्युपपत्तिरस्यनेकत्वयः स्त्री शब्दे
उदितसामर्थ्यात्तत्तद्वृत्तादिपदानां नृत्वात्। नवमोत्तरमात्राधिकरणेन प्रमाण्येति विद्वत्।
नवमलिंगमप्यवकाशमात्र इति संदेहः अनादिप्रत्ययः प्रकृत्यर्थोत्प्रेयनादिभ्यो देताच्चाश नच स्त्री।
विषयत्वनिश्चयानां वदादिशास्त्राकामदेतत्तावयं। नमशास्त्रं नामासाक्षात्तजानीति शाकुरायन इति दर्श
ने युत्पत्तिरपदाभावात् शास्त्रे स्पेदतन्निश्चयोपपत्त्यात् अनादीनामिहोपादानेनातिविशेष्यशीषोक्त
पनार्थम् अनापराकाश्चादृक्काशृषिकाश्चिह्नयोः किंकर्षित्यधिकृत्यमर्षेदीर्घेति किंकर्ष मूषस्तेय
इति दीर्घोपधात्वं तायां कनिष्ठ्यादितस्याकारमप्यप्यत्रोपादानम् इत्वेतविशेषः नच संताया अनाति।
त्वादित्ययोजनमात्रः आद्याश्चिह्नं नाले पिनातित्वा नपायात् बालादीनां वयो लततायां रोवापनाय
बालावत्साहोमंदाविलाताप्रथमवयोवचनायतेपाकाशहोषात्रयोः नकोपधाया इति ह्येकैयदेन
तयोक्तत्वात् अतः परे गामसूत्राणि संभवाजिनशास्त्रादिभ्यः कृत्वात् संफलाभक्तफलाभावेरिति ह्यः।
मदवकाशमोतशतेकेभ्यः प्रधातुसतप्रधायाकाशा। प्रत्यक्षया शूरावामहत्स्वनातिः महत्स्वस्यानु
करणात्तादात्म्यादः नातिलक्षणेदीर्घनेन वाप्यनेन नपुंसयोगतत्ताः गोणमुत्पत्त्यायात् तेन महत्स्वो

सु.
द्व

श्रीशृंगयोगजनमजनकभावशृंगोपि तेनैवेषाशृङ्गोस्तराजम्यादितिसिद्धे नन्वेतरेगत्वात्पूर्वटादिसिद्धिबोत्त
नेमहतीचासौशृङ्गावेतिमहाशृङ्गासिद्धौ अमहत्त्वेतिव्यर्थं सिद्धस्थानिहृत्तेरशाकत्वात्मेव गौरावगारिवत्त
हाशृङ्गशृङ्गजातिवचनत्वात्पदार्थस्वस्तीत्वाभावात् तदविवक्षयाममासेटाप्रतिषेधेनातिवक्ष्यतांशुप्र।
हृत्तेजातिः किमहत्त्वविशिष्टायाः शृङ्गाणाविवक्षितत्वेमहाशृङ्गायथास्यात् अथवाप्रतिषेधसामर्थ्यादत्रा
पिदामस्यात् नचशृङ्गावताप्रतिषेधिकेनतदंतविषयभावेवसिद्धौशृङ्गावामहत्त्वेत्यस्यैवव्यर्थंअत्रप्र।
कारेणतदेतविधित्तापनार्थत्वात् तेनातिवक्ष्यतांशुतिमहतीत्यत्रउगिदेतात् शीप्रसिद्धेः नचमहत्त्वस्य।
गौरादित्यात्रशीप्र अनुपसर्गनादिकायात् बृहन्महतीस्त्रयादस्यानार्थत्वाच्च अथयानयजात्युदात्तत्वेह
महतीरुपसंख्यानविरोधात् शीघ्रः प्रत्ययस्वेवोदात्ततयाशीप्रुदात्तविधानानुपयोगात् नचविभा
क्तुरुदात्तार्थेत्तत् तथापिगौरादिपादवैयर्थ्यात् उगित्वात् शीपिकृतेशतत्रनुमोनुजादीशतिउदात्तविधि।
नेवसिद्धेः पंचनीत्यत्रस्तीत्वस्यसमासवाच्यत्वात् गौरगतत्वात्तदाशृ अजादिप्रातिपदिकार्थशक्तिसमवे।
तस्तीत्वाभिधानयवतद्विधानात् अजात्यतश्च शीघ्रीस्वीकारात् नचैवमजादीनांस्तीत्वविशेषणत्वेन।
निराकांक्षतयातेषोयकृतित्वानापत्तिः पंचनीतिर्देष्टाभावादितिकार्ये अथयविधेःप्रकृत्याकांक्षायाः

पतासतासामध्यादा अतासनामेवप्रकृतितेनाव... वासदत्तलेनयकारभ्यश्च मदाः... तत्रमृदपदा
यममवेतस्वीतानभिधाना रे बटायोपसंगत... एवंजनातिरिक्तस्यापिसेवगतिः मृदेसेवगतिप।
दनीयातरेतद्विधितापकस्तनपसर्जनार्थकार... यः कुंवाउल्लिहादेवविशदतेहलेता अकारेता
क ज्येष्ठाकनिष्पद्यमेतिपुंयोगेपिप्रथमोत्पन्नतादेवपुण्यादेतत्प्रयुक्तहाप्र तथाज्येष्ठस्यस्त्रीत्यर्थेपिटावि
त्यर्थः पुंयोगनतणस्यस्त्रीयोपवादइतिकलितार्थ... किलानातावपिश्रिष्टाह्यसंयोगेपि मूलान्ननः॥
अमूला ज्येष्ठिनातिविशेषः ननकिमृशतमूला॥ मन्त्रेभ्योऽंशु मृदेतेभ्योनांतेभ्यश्चाभियोऽंशु कंशुदे।
तिनी उगितश्च उगिरेतात्यातिपरिक्तात् इति भवतीमदती नन्विदुगितः प्रातिपरिकस्यवविशेषणावि।
शोश्चभावेकामवागत प्रातिपरिकेनउगितोविशेषणोउगितोविशेष्यत्वेनतदेतविधभावात् प्रातिपरि
कातस्यच उगितोसंभवात् प्रातिपरिकाउगितप्रतिपत्तः उगितोविशेष्यत्वात्तेनउगिरेतात्यातिपरिक्तादि
तिदेतीयः नचनान्यःभवतइतिसंबन्धामसुपरितस्याभावेइववयितिसुसादिनस्यवर्तमानमहत्त्वजगत्सार
वचेतिशरवज्ञावाइगितोमदत शास्त्रस्यच भवतीमदतीतिमिडावपि अतिमदतीअतिभवतीगोमतीत्या
देरसिद्धेः अतिभवदित्यादेः समासप्रातिपरिकस्यउगिताभावात्गोमदित्यस्यचमनुपउगितस्यउमयत्वेना

सि.स.
११

मयासिद्धेः प्रहणवताश्रुतिपदिकेन तदेतविधभावात् नान्यः श्रुतिभवतीत्यादेः सिद्धावपिभवतीत्यादेरसि
देः उगित्तेषु गिरंतसाभावात् श्रुतिपदिकेन तद्व्यपदेशिवद्भावेन निषेधात् उभयत्रापि गोमतीनिष्क्रान्तिगोम
मतीनिर्यवमतीतिनस्यात् प्रत्ययप्रहणोयस्यात्सविहितस्तदादेरेवोपादानात् निरुद्धेः समुदायान्मतयो
विधानाभावात् मैवं तदेतविधिनानिभवतीत्यादिसिद्धेति भाष्यम् पक्षद्वयप्रत्ययलेऽगितोविशेष्यत्वा
त्तदेतविधिर्लभः तथापितेनैवाप्रहणोऽगितश्चेति योगद्वये एकत्रश्रुतिपदिकेनो गिरदिशेष्टते परत्रो गि
नाश्रुतिपदिकमिति भाष्याभिप्रायः नतप्रहणवतेत्यस्यावकाशः उगिरिति बहुव्रीहौ शास्त्ररूपमात्रस्या
सपदार्थतयोपादानाश्रुतिपदिकमात्रस्यातथात्वात् भवतीत्यादिप्रयोगभेदे भवानिति यद्व्यवहृत्येनाना
भूतेतस्यायं भवत्त्वोत्तइति यपदेशवद्भावेनोपपत्तेः येन विधिरित्यत्र स्वरूपमित्यस्य निवृत्तेर्गोमतीरमित्या
दावतिप्रसंगाभावात् उगित्त्वरूपवर्णप्रतिश्रुतिपदिकसाधारणतया प्रत्ययप्रहणोयस्यात्सविहितइ
त्यादेरनवकाशात् निर्गोमतीत्यादेरपिसिद्धेः प्रत्ययवतीत्यत्रांगप्रादेशविधानात्तत्तात्पर्योपि कृतेनैवादेशा
प्रहृत्या उगिरिति वर्णप्रहणोवैयर्थ्यतयापि प्रमात्रेण भाष्यवर्णोऽगिरित्युक्तम् यातो रुगितेः प्रतिषे
धोऽवेत्येषोपसंख्यानम् उवाच सत्तां पुद्गलं प्रतीची उगित्येवतिप्रहणमिति उभयातोः उगिरद्वयमि

१५

तिस्रोऽङ्गितेनोपात्तस्याप्येवमेवतिष्ठति प्रथमयादां न विहितं कार्यं यात् नो मध्ये अन्तेरेवेति नियः
मार्थम् अनियमस्य सामान्यापेक्षतस्वीकारेणानुसृत्य यत्कालानभ्युपगमात् तेनेष्टेतिह अथातश्चदशां
तु अथातभूतपूर्वस्यापिनुमर्थम् गोमंतमिच्छति ततः किं गोमान् अथवायथोक्तनियमेनतत्र
नमोऽलंभत्वात् अन्तेऽङ्गितेनैव सपञ्चयशब्देन साकारनकारस्येवतेरनुकरणं तत्रविभक्तिकेभाविन
नकरलोपमाश्रित्यनिर्देशात् तेनङ्गितेनतादृशादलोपायात्मासौश्रीश्च अन्तावेव नियम्यते लोपश्चातं
तेन एजापानलोपनिषेधेयिणीवेवभवतीत्याहुः वनोरवृत्तेतात्तदेतावृत्तिपदिकादृशीस्यात् प्रकृतं
शब्दरेफस्रोतादेशः वनश्रुतिरु निश्चयनिष्पत्तिग्रहणं प्रत्ययग्रहणोपस्थात्सविहितस्तदादेस्तदंतस्यग्रहणं
येनविधिरितिनदंतस्यापिलाभः सत्त्वानमतिक्रान्तातिस्तत्तरी श्रुतिथीवरीशर्वरी सन्नुपान्प्रभुः कमात्प्र
तयाः पुनोनिष्क्रान्तातिश्रुती पुनानमतिक्रान्तातिपुनीत्यर्थवद्ग्रहाणपरिभाषयानातिप्रसंगः नवभव
मस्यास्तीति केदसीवनिषाविति मववृत्तवन्नोर्थवत्तादतिमवोनीत्यशदोषतादवस्थं अथुमन्नतात्त दशा
तात्वेतिवक्तव्यम् शीघोरेफस्यवायेनिषेधः तेनमहद्युधावालाणी दशेतादिहितस्यवनोग्रहाणां च्वरीसत्रप
णोक्ततेरयत्तादशेतामरत्नेपिननिषेधः एतेनमहासिवेष्टः सहकृतरीवहमितिस्थाप्यतम् अवावावा

४
सि.सु.
१३

[illegible]

न स्यात्तपोनिषेधः पंचमसंज्ञितस्यः चतस्रः सप्ततिस्तु नानादादित्वात् यातायातेति सप्तैते स्वस्वादि
यद्वाहतात्परावीनाः अत्रवदन्ति नतिस्त्वतस्तु नानादादित्वात् यातायातेति सप्तैते स्वस्वादि
देवादिभिरुक्तं विभक्तानंतयोः सन्निपातकृतयोस्तिस्त्वतस्तु नानादादित्वात् यातायातेति सप्तैते स्वस्वादि
व नामांतिदीर्घस्यानवकाशतः सन्निपातपरिभाषासत्तत्तद्दीर्घभावेदीर्घप्रसक्तप्रतिषेधस्यार्थकत्वात् स्वस्वादि
गणोतिस्त्वतस्तोः पादेन नतपददीर्घदीर्घप्रसक्तानिपेक्षार्थकोपपत्तेर्लोककत्वेन स्यादतोऽत्रतत्पादो निर्मूल
पवेति अत्रश्लोकवार्तिके षट्संज्ञानामंतैस्त्वमेदादुत्पत्तिः कस्यानस्यात् यस्यादाराद्यामिदं दोषस्त्वितेतस्या
तोभो अस्यार्थः पंचमसंज्ञितस्य नतोऽपेक्षतत्वात् दास्यात् निषेधस्यानंतर्थात्तादींस्तानपरत्वात् दाहवीत्यस्याच्चाप्रह
तेः नचनलोपस्यासिद्धत्वेस्त्रीप्रत्ययेनरत्रुणासनाभावात् नचस्त्रीप्रत्ययेऽपि सन्निधिरवश्यमेकवचनमारभ्य
यदस्यावित्यत्र प्रकारपर्यंतमुक्तिप्रसादारश्रृण्वादिति वाच्यं सुविधांतिमर्चविभक्तं तस्मात्ता अयाणाहापि
पेशत्वे विधायमानं सुविधिभवंतीति बहुवचिकेत्यत्र नलोपस्यासिद्धत्वात् यस्यादिसत्तत्त्वात्तापत्तेः त
स्यादुःश्रदापोनिषेधप्रतियोगित्वेन विशेष्योक्तः कतंयः भाष्यकारास्तुस्त्रियां यत्प्राप्नोति तस्य सर्वं स्याद्यं प्र
तिषेधार्था अयत्नादित्याहः नचनलोपे सति षट्संज्ञाविरहात् कथं पदद्वयेऽपि निषेध इति वाच्यं ययोदेशपदे

[illegible]

नतस्मिन्नियोगेन सिद्धोऽन्तादेशः नवात्रयस्य विकल्पः नवात्रयस्य सत्त्वे तेभ्यो विषयेऽनीश्वर इति वाच्यं यवः
स्थितविभाषाविज्ञानात् यदादावुभाभ्यामित्येकायोगः अत्रापि स्यामिति द्वितीयः अत्रानोवद्ब्रवीदेरित्यनुवर्तते
मनप्रतिनिवृत्तमत्तेन दोषः बहवः चानोपस्थाशास्त्रायां नित्यवद्ब्रवीदोऽपि रिक्तोपः अद्युवेति संश्रयानां शाश्व
आकारस्य संश्रयानां चेति पूर्व रूपं हल इति संश्रयानां तस्य दीर्घं तं न संतत्वाद्ब्रवीदेः कश्च बह्वृकावद्ब्रह्म
केति पूर्वपक्षः सिद्धांतस्तु नयंतानां यो बह्वृदिस्मात्कश्च अत्र तु च न युवन्शादौ न कारीतौ ततश्च वतिपा
दानं नयंतत्वाभावात् न कश्च नापि संश्रयानां न कारीतानां मेव अत्रादीनां संश्रयानां मिति वक्ष्यमाणत्वात्
नापि शाश्वतः पूर्वपक्षं संश्रयानां पूर्वत्वे सप्तानां गशदाणामिति वक्ष्यमाणत्वात् शाश्वतमिति श्रुतिमिति वा तसंगे कनिन
प्रत्ययं प्रतिवक्ष्यति पातः अत्रुत्तमिनादिना च यतेः कनिन प्रत्यये च न शाह्वस्यतेः तथादांगभरः स्पष्टः तः
स्मादुपपत्तेर्बह्वृकावद्ब्रह्म अत्रुत्तमिनादिना च यतेः कनिन प्रत्यये च न शाह्वस्यतेः तथादांगभरः स्पष्टः तः
रः अतएव बह्वृके नोपसर्जनत्वात्तिशस्यभावात् ननु बह्वृकाश्च यं कांयंतवावरितार्थमेव समुदाये प्रव
र्तते यथानुपसर्गमादावत्रुदातेन सनत्वादात्मनेपदं यत्त्ववयवे चरितार्थं तन्न समुदाये पात इत्या
दावात्मनेपदेन चरितार्थस्यानुदातेन स्वपाणयनीत्यादौ तदप्रवर्तकत्वादिति वस्तुस्थितिः अरुचरीत्यादौ च

त्या
सा

४.
सि.स.
१४

रितार्थवरिन्निमित्तकं दीवादिबहुकुरुचरेत्यादौ कथं प्रवर्तते तदंतविधिश्चातिपरिकेनास्ति तस्मिन् अधिकारे
लोतिवेत् अत्र वार्तिके एवं सत्त्वं निर्देशो वापिशालमर्थीते इति अथमर्थः उपसर्जनमित्यप्रधानसंज्ञापूर्वावा
याणाम् तथा व्यवस्यमाणः प्रत्ययाप्रधानादोष्या इत्यधिकारार्थः अपिशालिनाशोक्तमापिशाले इत्ये
स्या अपिशालमर्थीते अपिशालावास्तीति तदधीत इत्याहः शोक्तालुगितिलक अत्र मोक्तार्थस्याहो
प्रधानतामर्जं अहोतस्याप्रधानत्वे पित्राहोप्रधानत्वात् अनुपसर्जनोदित्यनेनाहोतविशेषणं यत्वात्
नवतदधीत इत्याहः प्रधानतया तन्निबन्धनपदोऽप्यादितिकाव्यम् तस्य सत्त्वं तन्निबन्धयेव यत्पयत्तत्वात्
प्रतिषेधात् दित्वाणान्निमित्तान्नात्तुवनेः अणस्वरूपोपोकार इति तर्थात् ननु अकाररूपोऽपि निवर्तय
धानाभावे प्रत्ययत्वात्तत्तः अहोत इत्यत्र पित्वावधानक निमित्तकस्य रागादुपमोह तस्यादिलेपे
नतिपित्त्वेपि स्वीकारात् ननु स्थियामित्यनेनानुवर्तमानेन अहोविशेषणात् स्थिवाविहितो योग इति
वाह्यान्नायेदोष इति चेत्सत्यम् तथापि काशकृत्तिनाशोक्तामीमांसाकाशकृत्तत्वात्तमर्थीते काशकृत्तत्वा
स्तीति अत्र मोक्तार्थस्याहोतस्थिवामेवोपमन्त इदं तादृशत्वात् वतमानात् इति बोद्धव्यं रत्वात् तस्मात्प्रधा
नात्प्रत्ययेन त्वेव प्रधानादित्यर्थे अधिकारार्थे अहोतप्रत्ययेन त्वमियेयामाहोकाराभित्ये इदं ता
या

ता.
को.

अथ मभिधेयानामुत्पत्तिरिति सूत्रेण ननु अथवा । सतत्वेन विद्यायाः प्रत्यक्षात्प्राप्तयेन ननु । एवं चोक्तं । अतः सतत्त्वं नैव प्र-
त्यक्षं सति तार्थान्न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
हि । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
सूत्रेण ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
तार्थान्न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
समासप्रत्ययविधौ ग्रहणवत्तायातिषदिकेन वतत्प्रतिषेधात् अनुपसर्जनारिति निषेधसामर्थ्यात्तु प्र-
नात् यथाभिमतार्थसिद्धिः न च कुरुहो गति कारकत्वं स्यादिति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
विभाषायाः कृत्वा ग्रहणाविषयकत्वात् अणदस्य च कुरुहो गति कारकत्वं स्यादिति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
कारकोपपदानामिति सुवृत्तयेः एवं मेव समासोत्पत्त्या कारशब्देन समासे कर्मकारयद्व्युत्पत्तौ कारशब्दादेव दृश्यते ।
तस्मात्कौमकारयसिद्धये सूत्रमेतदिति स्थितम् अथ केयदादयः कारशब्दात्तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
कारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
प्रमाणभावंः अतः । संप्रसारणमिति सूत्रेण वतनिकतया भाष्ये वत्समाणात्वात् न च कदाचित् कारो न तद्व्याप्येति ननु ।
वाङ्मयहास्यं सप्रदायात् दोषतः । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
वाङ्मयणीयत्वात् न च तत्तमात्रं सनत्वेन योगः समुदायस्य च नाणं तत्त्वमिति ननु । अकारो न तद्व्याप्येति ननु ।
तदेतद्विद्येतापितत्वात्तिर्वाहः न च दृष्ट्यादिभ्यश्चिनिषेधस्य पियं वाङ्मयं पदीत्यादावुपसर्जने विषयमादिशुक्लान्तितादेर-

५१

५.
सि. सु.
१५

पितया असंगेवदुरुचरीमादौरीयोर्वावत्वात् नचषट्सेतेतदेतेवसिधामिति विशेषणोदिङ्काणजिह्वादौ नदिदावे।
 वेतेनवदुरुचरीयत्रनदोषः केभकारी सत्रत्वांतस्यसिधायोहतेसुदेतादपिरीविति वासं पतारशविशेषणाविशेषभावे
 खवस्यापकाभावात् तन्नानार्थमेवेतत्सुत्रारंभस्यप्रकृतात् मेवे अनादीमादिदादीनांचसीत्वेविशेषाणं वनेरचोसादौ
 नूपात्तस्यतरंतस्यवेनीष्टसिद्धेः पंचाजीमादिसिद्धयर्थमनादिहनिस्तीतार्थतायांदावित्यत्रयास्यानातिरिक्तवीजस्यउर्वचत्वा
 सिद्धिः न तस्मान्नदेनविधिजापनार्थमेवेदंस्त्रेनहमहत्त्वैत्यनेननेतत्रांनादिभिः स्त्रीयेविशेषणविष्णामीतिभाष्यकृतेनोक्तत्वात्
 तदेतविधिजापनेपिमहाशूद्रशूद्राद्रेटाप्रसक्तभावेनामहत्त्वैतिनिषेधस्यसंयोगानुपपत्तेः यन्नसर्वनामसंज्ञासूत्रेभाष्य
 कारैरुक्तं अनुपसर्जननादितेषयोगः प्रत्याख्यायतश्चित्तस्यकौभकारेयादिपदानामस्यथासिद्धिमात्रेतास्यमिति कैयदाधि
 मतः पंचाः यनुशूद्राद्रेतस्त्रीत्वंतविशेषणीयं तथाचसिद्धावतमानाज्ञादादित्यर्थपर्यवसानेनतदेतविधिनामहाशू
 द्रशूद्रेष्वस्तिवापः प्रसक्तिः अतस्तत्तापयित्वास्तुलभमेवनिषेधसार्थमे नचपंचशूद्रासादावतिप्रसंगः जातिरित्यने
 नशूद्रस्यविशेषणादिति तच्चिं नह्यजादिगणोपदितानां प्रत्येकंतनूपेणसिधामित्यशविशेषणत्वं येनस्त्रीशूद्रयोर्वै
 परीतेनविशेषणाविशेषः भावस्यात् किंत्वजादित्वेनरूपेणानुगतानां तथाचादिशब्दार्थहनिस्तीताभिधाने नादिभ्य
 षादितिवाक्यार्थः अनाद्यतश्चिदेदंतेभूयसाणादिभेदेयुगपत्सहीपेचमीसुभयरूपत्वापत्तेस्तेतिनकिंचिदेतत् ॥
 इति श्रीसिद्धोतसुथानियौचतर्थाध्यायस्य प्रथमेऽध्याये अममान्त्रिकम् दिङ्काणान्दयसचदत्रजमात्रचतयप्रदकृद
 नूकनकारणः अत्रुपसर्जनेनयदिदादितरेतादरेतात्मादिकात्त्वायांरीशूद्ररुचरीउपसर्जनसाज्ञेह वदुरुचरी नद
 दितियचादौदिष्टदितः नदी नचवदसमागत्यत्रनदी नचवदः स्यात्तत्त्वेनदित्वात्तदोदापपत्तिः अनुबंधकार्येयत्वा
 चिधाविनिषेधप्रसङ्गेवितिवाच्यम् कचिदनुबंधतायांनह्यथावितिनिषेधप्रसङ्गः इदं प्रकृतात् लाप्रथमद्वयेयका

जा ५

[illegible]

[illegible]

४
सि.सु.
१-

त
त
नृत्तिदिशिस्तेमादिसिद्धं कांशेतात्त्रे^त क्षेत्रज्ञेः कांशेतादिगोदितलुकिनशीष षोडशसोदः कांशविषोषोतदेत
विधिनांनलाभसंभवेपि कांशदिषुकां क्षेत्रज्ञिकतसकांशेष्वविशेषां स्थानतुकांशतस्यविशेषाणसंवेधानेत
रविशेषोतदेतविधिरितिसिद्धंतात ततश्चकांशपदस्यतत्त्वमित्यत्रक्षेत्रज्ञेदाभ्यांकांशभांकीनादिकांशवैवेत्यत्र
निषेधः प्रवर्ततननुदेकांशप्रमाणमस्यादिकांशक्षेत्रभक्तिरिमादौ कांशपदस्यक्षेत्रज्ञनित्याभावादचोतप्रमाणमिति
कांशतस्यक्षेत्रज्ञनित्याभरतिवोध्यम् प्रमाणेनोदिगोर्निर्मितिमात्रबोलुक् ननुदयसूचः प्रथमश्चद्वितीय
अर्द्धमानेमतौसमेतिसिद्धंतात अत्रचतिर्यङ्मानत्वात् स्यादेतत् पूर्वैवैवात्रनिषेधःसिद्धः ननुकांशप्रावःपरिमा
त्यर्थः आपानवाचित्वात् आकृककृदादेरेवपरिमाणत्वात् अस्यादिहस्याभितिरित्यत्रशीषप्राप्तैः अत्राहो
रपयनिषेधप्रतिनियमार्थमेतत् तेनदिकांशीरजुर्विमज्जीष ॥ पुरुषात्प्रमाणोत्तरस्याम् प्रमाणहृतिप्ररुषप्रा
होतादिगोदितलुकिवागीष हौपुरुषोप्रमाणयथाः सादिपुरुषोदिपुरुषपरिहृताजहभोरेत्यर्थः परिमाणोत
तानिषेधप्राप्तौविकल्परेभः पुरुषप्रावस्यजातिवृत्तत्वेपिप्रमाणपदसामाधिकरणप्रादोकेप्रमाणहृतिन ह्यो
नुशहृतिस्वाभावात् अत्रप्रमाणेनोदिगोर्निर्मितियार्तिकेनदयसबोलुगितिमासकारः तच्चित्ते पुरुषपदस्य
प्रमाणपदसामानाधिकरणेनात्रप्रमाणहृतिवेषितत्र असिद्धभावात् प्रमाणत्वेनप्रसिद्धानांशमाटीनामेवतत्रोपा
दानात् अस्यापुरुषपदस्यसमिसादावपित्वागच्छतेः स्पष्टेक्षेदेपुरुषदास्तिताम्रावेति स्पष्टेयदसंतार्थ अत्रेदवाच्यम्
वाक्येपुरुषपदस्यप्रमाणपदसामानाधिकरण्येदेवप्रमाणहृतिस्वाभावादेवप्रमाणहृतिनिति स्वयमेव व्याख्याय
पुरुषपदपरिमाणत्वेनप्रसिद्धेनेतिवृत्तमाननुसंज्ञकत्वेस्पष्टे अतएवपुरुषपदस्यसमिसजनायतेः दिगोर्निर्म
मित्यत्रशक्तिमुपपन्नत्वात्प्रमाणोत्तरानिदुर्लभाः सन्नितिस्पष्टेदित्तत्त्वयस्यदपरिमितिभाष्योक्तत्वात्

५.

एपा

भा

[illegible]

स०

सि.स.

विहितसमासोत्तरादिमर्था दत्तवसमासोत्तरादिविहितवाक्यः प्रसेगाभावात् ॥ सोऽप्यप्यदेर्नीप सोऽप्यप्यदेर्नीप सोऽप्यप्यदेर्नीप
तादृक्नीदेर्नीप नीपोपवादः यूपीयत्तभीवद्वीदेः किं रूपो निकांनोत्तराः आदिश्रुतादयवधाननियमाभावः द्विविधो
धीप्रतिप्रायतोऽधी ॥ दामदायनोत्तरा ॥ उक्तविधासोऽप्यदेर्नीप वद्वीदिविधोऽप्यप्यदेर्नीप वद्वीदिविधोऽप्यप्यदेर्नीप
य दामोत्तराप्रतिषेधयोः दायनोत्तरापः यामाचारः दिदात्री प्रत्ययप्रदाणसमासकृतानववर्तितत्वात् उदाभावं
मयपदेराप्रतिषेधो तेनतत्रदामैरादामेदामानावितिषेधं ननुदाम्नात्कोताउदामेस त्रामस्तुत्कोत्तदामासाइति
वद्वीहोतुकयस्यात् उतकमणायकमणायोऽतनयमन्त्रात् मेवं तयाप्रुपचारसंभवात् सस्वाम्याव्ययनानीत्यादिप्र-
योगात् दिहायणीत्रिहायणीवालादियत्तं हायनस्तितात् उताप्रुपचारसंभवात् सस्वाम्याव्ययनानीत्यादिप्र-
नेहदिहायनात्रिहायनाश्रुताः अत्रउपधातोपिकेयत्तस्य अत्रेतादृक्नीदेरुपधातोपिकेवादी १ वद्वीदराजानोय
योत्तवद्वीदराजोवद्वीदराजे वद्वीदराजानोइदं वतिथ्यार्थमित्युक्ते अत्रतस्मात्प्रदाणं तुविधित्वं प्रकाशितार्थं निमित्तं
ताकंदमा उक्तस्यतेनित्यं नीपसुगतीनामश्रमः अत्रवर्तेताविकल्पः कंदसि शतमूर्ध्नी योपेवनां नीपेवरात्रीमत्र
स्वेतरेणसिद्धेः केवलमासकभागे यथापापसमानार्थकृतसमंगलभेदनात् संतापो कंदसिबलवभ्यपथ्यानिमित्तं
१ अथोनरेकवलीविशः मामकश्रुतांसेतकंदसोरेवेतिनियमार्थं अत्रतत्वादेवसिद्धेः तेनमासिकावुदिरिमत्रदा-
वेवप्रुपदसदोरयतरांसेवेमण तवकममकावेकवचनेइतिममकदेशः कामकनयकयोरुपसंखानादित्वम् अ
थास्यामासकीतनू मित्रावरुणयोर्भागेयौ अत्रिषधः संतुषापीः उतामरीभ्योमववाविनिमेषमानीयश्रुति-
दायकतीक्ष्णोस्तुसुमेरुली त्रिवाहनसंभेदली म तवलोयादि रात्रीभ्यामने रात्रिश्रुतांतीक्ष्णात् कंदस्यजहि
वप रात्रीभ्यामदायती नसितयानया अनमविता रात्र्यारागये शहादिसादजसादिद्वित्वमते रात्रिश्रुतिः

दोषिना उच्यते वाचिषा हस्तमन्त्रिके च दक्षायाम् । तस्य निबन्धोऽत्र ॥ गर्भभर्तृसंयोग इति च कथम् नोतत्वा पुनः
 य एतत्तस्य सांगर्भभर्तृत्वं नोतत्वा गर्भिणी पतिवर्त्तीर्त्वा भवति । अर्थः नेह एतत्तस्य सांगर्भभर्तृत्वं नोतत्वा पतिवर्
 तीर्त्वा च योऽन्यत्तस्य साधिकराणां प्रधानत्वात् सतपोनुच्यते वाचिषा हस्तमन्त्रिके च दक्षायाम् । इहाहयत्तस्य संयोगस्य
 तत्र बन्धवनिपासते कृतमन्त्रयोर्लक्षणान्तरसिद्धत्वात् तदुक्तं एतदेव सति च । नोतुमन्त्रये निपातनात् गर्भिणीर्त्वा ।
 वपसाववावच्छेदसिद्धिर्भवति । उक्तविषयपदे च दक्षिण विक्रमो बकस्य । अर्थः एतदेव नोतत्वा देवात्रापेत् एतदेव नोतत्वा ।
 पतिवर्त्तीतरुणावत्सा पतिवर्त्तीवा पत्युर्नोयत्त संयोगे ननु पत्तसंयोग इति पतिविशेषणं तथा च यत्तिवाचिसम्युथा
 न्यवचक स्यात् पत्नीसंयान इत्यादौ नमिष्यमस्य पत्नीः । इहाविति चेत् मेवे तस्य पतिशब्दार्थे विशेषणत्वात् दंपत्योः स
 हाधिकारेण पत्न्या प्रथिते कर्तृत्वात् पत्युर्बेदितमात्रं भवतीत्यादौ तदुपयोगात् । ननु कस्य पत्नीत्यादिकं तदुपवायात् ।
 वेदाणि कपलासेव धृते चिह्नान् तदुक्तम् । उपमानात्सिद्धमिति अग्निशक्तिकथाणि प्रहाराप्रयादिति कैयटः । विभा
 वासश्चैव स्य पतिशब्दो तस्य किंचित्पूर्वस्य प्रातिपदिकस्य नोवाच्यात् । इहाहयत्तः इहाहयत्तः स्त्री इहाहयत्तः तिरायत्ता मयि
 नोवाच्यात् । इति तारतम्यं । इति काविति चिह्नमल्लोपादयः । तत्र त्वाद्दसत्त्वं बोध्यम् । उपसर्जन उपसर्जनम् । इहाहयत्तः पति
 धंसाः साहउपत्ती इहाहयत्तः । स एव स्येति पतिशब्दे विशेषणं एवमनुपसर्जनस्य सभिधेयारंभः सिद्धं तप्रातिपदिक ।
 विशेषणत्वात् अनुपसर्जनमिति स एव स्येति च प्रातिपदिकस्येव विशेषणं एव पतिशब्दोपि सामर्थ्याच्च प्रहारावः
 तेति निषेधं वाधित्वा तदेतविधिः । तथा च पतिशब्दो तस्य स एव स्येति च प्रातिपदिकस्येति वा साध्यः । स एव स्य
 किं वा पतिः स्त्री पूर्वशब्दावयवार्थत्वाच्च तेनेत्यर्थः । नित्यं स पत्न्यादिषु । पूर्वविक्रमोपवादः । समानस्य निपातनात्ता
 देशः समानः पतिर्यस्याः सा स पत्नी एक पत्नी वीरपत्नी । इतकृतौरेव । इतकृतोः स्त्री इतकृतायी । एकारो यमादेशो ननु प्र

त्या

४
सि.स.

सयः उत्तरसूत्रे उदात्तसूत्रेः शतकलादयः प्रयोगेन वक्तव्याः प्रयत्ने योगाः प्रयोगादाख्यायामित्यत्रावर्तनीयाः स्वार्थः य
यातकतवः शताः शतकतरेव सा लिंगसन्नियोगेन सर्वत्रागमादे शानो वचने लिंगत्वकिततत्त्वज्ञापसंगः अस्यार्थः प
वैराग्यो देवताप्रसपंचेष्टः पंचाग्निः अत्र तदित्यर्थे दिग्गः सास्ये देवतेत्याह दिगोर्लुगनपमशतितस्य लुक् लुक्कितः
लुक्कान्तिदोषो लुक् लिंगार्थकप्रत्ययसन्नियोगेन विहितयोगानुगेकारयोः स्त्रीप्रत्ययनिवृत्तावपि निवृत्तिर्न स्यात् प्र
माणभावात् यमल्योरेकनाशेष्यस्य नाशभावात् पंचभिर्धौवरीभिः क्रीता पंचधौवा दशाधौवाद्यां हीयस्य दजो
धर्म्यपूर्वेति लुक् पूर्वतु स्त्रीप्रत्ययनिवृत्तिर्न स्यात् अत्रेफनिवृत्तिर्न स्यात् लिंगग्रहणं चोपलक्षणं अत्रापि दो
षोपपत्तेः पंचमनदह्नातिपेवक इत्यत्र तावन्तिथ्यस्य ग्रहणमिति लगेत्सत्रतावन्तिथेन दह्नाति लुक्कैः सप्रसंख्यानानात्
कन्प्रत्ययोऽदृश्यत्वक तत्र अदोऽदृश्यस्यावयवत्वात्तेन नदलो यसंभवेपि धृष्टेन दह्नातिषट्क इत्यत्र इति परतः सिद्धि
तस्य पूर्ववयवस्य प्रगमस्य उदित्वमेपि निवृत्तेर्लभत्वात्प्रत्ययलक्षणानुप्रसंगात् अत्रात्र पूर्वस्य पदत्वात्संयोगात्
तस्येति प्रकोलोप इति कथ्यते तथापि चतुर्थेन दह्नाति चतुर्ष्वस्य त्रयोऽर्वाः रात्स्येति नियमेन रेफात्प्रत्यय
संयोगान्तत्वे भावात् सिद्धं तागमादेशानामेगनो वचनात् अंगार्थिकारेपते वक्तव्याः तथाच स्त्रीप्रत्यये परतो
गस्य विधौ यमात्तानामागमादेशानां स्त्रीप्रत्ययत्वकित नत्वमतो गस्येति प्रत्ययलक्षणानिषेधानुप्रवृत्तिरित्यर्थः नत्वे
वमपि पंचभिः पक्षीभिः क्रीतः पंचषट्पितृणां देवाणां गत्वा रापतिरिति चेत्समं लिंगत्वकितप्रकृतिप्रत्यापतिरि
तेव च नस्य कार्यत्वादिति वार्तिकमतम् भाष्येन तु सन्नियोगादिप्रमाणानामन्तराधाय उभयोरप्यभाव इति लौकिक
मायादेवेदं सिद्धं एकस्मिन्नेयेषां सत्ताधिकारे अत्रात्र उभयोरप्यन्तरादिति चेत्तत्रात्रादेवेदं निवृत्ता
इतरनिवृत्तिरिति तदर्थः अतएव देवदत्तयमदो नदोऽदृश्यमित्येकस्य तत्राभावात्तदपि न करोति तादृकं मप्यन

५

वित्तकारिभ्यः प्रसूतिसदृशतियोगितेन ज्ञाप्यमाणेन नृणां प्रजापतिरिति तेषां सातकुकोषाभूदिति तद्वयं यदित्त
 कस्य लुकोक्तिरिति तस्मिन् योगशिष्टस्य कृत्वा गमस्यति तस्मात् संपन्नं तद्विषयमेव सात नृवंदमभियुक्तं यद्विषय
 एते देशस्त्रिंशति योगशिष्टनाभावाद्दोषतादवश्यमस्ति तान् पौतिलेनैवेत्यप्युक्तं इत्येव नृवीपो निद्रासामिभिर्नाभः
 वादेव योगप्रवृत्तेः नृत्वंदं बहिरेगमेतरेगोति निवृत्तः अतरेगो यति अनामं तयां प्रयत्नो नाना नानं तयं रतित निषे
 धादिति केयदा उसा रीयेथाः ॥ हृषाकष्य प्रिक्रसित कसिदा नाप्रदानः ॥ एषा प्रदानेकारश्चादेशोऽयं श्व हृषाकषेः स्त्री
 वृषाकपायी श्रीगोर्षो रित्यमरः अत्रायौ कसित्वयो कसिदायी कसिदशब्दो नृहृत्त्वमध्यः अत्रय हृषाकषि शब्दार्थं प्रदान विधानः
 मुग्धादीनामेतौ दानतया स्थानेन रत्नमयविभाषयेदसिद्धेरित्यभियुक्तं वाह्यान विरोधात् दीर्घमध्यत्वे हितद्वयं मप्रुश
 तविधाने स्मान लवावेनेदयोश्च बह्वेषां पुरुषि तिस्र्योदात्तस्य तत्रापि सत्तात् मनोरोवा मनुशब्दस्योकारदेशः स्थान
 उदात्तपेकारश्च ज्ञाताभ्यां सत्रियोगशिष्टोऽहं श्व मनोः स्त्रीमनावी मनावीमनुः मनुशब्दस्य उदात्तत्वादे कारस्यानुदा
 तवारणा योदात्तविधाने ओकारे तु नोदात्तत्वः एकारावित्तस्येवावृत्तः अतश्च मय्योदात्तत्वकस्य नेदं यं प्रमा
 दि विरोधात् तेन मनापीति मध्योदात्तत्वे ह्येतत् प्रदातमिति विवेकः वर्णादनुदात्तलोपधातोः वर्णादाजी अनुदानः
 स्तकायोपयश्च दः शाहस्तदेतादनुपसर्जनं तात्पर्यमिति यादिकाद्वारी प्रतकारश्च नकारो देशश्च एताधनी रोहिता रोहिणी व
 र्णानोत्ताना नितिताना मिमा प्रदानः शेषनिघातः मेणाशस्तमेति हृत्त्वमृ जीएतेनामस्य रतिसमासः एतशब्दस्योप
 सर्जनत्वेपि समासस्तस्यानुपसर्जनत्वात् अनुदानात् किंचेता ननु तादिसादेनोदात्तः तोपधानं किंचेत्त सितपलितयोः अ
 प्रतिषेधो वाच्यः प्रसितापलिता द्वेदसिक्कमेकं रतिभाष्ये असिक्कस्योषधे पत्तिकीरिषु वतयो भवन्ति कृतकारसादे
 शशक्तिकेयदः अत्र केदसीति प्रयोगदर्शनमात्रार्थमिति शयेन भाष्यार्थमपि कृत्वा गतो गाम्नामीमासिक्कि कानामि

अ.

सि.स.

तिप्रयोगान् इति केचित् भाषायां प्रामादिकः प्रयोगश्च सत्यं वस्तुतस्तु ज्ञेयं दृश्यं केश्यन्वयान् भाषायां मर्षातिभाषाभिप्रायः
अथ सत्त्वं दक्षितं नृपयोगे विधत्ते पञ्चभाषादेकग्रहणावैयर्थ्यापत्तेः अतएव भाषाकारेण त्वेतन्नोपमस्तमित्वाद् इति व
दताकैपदेन ज्ञेयं सत्यं वस्तुतस्तु परितोषः कृत्यमे ॥ पिशोर्मादृशमेत्यानम् ॥ उत्तरसूत्रेण प्राप्तस्य स्त्रीषोपवादः स्वरेविशेषः
पिशोर्मा अवदातशब्दस्तु विशिष्टावा ननु वर्णविशेषवाची वर्णान्तरसंकीर्णोपि प्रयोगान् शीलिप्यस्तावदानि
विद्यायोनिश्चकमेव एतच्छिरे विनामीहिवाह्यात् अथ नतरमिति प्रयत्नमात्रेण वर्णभिन्नेषु प्रयोगाहेति भाः
अथ अवदातः सितो गौर इति तत्र विभुद्वयार्थोपपत्तेः तत्रावदाते मेव ॥ अथ तोडौष्यं अथोष्यं आवेत्तोपपत्तिरिति
न तेन वर्णवाचित्वा अथ त्वेवावयः तोपथमिमादौ वाचिनो नुदात्तांतां प्रातिपदिकान् ॥ ६

श्रुते कं पत्रे
नास्ति

यद्वादिभ्यश्च वागीष वहीवहः गुणवचनेषु नरायं बहुशब्दसोपादानमिति संप्रदायः त्वं दसि सर्वविक्रानां यव।
स्थितत्वा इतरस्य मत्र बहुशब्दस्य भयमपि यथैवमित्यये कृदिकाणदक्तिनः सर्वतोक्तिनयां दित्येकं इति वगागसूत्रे
देवयौगत्रिकदिनादप्यक्तिनयां दिति द्वितीयायः शकरीशकरीः शक्तित्रयां किं प्रजननिः किमेतत्वाद्यामोपपत्तिश
हस्यगणेषां निमं त्वं दसि वद्वादिभ्यश्च वहीवहः ध्रुवाश्लिङ्गोपतोत्पन्नवहीः निस्यग्रहाण मुत्तगर्थम् ।
ध्रुवश्च इयमयां तस्या उकराणोऽत इत्यनुवृत्तेः उवहसोत्रः विभीषभी नेहस्येधुः प्रयोगादाख्यायः प्रयोगानिमित्त
रुद्धीवृत्तेः प्रवाचकशब्दात्तिपादः इति त्वस्याविभक्तिकत्वात् पात्यः गोपसस्त्रीगोपी गोपालिकादीनां प्रतिषे
धः गोपालिकापशुपालिका सादेतत्तद्वहस्यस्त्रीप्रहीसादौ तस्येदमिति संवेधेन प्रष्टुशब्दस्य विवक्षितोत्पत्तिप्रसंगा
दभावात्तदित्यस्त्ववक्तव्यः तेन प्रहीषाद्यभयसिद्धम् तदित्येतानि लोपोविनामार्थकशब्दाश्चानुपपत्तेः प्र
स्थानकरत्वरूपश्रुत्यर्थस्य च त्विपासभावात् प्रस्थानाभावरथाणामपि प्रहीतिप्रयोगात् अत्र सिद्धोत्पत्तिकम् सि
द्धेतुस्त्रियाः प्रशब्देनाभिधानात् साहचर्यानिवेधेनेन सोयमित्याभिसंवेधेन प्रवाचकसाधित्वियोगवृत्तेः नात्प्यताद
र्यतन्नामीपतत्साहचर्येन वाहसंति ब्रह्मद्वयोयोगार्थोपश्रुतिः प्रवेष्टायेसादौ शब्दानाममत्र वृत्तिर्दृष्टानात्
अभेदविवक्षायां अभेदनिवेधस्य तद्विस्तारवृत्तेः भेदविवक्षायां चेहदात् सिद्धोपागवकरमादायपितादुक्तानाद
प्यारोपात् तत्त्वत्प्रवृत्तेः तद्वत् गोदानुषंगेकादीके निमित्तान्तेऽपि दिष्टान्ते अर्थमात्रे विषयसंश्लेषः स्वार्थययस्ति
तः यदा तं विधानस्तीत्यादिसंस्थाने कर्तव्यं यदा यदा तायाः प्रस्थानक्रियायास्तस्यामारोहः न तांतिप्रसंगः आरो
पेसतीत्यादेनिष्ठासकत्वात् ननु प्रष्टुशब्दे गतिसंज्ञा नरे स्त्रीपत्ययोर्विवेधः सनुवृत्तेः एवं वृत्तिनप्रतियोगस्य
दृष्टत्वात्तदुपोऽर्कयथाः दंतत्वाभावात् ननु यदीधुमं तत्करोकोऽप्यादः न कृद्भिः समासवचने प्राक् सनुवृत्तेः

म.
म.

४
सि.स.

तिसिद्धोत्तात् प्रत्ययवाच्यविचाराः प्राचीनादौ न दोष इति यावत् एवं भाष्यार्थे एतत्प्रवृत्तत्वात् प्रापिकृते स्वतन्त्रेन सजासे
समासप्रतिपादेऽस्यान्तरकारो नतनकार इति प्रतिपादितं प्राप्तेन स्यात् भाष्यः प्राणिनादौ सावकाशात्वात् सांस्कृति
नमित्यत्राभिव्यक्त्या भावः नृणां तद्वद्विद्विन्मस्मात्समासार्थाविभक्तिरिति युगात्स्यात् यथा मोति तद्वत्सांस्कृत्येनोत्तरंगताद
एतत्प्रत्ययतद्वत्तथा ह्रस्वविद्विन्मस्मात्समासार्थाविभक्तिः प्रसंगत्वेन कौटिनामेति स्यात् प्राकृत्युत्पत्तेः समासेत्वेनोत्तरंगतात्त्वेन संशयः
हेनगतिसमासः प्राणप्रत्ययस्य प्रतिपदिकविशेषाद्येत्वेन कटिरेगत्वात् संस्कृतिविद्विन्मस्मात्समासेन प्रतिपदिकसंज्ञायां तस्मा
दसत्प्रत्ययसंस्कृतिविद्विन्मस्मात्समासार्थाविभक्तिः संस्कृतिनमितिसिद्धे एवं च विचोऽशीत्यत्र कर्मव्यतिहारे इति सियोगाच्च एतच्चः सियोग
मित्यन् नृणां प्राणियो ज्येन नृसमासपिगतकारकेत्यादिपरिभाषायां प्रत्ययग्रहणोपपत्त्यात्सविदितस्तदादेस्तदन्त्यग्रदणमि
ति परिभाषा प्राणवन्नृणां इति प्रत्ययग्रहणे ह्रस्वविद्विन्मस्मादिष्पात्समासैकदेशेदेवान् प्राणवो स्यातामिति कथमिति सिद्धिरिति मे
वे कट्टदणो गतिकारकत्वं स्यादीति परिभाषया प्रत्ययग्रहणपरिभाषया प्रत्ययग्रहणपरिभाषायात् नन्वेवं सांस्कृतिनमि
त्यादिगतिकारकोपपदानामित्यस्याः कथं प्रयोजनेन प्रकृत्यवसमासे कट्टदणपरिभाषया सप्रदायात्तद्विना तत्र संभवात्
मेवं अनङ्गो विधौ प्रातिपदिकपिकागस्तन्नेतादिभिरङ्गतात्प्रातिपदिकभेदे विधानात् कट्टदणपरिभाषया सप्रदायस्य
एतन्नेव त्वेङ्गतात्तयोः सिद्धावपि प्रातिपदिकमेवाभिव्यज्यतीति वाच्यं प्रत्ययवत्प्रदायानां समासग्रहणं नियमायं मितिसिद्धोत्ता
त् नवसप्रदायस्य कट्टदणपरिभाषया कट्टदणवत्प्रातिपदिकसंज्ञायां संस्कृतिविद्विन्मस्मादिसप्रदायस्य सप्रत्ययः प्राणवसमासाभा
वेपि प्रातिपदिकसंज्ञायां निमित्तस्त्विति भविष्यति वाच्यम् प्रातिपदिकसंज्ञायां कट्टदणपरिभाषानुपपत्त्यात् प्रत्ययाम्
तत्केनोपदेशं भुङ्क्ते इत्यत्र गतिकारकसहितस्यामुत्पत्तस्य प्रातिपदिकसंज्ञायां मूलकाद्युत्तरत्वेनोपपत्तिः प्रातिपदिकावयवत्वेन स
प्राधान्यप्रातिपदिकयोरिति लक्षणेन नन्वेवं हतीयाश्रयतीत्यस्य मितिसमासैकसंविधान्तरं दधि उपदेशं भुङ्क्ते इत्यत्र प

वि. वे

प्रातिपदिकसंज्ञायां
माससेवापेदाणीयत्वा
त् नवायवद्विद्विन्मस्मा
वसप्रदायः

व.

ते प्रकृतिभावे वा र्थात्तया तदप्यनेः विकल्पविध्यभावे प्रमेवावयवेनेति नित्यं समासप्रवृत्त्यापत्तासिन्धुसमासयोः प्रतिषेधो व
वक्तव्य इति शाकलप्रकृतिभावे निषेधापत्तेः एवं प्रकारक इत्यत्र समुदायस्य प्रातिपदिकसंज्ञायां समुत्पत्तौ च गतिविशिष्टस्य
गमनरूपदेशाभावात्कृतं तमुत्तरपदेनास्तीति कृतं तदप्यनेति नित्यं समासप्रवृत्त्यापत्तासिन्धुसमासयोः प्रतिषेधो व
स्याप्राप्ता एषा स्यात्प्रकृतिभावे सक्तस्य तावत्तात्रेण उक्तत्वात् प्रमावासेत्यादावुपपदात्प्रवृत्तिरूपेण प्रकृतित्वस्यार्थः
उपपदोपादाने गतिकारकशृङ्गात्तत्र उक्तार्थमिति शाकलप्रमेवावयवेनेति नित्यं समासप्रवृत्त्यापत्तासिन्धुसमासयोः प्रतिषेधो व
मात्रस्यापि प्रातिपदिकसंज्ञा सजावत्प्रकृति कारकोपपदान्मित्यस्यानाश्रयणसमुत्पत्तौ समासे च कारकशब्दस्यापि कृ
तं तत्त्वमदाश्रयपवक्तु इत्यत्र प्रकृतित्वस्योभविष्यतीति वाच्यं कौभकारे यस्माच्च कारिकाशब्दमात्रस्य प्रातिपदिकसंज्ञा
यां कदाचित् तदित्येतौ कौभकारे यस्माच्च कारिकाशब्दमात्रस्य प्रातिपदिकसंज्ञायां कदाचित् तदित्येतौ कौभकारे यस्माच्च कारिकाशब्दमात्रस्य प्रातिपदिकसंज्ञा
संगत नवसमुदायावयवयोः सन्निधाने समुदायस्यैव कार्यभाक्तादेका बुद्धिर्वचनस्य येन समुदायादेव प्रत्ययो भविष्यती
ति वाच्यं प्रकारक इत्यत्रोपपत्तयः पत्रुदारात् किंच समुदाये कार्यप्रवृत्तावयवाश्च पिकायभाजो भवेतीति एका बुद्धिर्वच
नन्येयीने इत्यत्र समुदायस्य प्रकृतित्वे गसंज्ञा निवेद्यनकार्याण्यवयवस्य सन्निधेयत्वं वयवानुग्रहाभावादवयवनिष्ठसं
ज्ञातस्मादपि प्रत्ययो तन्निर्वापेति कौभकारे यादौ दोषतादवस्था कारिकाशब्दस्यापि प्रातिपदिकत्वे सुबुद्धेः शक्तमासाना
प्रयोगे कारिकाप्रातिपदिकार्तावुत्पत्तौ कारिकाशब्दस्य प्रत्ययान्ततया तस्मात्प्रत्ययस्यैव संगसंज्ञायां मादिहृदि संगत
नचात्र प्रसर्जनादित्यस्य प्रधानेन तदंतदिष्यंताया उक्तत्वात् कौभकारे यो न सिध्यतीत्यसंगताभिधानमिति वाच्यं गतिका
रकोपपदानामिरानीमनेगीकारादिनं प्रतिबुद्धेनेन समासप्रतीकारे सुबुद्धेः शक्तमासानां संगतत्वं सुबुद्धेः समासे च कारिकाशब्द
देवकृष्णादिसापत्तेः संगततात् नचात्र प्रसर्जने स्तीति प्रातिपदिकसंज्ञायां कदाचित् तदित्येतौ कौभकारे यस्माच्च कारिकाशब्दमात्रस्य प्रातिपदिकसंज्ञा

व.

सि.सु.स

[illegible]

य

करोत्यवशेषादयदिति विविधं संसर्गं स्यादिति चेन्न पाशम भास्वरेति तत्र निपातनस्य पाशकं सककाये विहिते
 परिगणनस्य वातग्राम्याणी तात अतएवायोगां हानमदस्तु गवमिति वातिकं वात्यायां सुरा मोरास्य
 कायनेः कथमप्युति आत्मातम्यु यदधिके स्त्रिङ्कं गतिकारकोपय गमयिषे वेतासमासो भवति कृत्स्नस
 उत्पत्तेः गायित्ययमप्यस्या अर्थ इति तदप्यसत् नदीदेसते वंचने योऽस्यांत वेतासमासं रिदध्याव किं तलाप
 कलभ्यं तच्च यथा लिंगमेव प्रवर्तत इति तत्कल्पनायानि शूलत्वात् इदं ह्येवमया व्ययत्वादिमेतदर्थे योगविभा
 गस्य भाष्यं कृतोक्तत्वात् उदात्तवृत्ता गतिमत्तावति उपसमासस्य वातिकं कृताच विहितत्वात् इत्यस्य मना कुर्याथ
 निवंचनेनेति रिक् इदं वरुणा भवशार्ब रुद्र इति मारण्यं यववनमा तदा वार्थाणां यावुक् एषा मातुगामोऽनी
 पूर्वस्यात् हिमादीनां वृत्तां भुभयं वियेयम् इदादीनां तं ह्यभाभानु कृमां मिति विवेकः इदं स्यात् इदाणीत्यादि
 हिमाराण्योर्मदने इति वक्तव्यमदत् हिमे हिमानी शराणां स्वारो धे इष्टो यो यवानो दोषस्तु यवत्वात्ते र
 भावेतदा कारावु कृतिभावे इति संवदायः यवनां लिप्ता यवनां लिपि यवनां तस्य दन्ति तस्यां यो कोऽनी ३
 याथायथा तत्ताभ्यां क्तं मातस्य सा मे उपाध्यां स तु मां विभाषे धनत्वा नी मातुर्त्नी उपाध्या र्थनी उपाध्या
 यी स्वयमप्यापिका तूपाध्यायी उपाध्यायावा अथा दोनसिधा मुपसिधाने तदंताववा मीष वक्तव्य इति ३३
 सेतिसत्रे वातिकं कृतोक्तत्वात् मुद्रतां क्दरसि विज्ञेति वक्तव्यं रथी रभ्यं मुद्रतां दीषो लिप्ता यमगां गमस्य लिप्ता
 रतिकेयटः यत्तु मासकृतो कं गकाराकारस्योदात्तत्वमिति तत्र सेनिदिने रात्रगाकारे विहाय गकाराकारे उदात्त
 प्रवृत्तौ रानाभावादेरि कसं प्रहाय विरोधाच्चेति दीर्घात् अवा र्थादाने आवा र्थानी अर्थसत्रियाभ्यां वा इदं
 प्रयोग इति केचित् स्मार्थ इत्यम तेन ज्ञात्वा भाष्याय अत्यप्यायोत्तवियाणी नतसत्रियभाष्यायामपि सू

वेति

तत्र निपातनस्य पाशकं सककाये विहिते
 गवमिति वातिकं वात्यायां सुरा मोरास्य
 कृत्स्नस
 योऽस्यांत वेतासमासं रिदध्याव किं तलाप
 इदं ह्येवमया व्ययत्वादिमेतदर्थे योगविभा
 वातिकं कृताच विहितत्वात् इत्यस्य मना कुर्याथ
 तदा वार्थाणां यावुक् एषा मातुगामोऽनी
 इदं स्यात् इदाणीत्यादि
 यो कोऽनी ३
 मीष वक्तव्य इति ३३
 अवा र्थादाने आवा र्थानी अर्थसत्रियाभ्यां वा इदं
 अत्यप्यायोत्तवियाणी नतसत्रियभाष्यायामपि सू

य

स. ३. ने. न.

श्रुतं अथैव श्रुतं स्यात्। अनौविश्यावयवः तन्मिथ्यात्वविधातो प्रयोगेन श्रुतं तन्मिथ्यं अथ कथं तन्मिथ्यात्वमिति सूत्रे ब्रह्म
शब्दस्यानुवृत्त्यादिनिवेतनं अथ केचित् ब्रह्माणामनयति जीवयतीति कर्माणां हि इच्छाशान्तिर्नैव पूर्वपक्षे तन्मिथ्या
मिति तात्पर्यं तदाहः अत आनुगम्यमस्यादौ दोषे विचार्य आश्रयमिति त्वेयं इत्यादीनामनुके वसिष्ठे वाकारदेशा
विधानमन्तोपि विधाने हि संते न ब्रह्म न शब्दादन्तत्वाभावे पि प्रयोगीनां न नकारस्याकारदेशाज्जितिसिद्धेव के
लाणीति न वाच्यं किं कृते अतो यथा इति शब्दोपपत्तिरिति ज्ञायम् अकारोच्चारणसामर्थ्यात् अथ वाच्यं केचित् सिद्धेः
न वाकारोच्चारणमन्तोप्येन इत्यस्य वाचनायमिति वाच्यं यत्तु न इति ब्रह्मदेशोक्तं येषां गमनिगम्यककारस्थोच्चा
रणसामर्थ्यादेव तदप्रवृत्तेः न तु शब्दशक्त्यनुरोधादकारोच्चारणान्तं न संयोगादुक्तं तादिति निषेधादन्तोप्यनवका
शमिति तन्न किं कृते अनेन तत्त्वस्यातिरिक्तत्वादेवा तन्मन्तोप्येन इति अथ ह्यस्या इत्यादावपि तद्व्यापनायित्वापो
गात् आनुकिकृते सर्वार्थीयं सत्यमन्तात् अनिवार्यं न प्रहोतुं अर्थवद्ब्रह्मण्यपरिभाषाया अथ ह्यस्यावपि तत्त्व
णामपि तदोक्तपरिभाषाप्रवृत्तौ वाच्यत्वाभावात् अत एव केचित् विविक्तमिति सूत्रे तथैव स्यात् भाष्यं च प्राशिक्षिक
इव कादेशादनुवृत्त्यार्थमयीति त्वोच्यं उक्तिरिति तन्नामन्तोप्यवाराण संभावाच्च परादित्वात् न तत्त्वाभावेन तदप्र
मत्तात् तन्मन्तोप्यः यत्तु न ब्रह्मः अस्तु दीर्घोच्चारणमन्तोप्यविधेयं तद्व्यापनायुक्तिरिति त्वेदमात्रः उभयविधो वाक्यभेदः
किं च इदमात्रं इति तत्करोतीत्यारिण्यात् किं चिद्विशेषोक्तं ततोऽपि इदं ही इत्याणीत्येव कस्यपि तु प्रकृत्या
त दीर्घोच्चारणमन्तोप्यदन्त इत्युपमर्जनादित्यस्य वाच्यत्वाधिकारस्य वाचात् न चैतदपेक्षया तत्त्वधिकारमात्रे वाच्य
त्वाकारविधानमेव युक्तमिति वाच्यं उभयवाच्यमपेक्षापि वाक्यभेदस्यापि न ब्रह्मत्वादितितदमतं ब्रह्मविरोधे
वाक्यभेदस्यैव किं चित्तरत्नात् वाक्यभेदोपमौ वाक्यं तन्मन्तोप्यविधेयं नरोप्येव न्यपत्तात् इदमानयतीति सु

सि.सि.

अफलाजमप्रभृतादिषोडशः सप्तधाशक्त्युक्त्यादि श्रुतिः किमेतौ वायुपदेनयासुः संकनाभसाकले
तादि अजादिगोसद्वकांरेत्यादिपादस्वनायः एतेनसाधोरितिहस्वेभस्रफलेमपिआख्याते विकलेतिहा
माहोरेदिगुःदिगोरितिप्राप्तेऽपीपेबापिनापरवात्प्राप्त्यपीपेनिषेधः नैवेवेदीवापत्तिः निषेधेयध्यात अ
शेदाजनिहनिस्वरेणपीपेयुदाजनेस्वरविशेषाभावात् इतोमनुष्यजातिः ॥ पीप्यात् दादीजातिग्रहणानु
हतावपिजातिग्रहणोपपादपिविधानार्थं उदमेयस्यापमेयोदमेयौ अतश्च इजपसेत्यनेनसुतंगमेननिर्हेता
सोमेयौ मांनुकलादिस्तेनारम्भेनातिदिती अजात्ययथावेत् ॥ कुतः ॥ उदावेत्तदप्यथास्मनुष्यजाति
इवनाहइत्यात् कुरुःस्वियामवेतिइत्यादिनाकुरुवादिभ्यामप्यसन्तुक् लिगविशिष्टपरिभाषायादयः नवे
कादेशास्त्वृत्तान्तमग्रहणान्तातिपदिकतादेवविभक्तिरितिवाच्यं काउकुसेइत्यादौलिपिकवचनप्रत्ययै
तिस्रप्रवृत्तिप्रसंगान् अग्रस्ययत्स्यप्रसज्यप्रतिषेधत्वेवप्रकृतेपिप्रातिपदिकत्वंनिर्दिष्टायतेः अश्रुतिप्रसंगेका
देशाविरहालिंगविशिष्टपरिभाषा ॥ अथवासावश्यकताच्च अयोप्युक्तिप्रथमुक्त्यास्पर्शा तच्चावाप्येतीत
दध्येतवेशोद्धवावाचरणलक्षणजातित्वे अधरेयातिश्रुतिविशुद्धेसगत्यादितात्पर्यवशात्ताकास्त्वप्य
उकारो नोऽप्युक्त्यालो रिस्यः ऊकारमात्रस्यातशोपादानेयवाग्वापवागेवैतमप्रापिनिधेयत्वमेतः सर्वाग्रह
रणोपपत्तिपरिभाषानवकाशान् अयोदीर्घाचारणं अर्थं ऊरेविधानेपिब्रह्मणं विहारिमादौसर्वादी
वैशालिङ्गः नैवेकादेशास्तादेवकाउपकृतेऽप्युक्त्यातिपदिके स्त्रीप्रत्ययेनैवजातिगोप्येतिहस्वाय
निर्दिष्टोच्चारणेनतन्नामप्राप्तयेतिवाच्यं ॥ अथवाअयेतादेवहाहनिधेयान् एकादेशावप्युक्त्यातिपदिक
निधेयान् ॥ अथवाअयेतादेवहाहनिधेयान् एकादेशावप्युक्त्यातिपदिकान् ॥ अथवाअयेतादेवहाहनिधेयान्

धा

धुमकावयवतनुदेरिरोधादनुसादान् लीप्रतयस्योपमर्जनत्वात् तत्रोवसर्जनस्यहीनस्यपरिशेषात् वातन . व
 त्त्वेधुमवनिमनयत्वनवेनरसिदृशेकारेशसादृशत्वाद्दुसलक्षणमित्यतः कृपभयः अपीमेमादिवसदांतयस
 कोरेकारेशस्यैवासिदुत्तमिति सिद्धं तात् नारि . . . वद्वीदेनयेतत्तातशयः प्रसंगः नयेतानां योवद्वीदिरिति
 स्वीकारात् मेवेदीर्घाचारो नोकारद्वयविधीयते तद्वितीयउकारः परत्वादायकस्योषलक्षणकथावायनार्थ
 इतिस्वीकारात् अप्राणिजातेच्चारज्ञादीनामिति वक्तव्यं भेदप्रतियोगिनउकारांतत्वाद्दुकारांतानामेवावयोगित्वं
 अस्यावाककंधानोऽपात्तेरितितत्त्वेवधियताः परेषां शास्त्रादीनामुदात्तत्वप्रतिषेधः प्राणांतिकिं कृकवाकुः अर
 त्वादीनां किं उतुः दनुः उपसंख्यानप्रसक्तस्यपुंरासः केचित्तपदेसतिपंचगाम्यायणोदेवतास्यपंचगाम्यस्यत्र
 टीपोलकिं अथस्यस्यलकनप्रसिद्धेत् उोप्रतकः स्यानिशब्दादेनतदितत्वकः परत्वाभावात् उंकारपरतोयोवि
 पिस्तनेवस्थानिवद्वावनिषेधोपगमात् अस्मचतद्यात्वाभावात् एवंषेदभिः अश्रुभिः कीतः पंचअश्रुइत्यच्चाका
 रोकारत्वेयः स्यात् ऐनेयः ऐनेयश्चादौ यस्येतिहेतिङीप्रादेनकारस्यापिनिर्वातिः स्यात् नकारस्यइमेवनिष्प
 ननयाकार्यत्वाभावात् स्थानिवदादेशात्स्यप्रवृत्तेः निर्वृत्त्यभावरूपकारंस्याप्राप्तीयत्वात् तच्चङीप्रकारोः स
 दविधानेन उंकारश्चविध्यभावाभोक्तनिषेध इतिवाच्यम् आनुगोकारयोऽङीप्रासदविधानेन पंचेदस्यादेशसिद्धे
 रिमाहः तनष्प्रस्ययेनसहेवङीपोलकप्रवृत्तेः तद्विद्वावां कतदित इतिस्वीत्वेष्प्रमयस्यैवाधोऽङीपुतुधित
 सामर्थ्यादवतीतिसिद्धांतः ॥ वाङ्मेतात्सेतायाम् भेदवाहः संतयोर्किंचनवाहः पंगेष्प्रपेगुणावचनत्वादयामा
 वारंभः ॥ रुद्रनरपदादौपमे ॥ उपमानशब्दपरमूरुनरपदंचयत्यातिपरिकेतस्माद्दुः करभोः मणिबंधादाकनिष्टे
 कस्यकरभोवदिः यात्रीकराभ्यांकरभोपमोकरित्यत्रन करभशब्दस्योपमानवाचित्वेपिशब्दपदत्वाभावात् क

४
सि.सु.

१५० यमशब्दस्योपमानवाचित्वाभावात् न च सादृश्यप्रतियोगिमात्रार्थकपदसदृशपदत्वविवक्षायां करभो इति
नापिकरभशब्दस्य तत्सदृशत्वात् तादात्म्यकतया कडुसादिति वाच्यम् सादृश्यः प्रतियोगिनोरेकपदगम्यत्वस्य विव
क्षितत्वात् न च समासस्यैकपदत्वाद्दोषसाम्यप्रतियोगितासंबन्धेन पदोत्तरार्थानन्विता र्थकोपमानवाचकप
दसदृशपदादित्यर्थात् ॥ संहितशफलक्षणवाक्योदयः ॥ अनौपम्यार्थस्यारंभः संहितौ स्निग्धा ब्रूयसाः सा संहितो रुः
कथं न हि षीवरोऽपि वती ववर्हिणः इति कुमाः विवो रुरेभान् पीवरोऽपि श्रीहर्षश्च सस्यं सत्ता एवं कत्वात्सु
द्विपुणो नैति कथं चित्तमायेयं संहितसहाभ्यामेति वक्तव्यं येषां विषयो देहादिकृतत्वायेन संहितपदो न संहि
तस्यापि सिद्धम् तथापि संहितेन संहितौ संहिता ब्रूयसा इति तदर्थं संहितोपादाने सहेने इति महाब्रूयसाः स
होः ॥ यदा विधानाना ब्रूयसा इति कर्त्तव्यनिश्चाय इति यादना र्थः प्रयोगः विद्यमानत्वमात्रस्य साधारण्येति केय
दः ॥ कडुकमंडलोऽहं दसि ॥ कडुसात् कडुस्यैव कमंडलूः पुष्पुल्लमपुजतपतया लूनां चेति वक्तव्यम् लिंगव्यत्य
येन प्रेस्त्वम् पुष्पुल्लः मधुः जतुः पतया लूः स्मृतिदृष्टीत्वात् जेतः पतया लूशब्दः ॥ सत्तया स कडुकमंडलोः स्त्रिया स
इ सत्तायां कडुरित्यादि अल्लं दोषे स्यारंभः ॥ शोर्गं यदा यजोऽनीन् शोर्गं रवादेऽनूपाकारं तावज्जातिवाचिनोऽनी
न् स्यं शोर्गपत्वे स्त्री शोर्गं रवी जातिलक्षणायाऽनी शोषकादः तिस्रस्तान्मदमायुदात्तानी धित प्रत्ययस्त्रेणां नोदात्त
असंगत विदसायत्वे स्त्री वैदी अरुधाने तर्पे विदादिभ्यो न अनाप्रकारविशेषां किं स्य संनानपदपादादनी
अतश्चेति लुरु अमडीन् साधूनां किं नुना तिलताः ॥ कीदं यथा सा तप्राः ॥ १६ कपटव्याजनापुणो गुलवर्णो तम
सादं यथेयमस्तु ॥ प्रादी यतो ता गौतमकृतः ॥ १७ ॥ १८ ॥ १९ ॥ २० ॥ २१ ॥ २२ ॥ २३ ॥ २४ ॥ २५ ॥ २६ ॥ २७ ॥ २८ ॥ २९ ॥ ३० ॥ ३१ ॥ ३२ ॥ ३३ ॥ ३४ ॥ ३५ ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ ३८ ॥ ३९ ॥ ४० ॥ ४१ ॥ ४२ ॥ ४३ ॥ ४४ ॥ ४५ ॥ ४६ ॥ ४७ ॥ ४८ ॥ ४९ ॥ ५० ॥ ५१ ॥ ५२ ॥ ५३ ॥ ५४ ॥ ५५ ॥ ५६ ॥ ५७ ॥ ५८ ॥ ५९ ॥ ६० ॥ ६१ ॥ ६२ ॥ ६३ ॥ ६४ ॥ ६५ ॥ ६६ ॥ ६७ ॥ ६८ ॥ ६९ ॥ ७० ॥ ७१ ॥ ७२ ॥ ७३ ॥ ७४ ॥ ७५ ॥ ७६ ॥ ७७ ॥ ७८ ॥ ७९ ॥ ८० ॥ ८१ ॥ ८२ ॥ ८३ ॥ ८४ ॥ ८५ ॥ ८६ ॥ ८७ ॥ ८८ ॥ ८९ ॥ ९० ॥ ९१ ॥ ९२ ॥ ९३ ॥ ९४ ॥ ९५ ॥ ९६ ॥ ९७ ॥ ९८ ॥ ९९ ॥ १०० ॥

शास्त्रादरेतत्तत्त्वोपनिषदशास्त्रान्तिलक्षणोपनिषदशास्त्रे तदुक्तं यत्तदुक्तिविधानाद्यभावे वागोपनिषदशास्त्रे
रूपम् अथयदक्तं तत्त्वोपनिषदशास्त्रे तत्त्वोपनिषदशास्त्रे तत्त्वोपनिषदशास्त्रे तत्त्वोपनिषदशास्त्रे तत्त्वोपनिषदशास्त्रे
नयः सवः सतः प्रवः सियां तपी आदुर्दितं सर्व इत्यमरोक्तेः एतेन ऊर्वेत उर्वीयति प्रचि स र्दमित्यादियात्थात
व पवेच स्रताय राजभोजकलमेरुभ्योदहितः प्रवेष्टुति कारे सत्यागदस्येति सूत्रस्य वार्तिकमपि स र्दमित्यादियात्थात
तिताः यः आश्रयः तावाश्रयस्यातद्विधान्मदुष्टोपनिषदिति सामान्यग्रहणम् एकारोहलक्ष्यवित्प्रश्नामाश्रयग्रह
णार्थः वकारस्तद्विद्यातार्थः चित्तरेण परत्वात्तिसरकाथः आश्रयस्याश्रयत्वात् आश्रयस्याहदेकौ स लेति सूत्रः
कारीषगं आकरीषगं धर्मो वायत्त स्त्री आश्रयः श्रानि नो रत्नार्थो विनिष्कृष्टदेशः तस्य स्थित्यामेव विहितत्वे पितदंता
दण्येवाश्च तत्र वि. करणस्येतत्त्वोपनिषदग्रहणमाश्रयत्वात् वाच्येन आश्रयकृत्यः एकारात्परस्य पनरस्यर्थः
प्रातिमाद्याश्रुतिमाधस्यायत्तस्त्रीगर्गादिता यन् पवेशाकं राह्या तेन गोकक्षशहस्य कौश्यादिपादोपनावप्रकः
यजेतत्वे पिशाच्ययन इति वार्तिको देवचक्षुसिदेः षड्. प्रयोजनाभावात् न चैवं षड्. संश्रसारणमिति संश्रसारण
भावे गोकक्षीप्रवृत्तिरनस्यादिति वाच्येन गोकक्षप्रवृत्त्येव हत्वा तद्व्यापः संश्रसारणगोकक्षयाः प्रतिषेध इति सो नो गः
पत्यमानत्वात् आवस्यत्वात् अस्माच्चाप यजधेति शीघोपवादः अवदस्यापत्यस्त्री आवसागर्गादितादिन यनः ष
आपो भवति पूर्वविप्रतिषेधेन यनआपोवकाश उदीवापलेष्वाभावेष्वागर्गायाणीत्यादि आवस्यशब्दात्पावो
ष्वापोवकाशस्य संश्रसारणपूर्वविप्रतिषेधेन षपव पवेशेन गोकक्षयाणीत्यत्र बोध्यम् भाष्ये तत्राचो षपव इति
त्यत्र सर्वत्र लोहितारिकतं तेभ्य इति सूत्रात्सर्वत्रैव पकृष्यते यत्र षपव इति प्रामोति तत्र षपवेत्यर्थः ततो लोहितारि
दिकतं तेभ्यः सर्वत्र वाच्यदीवां वंते इत्यर्थः तदिताः आपवेच स समाप्तेरयमधिकारः अतः परे वसमाणाः यस।

४
सि.सु.

यास्तद्वितसंज्ञाः महासंज्ञाकरांतिभ्यः अयोगेभ्यो हिताश्च स्वार्थसंज्ञया अयोगानुसारितत्वाभावे तेनाभिधानम् त
एतः कृतद्वितसंज्ञायाः इति सिद्धम् बहुवचनप्रत्ययसंज्ञेयावा मुपादानाद्यम् एतेन तत्र टापः आगेव तद्वित्ताश्च अधिकि
यतां प्रविद्योतद्वितग्रहाणस्य येति चेति सूत्रे इदं ग्रहाणस्य च परित्तागेन लाववात् मेवम् पट्टीसादो बोधुं एतत्सं
गत इति केचित् अमेव ईकारस्य तद्वित्तात्पुपादानमेव वि. त्वस्येतद्वितकार्याभावतापनार्थम् तेन कृतो
वाच्यपत्तातया तेषां प्राप्तिरित्याहः तदस्य ईकारस्यावश्यमुपादेयत्वे पूर्वतद्वित्तधिकाराय भवेयमर्थं यत्रैः
न च प्राचा मित्यत्र तद्वितपदस्यागदेव लाववमिति लाच्यं दीवादीनां ईकारस्य संज्ञानुपपत्तेः अतद्वित इति प्रति
षेधात् अनीम्वोर्नाम्यत्र संप्रसारणोत्पत्त्यादितद्वित इति निषेधात् रात्रीसादो नस्तद्वित इति दलोपश्च एतत् न च
वि. त्वस्येतद्वितकार्याभावस्य कृतीमाताप्यत्रात्राप्यतिरिक्तिव्यम् कौशस्यसादो यस्येति चेत्कारत्वेनात्राप्य
पत्तेः तद्वेदित्यनेन वि. त्वात् न च प्रापकस्य तद्वित्त्वीश्वर्यमात्रपरतयानिर्वाहः कौमुदगोपेत्पादाविकारादिलोप
उपपत्तेः अत्र सिद्ध्यामेव विहितत्वात् समर्थानामित्यतः आकृष्ट्यामित्यस्याधिकृतत्वात् युनक्तिः "युवन् प्राप्ता
मिषमयः सच तद्वितः नातलत्तास्य ईषोषवादः स्वादिष्टितिपदसंज्ञायां नलोपः प्रातिपदिकोत्पत्तिनलोपः
युवतिः लिंगविशिष्टपरिभाषया सादयः तद्वितग्रहाण्युत्तरार्थम् युवतीति तद्वित्तधिकारादिति गीष् युवतीति रति
भाष्यस्यारम्भात् विभक्तौ लिंगविशिष्टग्रहाण्यमिति परिभाषायाः स्यात्ने सौरेदेवेन तथैवोक्तत्वाच्च आणिकोत्तरार्थ
योर्गुणोत्तरमयोः अत्र गोत्रे निष्पृतीनामस्य युवत्यस्य तस्याहर्गुणोत्तरमंगोत्रे विहितत्वावनाथी यावन्निजोत्तरं
योर्गुणोत्तरमयोः प्रातिपदिकयोः सिद्ध्या अत्र कृमुदगोपेत्पादाविकारादिलोपः अत्र कृमुद
गोपेत्पादाविकारादिलोपः अत्र कृमुदगोपेत्पादाविकारादिलोपः अत्र कृमुदगोपेत्पादाविकारादिलोपः अत्र कृमुदगोपेत्पादाविकारादिलोपः

स०

तं भागी २ तभा विद्यादिभ्यो न अकार्षणोः किं वा सिद्धीं गुरुयो न योः किं यो यगकी गते किं अदि च वेजाता प्रादि
करी अवयवार्तिकानि प्रकर्षेन संकृतादात्म्यतो न संशुक्त आश्लिषिः केन तेन स्यात्प्रकर्षे ययं तमः इदं तस्य प्रकर्षो
यगतशब्दो न च न्यते नावयवार्थप्रकर्षो स्तिपातयो यप्रकर्षते इदं तो वेदिते किं विप्रणालं देविकलोद्गते चतः प्रभृतिः
कर्तव्यो वा रासायानसिद्धिं भियते न स्वस्तेन विधिषा मोन लस्यते प्राज्ञानरमिदे विद्यादृष्टमभ्यंतरं विप्र प्रथमर्थः
न नूतनमशाहस्यः अत्यन्तं स्यात्मात्रवचनेनात् दातीत्यत्र गुणोत्तमत्वात् तस्य इ. स्यात् मेवं आतिशायनिकतमत्वेन
स्यतममपदस्य येनैको उद्गतः प्रथमोच्चारितत्वात् त्रयस्त्र्यङ्गता ऊर्ध्वोच्चारिताः तेनैव प्रयोगात् पवेचचतः प्रभृतिवि
प्रयत्नप्रतमशाहस्य यत्तु भाष्ये विप्रभृतिवित्तके तद्गतायेत्येतदोषः प्रकर्षे चेति पादेन शाहपवचेदित्यर्थः न
नेवेकिमेति इ. यथादिमासा उत्तमामिति सा तु क्तहस्याय यत्तादितां कते आश्लिषि विति उक्तं हीत्रसाधनविशिष्ट
किं वाचनः इत्यप्रकर्षदारकस्य कियोत्कर्षस्तामभावः अद्वयप्रकर्षपवतदियानादित्यर्थः ननु यत्र यो वर्तमाने
षामाद्यो उद्गतो दा उद्गतो दयोश्चैकस्य प्रकर्षेतरपातप्रयोक्तृता उद्गतमशाहस्तत्र नास्ति किंतु येनैको उद्गतस्त्वय
क्तहतामनेव मथाववा राह्ये तत्र च इ. सादितां कते उद्गतो वेदिते तस्मादितां विज्ञानमादभियते सेति तमः
पित्वादनुदात्तत्वात् तमशाहप्रापुदात्तः स्यात् अतो दातते तत्रेष्टं यप्रुं तादिष्टमशाहतमौ सवेनेति यमते ।
तथापि तदनपेक्षपतउक्तम् वि. या प्रकर्षणमंतस्य कवित्वयोगादर्शना उक्तं ह्यातमवेवनास्पनमिधानात् अ
त्यन्तपवत्तमशाहः स्वभावाविप्रभृतीनां मेत्यसवाचकः आतिशायनिकस्तु चतः प्रभृतीनां मेत्यपरत्वं सात्रेणा ।
नमादशपमिति सप्रदायार्थः सादेतत् अयेष्टः शुक्तिनोरादेशो वा ताभ्यां परोवा नचषष्टीप्रवणादोदेशात् निर्गा
यात्यमयत्वं शंका नुपपत्तिः गणोष्टक वीदिशासोर्द्धगितादोषमयविधावपि षष्टीनिर्देशात् नदितीयः उदमे ।

य०

चित्तेन स्यान्निवृत्तावतिरहान् शनो रशाम् यशोनत्वा प्रथमिकारोतत् नानि स्यान्निवृत्तपुक्तमनलिधाविति
निवेधात् इत्यो देशपक्षेपिरांपेव सिद्धि संभवत् प्रथमोः परिमाणसंभवात् इजं पक्षात्मानमित्यत्र इत्यस्याः
पेक्षायां वरी प्रथमस्तेरप्यभावात् नन्वेवं वाराद्येति पक्षमायुदात्तस्यात् स्यान्निवृत्तावेन निदंतत्वात् तस्यादेतोदा
त्तार्थत्वादेरन्यथाविधेय इति सामान्यग्रहणार्थमनुवेय दंभावपक्षम् न च प्रथमपक्षेपितेनेव स्वीकृत्योः कत्वाद्याप्य
स्यादिति वाच्ये उक्तेषु स्वीत्वेद्यानुसृतेः तेषां स्वार्थिकत्वं स्वीकारात् तमेव प्रकारविशिष्टं स्पेक्षः अत्रादेशास्वीका
रात् ततश्च नितस्वराप्रवृत्त्या प्रत्ययस्वराण्यकारस्य उदात्तत्वेदापश्चादुदात्तत्वे एकादेशा उदात्तेनोदात्त इत्येतोदा
तस्य सुलभत्वात् ननु तथापि तापकत्वं सात्रवेयकस्यादेशवचने इत्यकार्थीभावस्येति न्ययेन निष्ठाभावात् यथा
दीप्रभवसेवं हदिरपि न स्यात् अर्द्धजरतीयस्य उर्ध्वत्वात् न च प्रत्ययपक्षेपि व्युद्ः संप्रसारणमित्यत्र विशेषणार्थ
मनुवेययोरावश्यकत्वं इति वाच्यम् यमसंयसारणमित्येव वाच्यत्वात् निरनुवेयकग्रहापरिभाषया वृद्धेको
सत्तानादिति अनेन उपादानेनास्य उपादानादिति प्रसंगभावात् न च पक्षानोसमूहः पार्श्वेति पाशदिव्यापः
प्रत्ययांतस्याप्यनुवेयकत्वात्तापार्थतिरिक्तो संप्रसारणोत्पत्तिरिति वाच्यम् तथाप्येकमेवानुवेयस्याप्योपादेयत्वात्
सिद्धांतत्वं ननु वेयदयमिति गौरवमिति चेत् तमेव सत्यनुवेयः प्रकारः ३ काराभ्यामसो वा प्रकारमात्रे वा प्रकारमात्रे
का नापः सूत्रमेदापत्रेः नदितीयः पित्वात्तरी प्रसंगान् नरतीयः लोलुपापतिरिति यउः तादप्रमयेपतिप्राप्तेन त
त्वरूपे संप्रसारणापत्तेः ननु पुत्रपमोरिति समर्पनिर्दिष्टान्दव्यवहिते पूर्वस्य यः संप्रसारणविधीयते वारा
हाशहेरापासहेकादेशास्पृष्टं प्रत्युतवद्वायासुत्रपमोरनेतरोयः भवतीति वाराही पुत्र इत्यादिसिद्धं लोत्सयेन
वतपातोरेकाचो हलादेरित्युः तादप्रमये प्रतो लोप इत्यप्रत्ययनिमित्तको यः कारस्य लोपः न तष्टाप्रमये

५
सि.स.

तस्य सर्वादीर्घः तत्र पुत्रपतिभ्यामकुवदितपूर्वो यः न भवसाकारेण व्यवधानात् अतो लोत्तया पुत्रः दौ न संप्रसार
णपतिरिति चेत् मैवे यः संप्रसारणमिति हि पूर्वोदाहृतं तत्र लिखितो रित्यनेन धातुपदानुवर्तनो धातु
नायः विशेषः पुत्रपत्यो व्यवहित पूर्वस्य यः संभवति यथा वचनस्य मर्त्या दधातो रप्यनेन रस्य वारादी पुत्रया
तत्र यः संप्रसारणं भवति तथा लोत्तया पुत्र इत्यत्र व्यवहितस्यापि धातोः संप्रसारणपत्रेः धातुपदानुवर्तनस्य
मर्त्या दधातो नत्वव्यवधानं शास्त्रेति नियतमज्ञास्यतात् यर्महद्विशिष्टस्य कार्यविधाने यर्महद्व्यस्यैकस्मिन्नसं
भवेत्यतः समाजमाने मानाभावादि विशेषोक्तं ननु स्यात्कार्यस्य कार्यस्य सति प्रसंगस्य इदं रक्तं ननु धातोर्द्वय
इति धातुना वा विशेषणो विशेष्यभावात् भवतिः शाब्दात्मेव ननु मिथो विशेषणविशेष्यभावः ततश्च पुत्रपत्या
रनेतरः स्य यो धातोश्च स सुचयेन संप्रसारणविधानं तत्र वारादी पुत्रदौ संप्रसारणं ननु लोत्तयापतिरित्या
दौ धातोराकारेण व्यवधानादिति फलतो धातुपदानुवर्तनमिति कथं चेति चेत् मैवे वाक्यतिरिसंभवचेर्यातोः
संप्रसारणप्रसंगत यः धातोर्मिथो विशेषणविशेष्यभावाभावे धातोः दृष्टकसंप्रसारणविधानसामर्थ्यात्
अन्यथा तदंशो वाक्यस्याशोभात् प्रसंगत ननु धातुपदानुवर्तनीयमतो नानु
पत्तिलेशो र्याति चेत् मैवे आदेव उपदेशोऽपि नो मेतदर्थं तदनुवर्तने रावः एकत्वात् अन्यथा गोभ्यां नोभ्यामि
त्यादेरप्यानुप्रसंगत ननु उपदेशोऽपि रस्य शास्त्रपरत्वाच्चैष हि नानाभावेति धीयते आतिपदिकानां अनुपत्तिर्या
दशदोनात्किं तत्र कतिप्रसयविभागकत्वनया साधुत्वमात्रेऽपि तिपाद्यं इति नातिप्रसंगः नच नोद्यवहन्
गोद्यो संख्याविभागादेरित्यादौ शास्त्रे प्रादपि नानाभावेति वाच्यं गोर्नोपि दिति तावकं ननु
दभावात् गोदशस्यैव नोपि दस्य प्रयोजनभावात् तस्मात्प्रतिपक्षोऽप्युच्यते अतएव कोऽपि दस्यैव नोपि दस्यैव

मीनिदेशः सगच्छतेन वशे रमेयेयः सप्रवृत्तावविहा^य लोपोनसात् इति द. अं वाप. नर्यान्त्ययप्रतोविहितस्य
 प्यनेविस्वायिकतयापममयनाडनसुदितमेति^न लोपस्यतुल्यमतादिति सिद्धे अनेकविधायपरानिवातिका
 नि अत्रवेधोतयाकार्योवाच्यंटाविधिमेव स्वार्थसुद्धिउक्तेपितेनमिन्नभविष्यति प्रत्यानिवत्तेदोषोयं हदिर
 अनसिद्धति तयाप्यत्रविशेषार्थकर्तृत्वादिशेषाणाम् अक्रियेवविशेषोअसानुवर्धेविशेषवान् पाशपायातेक
 यनस्योदकोमेसादिशेषाणाम् त्वयाप्रनर्दोर्कर्तृवैकस्मिन्कः करिष्यते अस्मिन्स्त्रयेभेदः सात्विति लिङे प्रसज्यते
 दि. लिङेकीयितेदोषोअवपुनात्तद्व्यति योनेतरोनधातुः सयोधातुः सनानेतः नच भयतः सास्यप्रभयप्रस
 ज्यते यजविशेषेनयदीहयातयंरु. धातुनावायदितस्यमेतत् उभोयुधानंयदिनात्रोषस्तथाप्रसार्ये तत्तवात्म
 तिसः धातुप्रकाशगस्यहनस्यानमिति विद्यते आत्वाधेयदिकर्तृत्वंतवैवैतत्करिष्यते उपदेशोयदेजतेतस्यचेदा
 त्वमिष्यते उपदेशोइति शब्दानांतेनगेर्नभविष्यतीतिदिक् ॥ गोत्रावयवात् ॥ नन्वावयवशाहः इत्यर्थः एक
 देशायावा नायः षेवस्थाः सप्तम्यर्थतया अनेत्रेयावृत्तिजोतयोः पठित्वाये सर्वसूत्रे गोत्रप्रहाणवैयर्थ्यापत्तेः
 नासः कृतावयवस्यतत्त्वतौत्रप्रभृत्यस्यसमुदायमनोवृत्ते तदवयवस्यापितथात्वात्तर्जोवगतार्थत्वात्
 नचापुत्रपोतमाध्यमितिवाच्यम् अगस्याश्मानांसमानांमधीणांरूपसंगोत्राणिततोमेगोत्रावयवाः तत्र
 सर्वेभ्योपिष्यतापत्तेः भागवगोत्रावांतरगोत्रेप्रचयनादिप्रत्यविशद्वेभ्यः सर्वसूत्रेनार्थयोरितिप्रतिषेधाद्गुणो
 तमेभ्यश्चिशद्वेभ्यपवष्यद्. र्पमाणत्वात् नचैव मपुत्रपोतमेभ्यः प्रणिकमुत्तरादिभ्यः षड्. सादिच्योद्या
 दिष्टपसंखानात् अत्रकौडादीनामेव सर्वेवैयर्थ्योद्यादितेनववहारात् अत्रसिद्धांतेभारदाजीयाः पठेति
 सिद्धंतुक्रताख्याभ्यो लोकेगोत्राभिमतभ्य इति प्रसायः अथथानार्थोत्रावयवशाहः पवराध्यायपदितानांमु

उ.

ति.

५
सि.स.

स्वर्गोत्रस्य येनारिपुरुषाः प्रकृतर्षीणादिसंपन्नाः अथसंस्तानप्रसिद्धेनवः तेषामपुत्रान् तेभ्योनेनपुत्रं विधाने
प्रणिकर्त्तृपसंगोत्रेस्त्रीयौगिवा भौगिवाभौवर्णपदा मोत्रादव्युतः पृथग्भूतोमोत्रावयवोनेतरापसे अथसत्वे
नगोत्रसादृश्यसन्निवेशत्वात् तेनजानाद्यर्थे आविर्भवेसादौनपुत्रः देवदत्तस्यानेतरावसेस्त्री देवदत्तायतदमाश्रने
तरापसेपिनसर्वत्र कृतद्वितसमासानामभिधानलक्षणात् ॥ कौट्यादिभ्यश्च ॥ स्त्रियोष्पुत्रः अगुत्र्योतमार्थानाणिन
र्थस्वारेभः सूतप्रवसासूता भोजनवियोभोत्सा देवयज्ञशौचिह्निसाममुत्थिकोरे विद्धिभ्योनुतरसाम् चतुर्थेभ्योवा
ष्पुत्रः अगोत्रार्थस्यास्यपरत्वाद्भेदेषिषड्विनिः ॥ ७३ ॥ भावयतोऽतोमनुष्येतिउप देवयज्ञोदेवयज्ञी शौचिह्नं शौचिह्नं
ही साममुत्थासातिमुत्थी कौट्यविद्या कौट्यविद्या इतिस्त्रीसिद्धोत्सथानियौचतुर्थस्याध्यायस्यप्रथमेष्टादेद्वितीयमा
दिकम् ॥ सामार्थानां प्रथमादा ॥ ३६ ॥ पदत्रयमपि क्रियते प्रागदिवा इति यावत् ननुतस्यापसमिसत्रतच्छ्रयापस्यप्रस्योः
परस्परमन्वयावत् पञ्चषष्ठ्यर्थसंबंधप्रकारकवोयोविशेषतासंबंधेनाप्य भवतितत्राणोविधानात् वस्तु अथगोर
पसेदेवदत्तस्यमादावसामर्थ्ये ॥ ७४ ॥ ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥
शवोपविशेष्यत्वादेव मम ॥ १०१ ॥ ॥ १०२ ॥ ॥ १०३ ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ १०५ ॥ ॥ १०६ ॥ ॥ १०७ ॥ ॥ १०८ ॥ ॥ १०९ ॥ ॥ ११० ॥ ॥ १११ ॥ ॥ ११२ ॥ ॥ ११३ ॥ ॥ ११४ ॥ ॥ ११५ ॥ ॥ ११६ ॥ ॥ ११७ ॥ ॥ ११८ ॥ ॥ ११९ ॥ ॥ १२० ॥ ॥ १२१ ॥ ॥ १२२ ॥ ॥ १२३ ॥ ॥ १२४ ॥ ॥ १२५ ॥ ॥ १२६ ॥ ॥ १२७ ॥ ॥ १२८ ॥ ॥ १२९ ॥ ॥ १३० ॥ ॥ १३१ ॥ ॥ १३२ ॥ ॥ १३३ ॥ ॥ १३४ ॥ ॥ १३५ ॥ ॥ १३६ ॥ ॥ १३७ ॥ ॥ १३८ ॥ ॥ १३९ ॥ ॥ १४० ॥ ॥ १४१ ॥ ॥ १४२ ॥ ॥ १४३ ॥ ॥ १४४ ॥ ॥ १४५ ॥ ॥ १४६ ॥ ॥ १४७ ॥ ॥ १४८ ॥ ॥ १४९ ॥ ॥ १५० ॥ ॥ १५१ ॥ ॥ १५२ ॥ ॥ १५३ ॥ ॥ १५४ ॥ ॥ १५५ ॥ ॥ १५६ ॥ ॥ १५७ ॥ ॥ १५८ ॥ ॥ १५९ ॥ ॥ १६० ॥ ॥ १६१ ॥ ॥ १६२ ॥ ॥ १६३ ॥ ॥ १६४ ॥ ॥ १६५ ॥ ॥ १६६ ॥ ॥ १६७ ॥ ॥ १६८ ॥ ॥ १६९ ॥ ॥ १७० ॥ ॥ १७१ ॥ ॥ १७२ ॥ ॥ १७३ ॥ ॥ १७४ ॥ ॥ १७५ ॥ ॥ १७६ ॥ ॥ १७७ ॥ ॥ १७८ ॥ ॥ १७९ ॥ ॥ १८० ॥ ॥ १८१ ॥ ॥ १८२ ॥ ॥ १८३ ॥ ॥ १८४ ॥ ॥ १८५ ॥ ॥ १८६ ॥ ॥ १८७ ॥ ॥ १८८ ॥ ॥ १८९ ॥ ॥ १९० ॥ ॥ १९१ ॥ ॥ १९२ ॥ ॥ १९३ ॥ ॥ १९४ ॥ ॥ १९५ ॥ ॥ १९६ ॥ ॥ १९७ ॥ ॥ १९८ ॥ ॥ १९९ ॥ ॥ २०० ॥
नार्थत्वाभावात् प्रयोजनाभावात् किंबुद्धांतान्यमयोत्पत्तिरिति कोपनायषष्ठीनिर्देशः अमुं नतप्रमत्तार्थनिर्देश
इतिपरस्परसंबंधप्रतिपादनेतामर्थाभावादसमर्थोत्पत्तियोग्यनिर्देशाणां समर्थग्रहणान्नपकत्वात् यत्तियोत्पत्ति
वेलायाभिलौकिकविग्रहे अथप्राह प्रयोगाभावेनतदर्थस्योपयित्तमप्राप्तत्वात् गोपगवस्तत्र च अथत्वस्यसं
सर्गत्यैव बोधायन अथस्यनामजसोपस्थितिर्विशेषः ॥ ७५ ॥ ॥ ७६ ॥ ॥ ७७ ॥ ॥ ७८ ॥ ॥ ७९ ॥ ॥ ८० ॥ ॥ ८१ ॥ ॥ ८२ ॥ ॥ ८३ ॥ ॥ ८४ ॥ ॥ ८५ ॥ ॥ ८६ ॥ ॥ ८७ ॥ ॥ ८८ ॥ ॥ ८९ ॥ ॥ ९० ॥ ॥ ९१ ॥ ॥ ९२ ॥ ॥ ९३ ॥ ॥ ९४ ॥ ॥ ९५ ॥ ॥ ९६ ॥ ॥ ९७ ॥ ॥ ९८ ॥ ॥ ९९ ॥ ॥ १०० ॥ ॥ १०१ ॥ ॥ १०२ ॥ ॥ १०३ ॥ ॥ १०४ ॥ ॥ १०५ ॥ ॥ १०६ ॥ ॥ १०७ ॥ ॥ १०८ ॥ ॥ १०९ ॥ ॥ ११० ॥ ॥ १११ ॥ ॥ ११२ ॥ ॥ ११३ ॥ ॥ ११४ ॥ ॥ ११५ ॥ ॥ ११६ ॥ ॥ ११७ ॥ ॥ ११८ ॥ ॥ ११९ ॥ ॥ १२० ॥ ॥ १२१ ॥ ॥ १२२ ॥ ॥ १२३ ॥ ॥ १२४ ॥ ॥ १२५ ॥ ॥ १२६ ॥ ॥ १२७ ॥ ॥ १२८ ॥ ॥ १२९ ॥ ॥ १३० ॥ ॥ १३१ ॥ ॥ १३२ ॥ ॥ १३३ ॥ ॥ १३४ ॥ ॥ १३५ ॥ ॥ १३६ ॥ ॥ १३७ ॥ ॥ १३८ ॥ ॥ १३९ ॥ ॥ १४० ॥ ॥ १४१ ॥ ॥ १४२ ॥ ॥ १४३ ॥ ॥ १४४ ॥ ॥ १४५ ॥ ॥ १४६ ॥ ॥ १४७ ॥ ॥ १४८ ॥ ॥ १४९ ॥ ॥ १५० ॥ ॥ १५१ ॥ ॥ १५२ ॥ ॥ १५३ ॥ ॥ १५४ ॥ ॥ १५५ ॥ ॥ १५६ ॥ ॥ १५७ ॥ ॥ १५८ ॥ ॥ १५९ ॥ ॥ १६० ॥ ॥ १६१ ॥ ॥ १६२ ॥ ॥ १६३ ॥ ॥ १६४ ॥ ॥ १६५ ॥ ॥ १६६ ॥ ॥ १६७ ॥ ॥ १६८ ॥ ॥ १६९ ॥ ॥ १७० ॥ ॥ १७१ ॥ ॥ १७२ ॥ ॥ १७३ ॥ ॥ १७४ ॥ ॥ १७५ ॥ ॥ १७६ ॥ ॥ १७७ ॥ ॥ १७८ ॥ ॥ १७९ ॥ ॥ १८० ॥ ॥ १८१ ॥ ॥ १८२ ॥ ॥ १८३ ॥ ॥ १८४ ॥ ॥ १८५ ॥ ॥ १८६ ॥ ॥ १८७ ॥ ॥ १८८ ॥ ॥ १८९ ॥ ॥ १९० ॥ ॥ १९१ ॥ ॥ १९२ ॥ ॥ १९३ ॥ ॥ १९४ ॥ ॥ १९५ ॥ ॥ १९६ ॥ ॥ १९७ ॥ ॥ १९८ ॥ ॥ १९९ ॥ ॥ २०० ॥
इत्येवगोरपस्यसित्यज्ञापिनप्रमत्तः सावेत्तत्वात्सामर्थ्यात् अथप्रकृतानां निदमत्तात्वेनवस्तुप्रयोगेनपस्यं देवदत्त

त्ये.

सतिवाकाराणां मानसवाच्यं च तन्मोघं वेदेवदनमस्य स्यात्सीति न वति प्रकृतिप्रसूयोः पराध्यायि
 तार्थकोपकृतनियमेन उपगोचरेणापमस्य च देहेनात्युपपत्तेः सत्कृतं च यिकायां परिनिहितमप्युप
 निरितेन दयं समर्थपदोपादानात् अस्याविभवावास्थाने सञ्चितसंसादणिकार्णोदागमितिमायेन सवर्णदीर्घ
 वापिवा नरितेन वा मादेरिति सुशब्ददोषोपवायावत्तावादेशसावृत्तिरिति स्थितं एवं वैतमाणिरित्यादौ योस
 न्मोतरेगतादात्म्यकार्ये प्रकृतेषु प्रत्ययान्तरैः तथाप्यकृतस्य दृश्यावात्तायकत्वेन सार्थक्यात् तेन प्रपञ्चस्य दिसि
 दंत्यादि यथावत् अस्य स्थिते वस्त्रेकान्तिरगमस्य संप्रत्ययवशात् प्रतिपदविधानात् संप्रकारणेकते वलादित्वा
 भावादेव न चेदिकृतेन स्यादांतादिति परं भविष्यतीति वाच्यं तद्वत्प्रतिपदविधानात् संप्रकारणेकते वलादित्वा
 आकारस्यैव तेन परस्परविधानात् न विदोपणादेशो वहिरेगपरिभाषया संप्रसारणा स्यादित्या लेपेयोरित्येतो
 पोयाख्यास्यते वलिलोपस्य संहितानपेक्षेनांतरंगत्वात् न च वहिरेगपरिभाषया संप्रसारणा स्यादित्या योवत्
 लभश्चिदाद्यं नानानेत्येति निषेधात् न चैवं वलिलोपो विहितलभः वहिरेगस्य एणादेशात् संप्रसारणे वलिलोपे कर्तव्ये
 सिद्धत्वात् न च वहिरेगे नानेत्येति निषेधस्य दृष्टेन न स्वीकारात् न यानो सिद्धत्वमिति वाच्यम्
 उत्तरकालमस्यते नानेत्येति निषेधस्यैव केयदेन तन्निषेधं स्वीकारात् न चैवं वैदंतेमादौ अतोऽतस्मात्कारस्यानिकस्य
 श्वादेशस्यासिद्धत्वात् यकारस्य वलिलोपो न स्यादिति वाच्यम् वहिरेगपरिभाषया अनिमित्वात् केचित्प्रतिनिमित्ता या
 यपरिभाषयेवाकृतस्य दृश्यावात्तायकत्वेन सार्थक्यात् तेन प्रपञ्चस्य दिसि दंत्यादि यथावत् अस्य स्थिते वस्त्रेकान्तिरगमस्य संप्रत्ययवशात् प्रतिपदविधानात् संप्रकारणेकते वलादित्वा
 भावादेव न चेदिकृतेन स्यादांतादिति परं भविष्यतीति वाच्यं तद्वत्प्रतिपदविधानात् संप्रकारणेकते वलादित्वा
 आकारस्यैव तेन परस्परविधानात् न विदोपणादेशो वहिरेगपरिभाषया संप्रसारणा स्यादित्या लेपेयोरित्येतो
 पोयाख्यास्यते वलिलोपस्य संहितानपेक्षेनांतरंगत्वात् न च वहिरेगपरिभाषया संप्रसारणा स्यादित्या योवत्
 लभश्चिदाद्यं नानानेत्येति निषेधात् न चैवं वलिलोपो विहितलभः वहिरेगस्य एणादेशात् संप्रसारणे वलिलोपे कर्तव्ये
 सिद्धत्वात् न च वहिरेगे नानेत्येति निषेधस्य दृष्टेन न स्वीकारात् न यानो सिद्धत्वमिति वाच्यम्
 उत्तरकालमस्यते नानेत्येति निषेधस्यैव केयदेन तन्निषेधं स्वीकारात् न चैवं वैदंतेमादौ अतोऽतस्मात्कारस्यानिकस्य
 श्वादेशस्यासिद्धत्वात् यकारस्य वलिलोपो न स्यादिति वाच्यम् वहिरेगपरिभाषया अनिमित्वात् केचित्प्रतिनिमित्ता या
 यपरिभाषयेवाकृतस्य दृश्यावात्तायकत्वेन सार्थक्यात् तेन प्रपञ्चस्य दिसि दंत्यादि यथावत् अस्य स्थिते वस्त्रेकान्तिरगमस्य संप्रत्ययवशात् प्रतिपदविधानात् संप्रकारणेकते वलादित्वा
 भावादेव न चेदिकृतेन स्यादांतादिति परं भविष्यतीति वाच्यं तद्वत्प्रतिपदविधानात् संप्रकारणेकते वलादित्वा

सा रा

उ

५

५
सि.स.

निमित्तस्यापि परिभाषानिमित्तत्वस्वीकारात् अस्यासंशयसाक्षात्साक्षिदन्तायोपपद्यते आतोलोपश्रुतिचेत्युक्तं
लोपात्रयपक्षेः नचोस्यः दांतादिमाकारस्य प्रत्ययनेवास्ति निवाद्यम् बहिरंगपरिभाषासंशयसाक्षात्साक्षिदन्तात् उच्यते
परत्वाभावात् तच्चिंसे नामानंत्यं इति बहिरंगपरिभाषानिवेधात् प्रत्ययस्योपपत्तेः नचप्रतिपदोक्तस्योपपत्त्यामिति ।
मासादिदर्शनादत्र लातणिकेऽसिपरेकचं परप्रत्ययमिति वाच्यं तत्र लातणप्रतिपदोक्तपरिभाषाया अप्रवृत्तेः पप्रष ।
इत्यत्र छंदस्य भययेति वसोः सार्वथातुकं च आतोलोपप्रत्ययस्य हतावपि उच्यते दांतादिति निर्वाहान् अधिकारात्
गयासिद्धमधिकारात् च दाहकृदिसंज्ञाभीयताभावे बहिरंगपरिभाषाया अप्रवृत्ताभावात् एतेन जनसनाद्यन ।
कमगमो विडित्यत्र उकारो वेरपृक्तस्येति विशेषणार्थः अस्यावकारस्यैव लोपविधाने परलोकादुच्यते तत्राणि सिद्धिः ।
लोपेव वकारस्यापिलोपः स्यात् इति रतिप्रयोज्यफलः बहिरंगपरिभाषाया देवगतार्थत्वात् असेतगोरतद्वित्तुकाः ।
सर्वतदितग्रहणमकृतत्वरूपपरिभाषात्तापकम् तद्विस्तृतिनिषेधो माभूदित्येतदर्थं तथा हि राजगव्यं इति समासोत्ते
कृते तमिद्वतीति कच सुपोधातुश्रुतिपरिकयोरिति सुपोल्लङ् अलकीत्युच्यमाने च यदि भाविने सुपोल्लङ्कमालोच्य
पूर्वदृष्टं क्रियेत यदि वा पूर्वं कृतस्यापि दृष्टः सुप्तुकि कृते निवृत्तिः स्यात्तदा तद्वित्तग्रहणं सार्थकं न त्वस्या पूर्वमल
क्तत्वात् कृतस्य दृष्टः पश्चात्तेन तत्काले तेन भावात् तथा च तद्वित्तग्रहणभावे सुप्तुकि दृष्टः प्रवृत्तिर्न स्यादिति सिद्धिः ।
कपरिभाषात्तापनमित्याहुः शयमादितित्वप्रत्ययविशेषवचनादेव दत्तादिशब्दात्प्रत्ययोपनिवारणार्थं अस्याऽदो देव
तास्येन्द्वविरिति प्रथमोक्तप्रत्ययोपनिवारणत्वात् देवदत्तोपसमसोप गोति छंदेव दत्तशब्दादेव प्रत्यये देवदत्तिरुच्यते
ति । परि । स्यात् देवदत्तनिष्ठजन्यता निवृत्तिजनकत्वात् । उपगुरित्यर्थः प्राथम्येन लातणकाव्यादेः तस्यापत्यमिति सादे
अपत्यवतपवतत्वेन प्रथमं निर्दिष्टान् नतद्विग्रहादेः पयोयोगात् सर्वस्य प्राथम्यादवतनकत्वापत्तेः अथ देवदत्तिश

इदमस्यैव शरीरं न तस्यैव शरीरं शरीरशक्तिस्वाभावात् तथा चोपनिषद्जनकानि रूपितनमतायां नृदेवोपगवश
हेनैव शक्तिरिति स्वरित्वा शरीरं पगवश इति शब्दोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो
विशेषता संबंधेन शरीरं नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो
कार्यता चोदकनतनयत्वसिद्धिर्न देवदत्तनिष्ठनमते तादिकोपसंभव इति प्रथमप्रमाणं व्यर्थमिति चेन्न इष्टा एतेरिति भा
ष्यकारः ननु वाच्यं नमस्य नर्थकं प्रत्यक्षमिति तत्वात् अपेक्षैकांशीभावे योरित्येतदभेदात् भिन्नार्थसंबन्धस्यैव सावाभावात्
यत्तैः अपेक्षासंबन्धे वा संश्लेषकांशीभावे प्रत्यक्षमिति संबन्धे ह्येकांशयोरित्येतदभेदात् भिन्नार्थसंबन्धस्यैव सावाभावात्
त गोपगवशानय उपगोपगवशानये तु भयं कस्यैवानयनात् अथेतु विशेषः वा सोऽप्युः संबंधे स च पूर्वप्रयत्नेन अ
प्येतु विशेषो ह्येतो तत्र प्रमाणसंबन्धी अभेदेनेति एवं च गौरीशब्दादधिकसंख्यैव सभातेपि नातिरूपार्थभेदाद्यथा गोश
हेनवायस्यैव सावाभावात् अपि सादिति वा वाच्यं नानावचने तु कश्चिद्वादीत्यतो न नदीत्यतीत्यतः प्रागणो
धिकारो बोध्यः पक्षे दीयतीति शब्दोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो
नीयानामेवावधिमहावोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो नृदेवोपगवशो
मनस्यैव शरीरं तत्तापनार्थं विहृतनिर्देशः यदा यथा वा वाच्यं तत्निर्देश्यते दिनेति निर्दिष्टं तेषां मानार्थत्वादप्रयुक्ते
नार्थादिमननाश्रयमातेन सामानाधिकरण्यमादेशः नन्वेकदेशनिर्देशः श्रयमासामानाधिकरण्येन भवतीति प्रति
षेधाभ्यपगमेन प्रयुज्यमानार्थशब्दसामानाधिकरण्यमनपेक्षैव शरीरसौत्वम्यम् दिक्शब्दयोगसंबन्धीति बोध्यम् प्रागव
चने सकृदिधानार्थम् अणित्येवाधिकारे प्रतिपोगे तदुदाहरणं यत्तैः प्रागदीयतो यथाः तान् सर्वानपेक्षानेन सकृदेवाणित्वा
धानेत्वाच्च वच्न वाधिकारादेवाणः प्रतियोगप्रपञ्चिर्भविष्यतीति वाच्यम् अपवादविषयेष्वप्यनेः तत्र प्रत्ययांतरम्

अतोऽहं प्रत्यवि । रितिकेयः वाच्यमात्रं यैरसंभवेति याज्ञानिकोपाधिनाशये । यी देवस्य यनतो देवेदेवं वदितुं हिलोपो ।
यच्च वदं वदकस्यः नृतिर्भोवायः वाहीकः प्रथमानं भोवावेति नोपस्थानिसत्त्वतावनायं हिलोयविधानेनकारातीयति
सिद्धे यनोविधानमाः । तांयैकनकेदसिबकस्यः वाहीकमनुभद्वः साधोकारः प्रथम्यामः यः पिकेवलस्यस्याप्रश-
दस्यायस्योपाभावेपिजातारिषेवैधिः स्मृत तथाविभायोदाहरणवत्तादेवस्ययविधावपितदंतविधिः प्रथम्येवस्यामयले
यस्येति बह्व्रीदिः एषोदरादित्वात्स्वतकारः प्रथम्यार्थकारः प्रथम्यः नस्तदितरतिरिलोपः तोप्रोपसेप्रवद्वकारोवक्त
यः बह्वादिप्रतोमनशास्यवादिनिधासेतदपवादः उल्लोप्रोपसानिवहूनिउल्लोमाः पारलोमाः बहुलकिउत्क्रमिष्यतप-
वेभाचारिणोऽल्लोमिः केचित्तुबह्वचनेष्वनेवास्तुबह्वचनः प्राच्यभरतेधितितस्तत्किमयनतगोनखादिधितिपदसंज्ञायां
नलोपेउल्लोमाइतिसिद्धे भलेतुभवति वर्णाश्रयेप्रथम्यत्वं । एानिषेधात् नहिः संबुद्धोरितिज्ञौ नलोपनिषेधादेसाहः तत्र
कैयदः प्राच्यभरतगोशदस्यचलकडलेभः उल्लोमेकालोमेऽस्यादौवैसादिः नस्याव नलोपइतिसुविधौ नलोपस्यासिद्धा-
तात् पदसंज्ञापिनास्तिननुमतेतिप्रथम्यत्वं एानिषेधात् अतएवकषणेनप्रोक्तमधीयतेकाशपिनइत्यत्रप्रोक्ताल्लोमि
तिश्रुत्यल्लोमिः केचित्तुभवति अतएवकषणकमकारविधानेसर्ववगोरजादिप्रसंगेयद्वकस्यः नायसमावेकिंतुगविभ
वेगोरिदंगोदेवतास्येसादावधीतिसर्वप्रपदसार्थः केचित्तुसर्वप्रपदस्यप्रादीत्यतीयेष्वर्थस्येपुपीसर्थः तेनगवावतिगय
रसापपीसाहः अजादिप्रसंगेकिंगोभ्योहेतुम्यआगतेगोइयं गोमयइसादौमाभूत् हेतुमनुष्येभ्योमतरस्याहणः मयइवृणा
दयोर्थविशेषलक्षणारयवादाः तद्वैविध्यादिभिरेवसार्थः एषादयोयेननाप्राप्तस्यैवसापवायवादाः प्रणापवादेङ्गादिभि
स्तुसहसम्यपाराणामयवादविप्रतिषेधात् परत्वात् फणादयपवस्यः तथावरितेणप्रथम्योदेवताभ्युपेसावकाशोपत्येत-
परत्वादित्यानिनइतिङ्कावायेत एवे अचिनहस्तिपेवोहकोवकाशः आश्रयिकमिसादिः एषादीनां प्राजापत्यमिसा

उल्लोमः

य

न

[illegible]

४
सि.स.

लिकतादाकमपिदितीयेतवाकमेवनततदितोनमिथाकान् अतएवावेमोसमितिविग्रहएवतदितस्तुविकशाहारेवआवि
कमिति तरेतइके अथविकल्पयेनेतिअथविकल्पयेनेतिपादेत तत्रमायपदेद्वारपरं अविशहोयथाविकपाद्दोशेण
प्रत्ययमुसादयतिनतस्येनयायमपीत्यर्थः अथवा अविरिति विभक्तं तस्मैवानुकारेण तस्माभेदविवक्षायां मउकारेण
लार्थवत्वात् विभक्तौ तस्मादेदेकतेतोपोनतुर्लक्षः अनुकरणतया सुखाभावादस्यवापीयमित्यादिवजाप्रयोगदासा
पुनर्मितिकेयदः गोत्रेत्तुगचि अनादौयादीयतीयेप्रत्ययेविवक्षिते गोत्रप्रत्ययस्यालुक् यस्मादिभ्योगोत्रमनेनप्राप्तस्य
लुकोनादावथवादोयमस्मादेनत् गर्गाणां ह्यात्रा इति प्रादीयतीयाद्याविवक्षायां मलुकि मिति हउत्वाच्चः तस्मिन्जीया
देशचकृते अनादिप्रत्यये परे विधीयमानो लुक्प्रतिषेध इत्यस्योपश्रयः व्यक्तियत्ते परममप्यामये विचारः नातिपदे विषयस
मस्यातनदोषशंका मेवमगार्ग्यस्याकात्रा इमेकवचनोनादागपशब्दान् प्राग्दीयतीयाद्याविवक्षायां लुगवकाशः गर्गा इमा
दि गर्गाणां ह्यात्रा इत्यत्र परत्वाच्च एव भविष्यति तदन्तरमनेन यत्रो लुगिति न दोषः ननु दिप्रतिषेधो येन कः न इत्यस्य भू
मीति च लुक्प्रत्ययस्योपश्रयविधीयते नारिः वहिरेगमन्तरेगादिप्रतिषेधादयुक्ते हि प्रत्ययार्थवद्भवसापेदे हितुगन्तरेगः
वा लुक्प्रदीयतीयाद्यापेक्षस्तु नादिप्रत्ययो वहिरेगः अन्तरेग वहिरेगयोश्च विप्रतिषेधानुषंगान्निरतुल्यत्वात् मेवे लुको
पिदिनांतरेगत्वे तइके भूमिप्राप्तस्य लुको यदनादौ प्रतिषेधे लक्षणास्ति एतद्वीति कुर्वन् समानकालावत्तु च अथमर्थः
उक्तरीत्यान्तरेगवहिरेगयोरनुसक्तकालत्वादनादौ प्रत्यये परेत् विधानस्यानर्थक्यम् एवंमेवत्वमने अलुग्विधानानुपप
त्तेः अन्तरेगवहिरेगयोरनुसक्तकालत्वात् तस्मादलुग्विधानादनादिप्रत्ययात्पदे लुको न प्रवृत्तिरित्यनादिप्रत्ययसापेक्षत्वात्
लुगविवहिरेगत्वेति विप्रतिषेधो युक्तः अथिद्यदि बालकः प्रसंगे भवत्तु लुक् कस्तथाप्रसिद्धोऽस्तु बालकः प्रसंगे प्रती
त्यते के लुगस्य तथा विप्रतिषेधे विनापि अलुको लुगप्रवादत्वेन बलवत्त्वात् अलुग्विहितमनादिप्रत्ययपदप्रत्ययने शब्द

मयवादाः प्रवर्तते एषा इत्यमर इति स्थायात् यदा लगे वा लको विषये परिहृत्य प्रवर्तते तेन लोपे लकसिद्धः सकल्पवाच्य इति
अथ तत्र उत्तरं भिन्नविधान इति स्वीकृत्य तस्याप्यसमस्यामपि न दोष इति सिद्धम् इति तदज्ञस्य वदति सिद्धे विधानेन
आपसेना गोत्रमिवादिभाष्यम् गोत्रे कं नादिभ्य इति सूत्रे वा व्याख्यानः ॥ अनित्यक ॥ वाग्दी प्रत्येना दोषस्ये विवक्षिते पुत्र
स्य सत्यक सत्यकस्य गोत्राय सत्यक पुत्राय निःप्रायः सत्यक इति न ॥ इति मिति फिन् ततो पुत्राय सत्यक पुत्राय नः तस्य काश इति प्रा
ग्दीयतीय विवक्षायां प्रकृतस्येव गणेतुं ततो ह्युदाभावात्तच्छः किं त ए तेन सौ पुत्राय नः सेवका ये इष्यं प्राग्दीयती
ये किं सौ पुत्राय नाय हि तेन सौ पुत्राय नीये अनादौ किं सौ पुत्राय नः इष्यं अत्रापि परसप्तमी सांख्यसंख्याने निष्ठप्रत्ययप्रवणं
स्यात् फा एदा हतस्य गोत्राय संप्रकाश इतिः अतश्च तस्याप्यसंयुक्ता एदा हतः फांदा हतमिभ्यो भाषा फिना विनिताः फां
दा हतस्य काश इति प्राग्दीयतीयार्थ विवक्षायां मिन्नस्येव गणयते ननु प्राप्तेति एतत्तेन न ज्ञेयत्वाभावात् ततश्च ह्युदासो
क्यप्रत्यये कृते तन्निमित्तकोणं सत्यक इति द्वयस्य प्रवणं फांदा हतीया इति द्वाये इष्यं स्यात् भगवित्तस्याप्यसंभागवितिः अ
तश्च तस्य पुत्राय संप्रभागवितिकः ह्युदाहृत्यो बीरे प्रफलमिति द्वयं भागवितिकस्य काश इति विवक्षायां मिन्नतत्वाभावा
दणनस्यात् द्वयस्येः परत्वाद्दुर्लभिक भागवितिकीया इति द्वयस्य प्रवणं स्यात् तस्यादिष्यसमये वयुक्ता तत्र वादेव गण
दुर्लभिकी फांदा हति भागवितिशब्दयो रिवेत्तत्वादिन स्येव भयत्राण ए तिकस्याप्यसंभेदाय निः तस्य पुत्राय संप्रभागवितिकः फां
क्य इति द्वयः पञ्चदशसु यामाचवा र्धायणि फिन्ः स्रता इति परिगणानं भाष्यकारेण नांशितवान्निर्मूल इति प्रामाणिकाः तस्य
काश इति विवक्षायां द्वयस्य किं ह्युदाहृत्य इति द्वयस्यः नैकायनीयाः तत्कं वार्तिककृता प्रयोजनं एतदुक्तं इति इत्येताः स
र्वत्रेति वार्तिकम् उपगौरयसमौपगव इत्य ए ततो पुत्राय संप्रभागवितिकः काश तौपगवीयाः श्रौतकिं ह्युदाहृत्य नवात्र इत्यस्य
नेपि द्वा स्यामि रस्येव इति लुकः प्रयोजनं नांशितवान्निर्मूल इति वार्तिकम् प्रयोजनं वदित्यतिदेशादिनो गोत्र इत्येताः प्रसंगात् तदतिदेशस्य

४
सि.स.

मार्गयणानां समूहः स्यादौ गोचलत्वात्तु न्यमावपकत्वात् वस्तुतस्तु राजमादुनमनुष्याश्चेति तापकेन तत्कार्याणां।
सिद्धेस्तदतिदेशः प्रमाणास्तनश्चिन्तोत्कं विनाप्येव गवीयाश्चित्सिद्धमित्युदाहरणमेतत् यत्त्वत्वादिभ्यो लुगिस्तदा
हार्यम् चतुरस्यापसं चतुर्यः तस्य पुवापसं चाचुरिः अतश्च आयस्य सतदितेनालीति यलोपः नच नद्याभ्यामिति वृद्धिनि
षेधापत्तिः उणादीनां मद्युमन्त्रत्वात् तस्य द्वात्राः शशराः ऊलस्यापसं ऊलीनः पुवापसं कौलीः नितस्य द्वात्राः कौलीनाः
सस्यपसं ससीयः ससुर्जः तस्य पुवापसं ससीयिः तस्य द्वात्राः ससीयाः सैवम् चतुर्यः ऊलीनः ससीयश्चैव इत्याणां श्रुतिः।
इत्यात् तदकं अणिजोत्कं किञ्च ब्रह्मण गोत्रमाशुवश्च मयस्योपमेखानमिति नद्या ब्रह्मणो निषर्गुदासेन तत्सदृशत्वविधा
दिप्रहरणान् ऊलादिशानां च तत्रियानं भियापिकत्वात् कथमत्र तस्य सक्तिरिति वाच्यम् पुवश्च मयमात्रस्य लकं विधाय वा
ल्लण गोत्रमाशुवश्च मयस्य लको निषेधस्य स्त्रीकारात् अतएव मयस्य पत्तिविशेषस्यापसं गोत्रेऽन् तदंतायुनियनो
श्चेति कक् तस्य लकमाश्रुतिः काप्येतिः कापिंजलिर्विमादि तस्मादण्येषां सर्वत्र योजनम् सचुकस्य गोत्राय संप्रौः पुवा
यनः ततो मयस्य तस्य लुकि लौचुकाय तस्य द्वात्राः लौचुकाय नाः कपिंजलादस्य गोत्राय संप्रकापिंजलादिः अतश्च तस्य पु
वापसं कापिंजलायः ऊर्वादिभ्यो णः तस्य द्वात्राः कापिंजलायाश्च मयस्य लकिश्च मयस्य अमया हृदलत्वात् णः सा।
त मागरी खतोपिकारो पुवा हृदवदिति वक्तव्यम् हृदमिति पूर्वाचार्याणां गोत्रसंज्ञा एव संज्ञा गोत्रसंज्ञा वा पाशोत्रमिति
नककार्याणां उल्लेखत्वात् तदर्थं मतिदेशांभः मार्गयणानां समूहः किञ्चिद्वा मार्गयणाकं न गोदिसाशोत्रे यत् अतिज्ञोत्रे।
तिसृनिफकसमूहे गोत्रचरणानि तु न मार्गयणाभक्तिरस्य मार्गयणाकः सास्य भक्तिरित्यर्थे गोत्रद्विधा खेभ्यो वृद्धे
मिति तु न नवोक्तानि देशसंज्ञानि तु गिमस्य प्रत्याख्यानात् इजोत्कगभावाद्गोत्रवदित्यतिदेशादिनञ्चैसाप्यसंज्ञादोषना।
वोदुनल्ल्यात्राः गोपगवीयाश्चित्कोनसादिति वाच्यम् यथा गोत्रे पुवश्च तयो नोत्स्यते तथा मयस्य प्रागरी खती यैवित्यं।

के.
यु.

बुधप्रत्ययोनभवतीतिस्मरेणार्थश्चैतत्प्राप्तसंगभावात् नचवचनोत्तरांभेदोऽयं अनित्यमित्यस्यपरिवागात् ककुफितो
रस्यतरस्यामित्यस्यानेकककुफिप्रकृतिर्वाहृदुबदेतिवचनेकर्तव्यं नचावककुफितोऽपलिकाभ्यामुत्तरात्तरादा
भ्योदेइष्येसिइष्येमेवेयतस्तथासतिगोऽइत्तवपलेफकोनुस्यमागर्भकमित्यस्यसिद्धाविधिककृत्कृतेः गोत्रवदावाभा
वपलेगार्पायाणानासहोभर्गवायाणोऽस्यादिनसिद्येन अथपुत्राज्जगोत्रवदित्यस्यातिदेशः प्रागरीअनस्यपिकारे
इतोयदर्थोभवतीतिनचावइतोगोत्रनुतिदेशः वषस्यस्यभावाभूतिसुगितिनारेभागीयम् मेवेगार्पायाणकमित्या
देरसिदेः अत्रभेदोतवान्तिकम् राजनोदुज्जमनुष्यावत्तापकतौकिंकषश्च गोत्रोदोदुतिनुज्जिधोऽननसमनुष्ययोः
दागलौकिकस्यहोगोत्रस्यग्रहाणमिति तथादि गोत्रसंसृताः प्राक् गोत्रेकंजादिभ्यश्चतोणाग्रहंतात्रुद्वाराजन्या
मनुष्यप्राहयोः राजस्यपुत्राद्यतमं तौर्जातावृत्तौश्रुक्चेतिबुधमयोः दशास्त्रीयगोत्राभिधायित्वाग्रहपदलो
नतस्यामपिबुधमिदेः किंश्रुक्काभ्यांनुज्जिधानेन तेनबुताध्यते अपसाधिकगोनरेवनादिदिधौलौकिकस्यग्रहा
मिति तथाचराजस्यमनुष्यप्राहयोर्कतिविशेषवाचितालौकिकगोत्राभिधायकत्वाभावाद्गोत्रेतितायांबुजोत्रप
प्राहप्राहकाभ्यांनुज्जिधानार्थकंलौकिकेचगोत्रमपसमात्रं तेनपुत्रपुत्रपताएपिगोत्रलज्जताबुजोदः सचा
हर्म्पायाणकमित्यादिसिद्धम् ननुनयापि गोपगवेर्नस्माज्जौषगदीयाश्चपिशोमोत्रस्यएवसंगः नचसा
मृदिकप्रत्ययमात्रपरेत्तापकम् समातोयपेतत्वादितिवाच्यं गार्पायाणवाकिंचिहर्म्पायाणकं गार्पायाणभक्ति
रसगार्पायाणकरतिबुजोत्रपुत्रेः नचबुजविधिविषयकंत्तापकंबुनचमौमृदिकोत्रोवाधतिनाग्रइतिवाच्यम् शा
लेकेर्नस्माज्जः शालेकइत्यत्रयजोगोत्रस्यएवगुपयतेः शालेकोऽपसमितिवाकादेराकृतिगातादिनपेत्यारिपु
शालेकिशहपाटान्निपातनाकृलकारेशः तस्मादेवनिपातनाद्गोत्रेपिनशदिभ्यः फगित्यनेनेजोनवाधः नतोयजिजो

गोत्रप

सि.
स.

अतिप्रतिफलक नस्यपेतादिताहक श्रमो मेवे श्रमो गोत्रश्रम गोत्रो विहितो यश्च अतिव्याख्यानात् फक्किजोयतनस्याम् ॥
 हर्षेणानितेनामस्यविकसविधाने श्रानदीयतीयेनादोविवलिते प्रवार्ययोः फक्किजोवांनक कनस्यगोत्रायमेकासः गर्गो
 दिभ्योयणपुत्रापमेकास्तयनः यज्जिनोअतिफलक तस्यल्लाजाःकातीयः कात्यायनीयाः यस्तस्यापमेनांजास्तः शिवारिभ्यो
 ण तस्यापमोयास्तीयाः यास्कायनीयाः तस्यापसम्प्लंताहृतसेधेः समर्थोदपमेयेऽकावसमाणाप्रथमयावासः ३५।
 गोत्रपमेनेनवममिउपस्यपसमितिसमाकोनखात् समासेनतदितस्यनित्सेवाधायनेः उत्सर्गपवादयोर्महाविभाषयाविकसे
 पवादनिर्मुक्तेउत्सर्गो नपुंनानात् अचवार्तिकम् तस्येदमित्यपमेपिवाधानार्थं कृतं भवेत् उत्सर्गः शेषपवासे ह्येवमस्य
 प्रयोजनम् अयमर्थः तस्येदमित्यनेनैवापमेविश्राण्ण्डिः इदं पदेन समूहविकारनिवाहनामिवापस्यस्यपुपमेप्रदात् स
 माधानमाह वाधनार्थमिति यद्यपितस्यापसमित्यनर्थमावश्यकं तथापि योगविभागसामर्थ्यात् वाधववाधनेसिद्धे यो
 गविभागभावेति अदेतादिप्रकृतिविशेषसंबद्धस्यैवापस्यस्यैवार्थस्यैवविधावुपयोगात्प्रकृतिविशेषानवच्छिन्नाय
 सार्थः शेषपवसात् अजादिप्रत्ययविधावन्यपुक्तत्वात् तथाचमानोरपसमित्यादौ शौचिकोद्वाहः स्यात् योगविभागे
 तु अतश्च इमापसप्रत्ययविधिवाक्येषु याः प्रकृतयो विशिष्यनोपातास्तासां सधितस्यापसमित्यपसप्रत्ययविधौ त
 प्केहेनोपयोगात् कश्चिदपिप्रसार्थः शेषो न भवतीति तत्र च सनप्रसक्तिरितिसमुदाचार्यः ॥ पकोकोत्र गोत्रपकपवा
 पसप्रत्ययः स्यात् उपगोत्रोत्रापस्योदगवः गर्गः नाशयनः अनेतरापस्यवहोत्रापमेपिग्रायन कर्कषवभवेति न
 नगोत्रापसअनेतरापसप्रत्ययोत्तादनश्च अयमसमसोत्पन्नोपसयानोपसगतः एकमात्रप्रत्ययार्थस्यैवभोयेप्रतीय
 नाय तथाहि इदोत्रप्रभृतावयमेविवलिते अतः प्रकृतिभूताङ्गोदेरेवप्रत्ययश्चते नत्वेनेतरापसवाचिभोगमिप्रभृतेः
 नापिगोत्रप्रत्ययोत्ताङ्गोत्तादेः एनितुगोत्रप्रत्ययोत्तादेवप्रत्ययश्चते नत्वेनेतरापसवाचिभोगमिप्रभृतेः

जैयगवः हतसंघेः किं
 सौम्यतिः सामर्थ्यं कं
 बन्धुत्वात् प्रसवेन
 प्रयन्ति अपाववावका
 ह्वत्वात् अन्वति किं
 पक्षवाक्यमपि यत् स
 त उपगोत्रपत्यः

वर्तते तसि
 नत्वेन यत्
 दन्तनस्या
 नत्वेन स
 अतिप्रत्ययः

वैष्णवे नतयुव कार्यस्मैषादस्तस्थितिः सयेत्त्रयनकयेसिद्धीतिदिवायते लोकेतावरसायचितरेवापसयोगे
दृश्यते पितामहस्योत्तमोद्वारकमासीनदृष्टाकेनचिकषायमितिदृष्टेपितामहादिदेवदत्तस्ययत्तरनसवेत्तनययति न
तुममेति लोकेयवहारगम्यश्चाह्यार्थः नन्वेकमप्येपिरापितामहादीनां सर्वेकासंबंधिभविनुमर्हति अपसंयोगे
प्रभृतिगोत्रमितिहरेषात्रयभृतिशब्दापसशब्दापानाधिकरणदर्शनात् योत्रत्वेदिपितामहनिर्दिष्टम पिताम
हनिर्दिष्टापसत्वस्यणौत्रेगीकारेचतस्यापानाधिकरणप्रपञ्चसादेवमप्येतिचेज्जगोत्तमयातस्यसमर्थयिषसा
णत्वात् तस्माद्गोत्रपदस्यगोत्रसमुदायपरतयागोत्रसमुदायेप्रमयसमुदायोनेनवार्यते नन्वेकोगोत्रेइत्यांभेपि अने
तरापसप्रमयोताहोत्रेप्रत्ययः स्यादेव नियमस्यतत्सन्नातीयावेदतयागोत्रप्रत्ययातादस्यस्यगोत्रप्रत्ययस्याहता
वसिअनेतरापसप्रमयोताहोत्रप्रमयस्यउर्वात्वात् तस्मात्त्रापसादित्वेवसंज्ञीये आपसात्तत्वेदेवविधानात्
दपसप्रमयोतादपसप्रमयोनाभवतीत्यर्थः यदापकोपस्यतिवक्तव्यं अथपजातोवक्तव्यविधानादपसप्रमयोतादपस
प्रमयोतरस्येनवार्यिते प्राप्नोत्वात् एवेगोत्रेगोत्रेर्ध्वनशात् जनकस्येवापसयोगेत्तुप्रकृतेर्गोत्रेदस्यपस्य
वत्संबंधाभावात् तच्चगोत्रेर्ध्वोयन्निति विधानसाध्यात् भविष्यतीतिवाक्यम् तथाअनेतरापसेसावकाशा
नामाणादीनामूलप्रकृतेरुपावादेर्गोत्रापसप्रत्ययनिप्रसंगात् नन्वेकोगोत्रेइत्येवतदे अयंतथासतितस्यनियमार्थ
ताउपपत्तौप्रमयपरस्परापतेर्इवीरत्वात् तस्मात्परमप्रकृतेष्टीयतिवक्तव्येतिवचनसारेभाणीये नन्वेवमपिगो
देर्गोत्रेणसमप्रमयापसवदावसंबंधाभावादन्वेनयतादवस्थवचनप्रामाण्येनपरस्परासंबंधेनान्वयोपपन्नः यथा
मासतुसाक्षात्संबंधेवचनसवारितार्थपरस्परासंबंधाश्रयेणप्रमयोसतेर्इवचत्वात् अथयथाकपोतस्यतदवयव
स्यतत्कारस्यवावायवोविकारोवातस्याभेदापचारात्कपोतविकारत्वेतदवयवत्वेवाश्रित्यकापोतत्वस्तीकारान्मयद्वा

ते

नि

यनार्थजितस्तत्तुमसादितित्तत्रेयसाख्यायते तथेदाप्तिपदवौपगव्योपगवतदयस्योर्वाभेदोपचारोत्रप्रभृतेरप।
सस्योपगवशब्देनाभिधानेसेभवति एतेनष्टनिर्वातहितेष्टमिदितिवक्ष्यमाणोद्योषितिरस्तः गार्ग्याणापसंस्थाप्यभेदो।
पवोरणागार्ग्याणाशब्देनाभिधानेष्टाक्षत्वात् अतोद्योषत्रयमपिनास्तिरितिचेत्तत्रैवम् अथसन्निवयेभेदोपचारोत्रप्रभृतिप्र
संगपत्तेःतथादि यत्रनेतरापसेनोत्राद्यसेवापक्षपवप्रत्ययस्तत्रौपगवारावत्त्वभेदोपचारः यत्रतत्रेदस्तत्रवोद्योषवा
रपवगर्गदावनेतरापसेनोत्राद्यपत्येचयनउपस्थापत्वात् तत्रदिगार्गिगर्गयोरेभेदोपचारोत्रागर्गितदयस्योर्वा ना
द्यःगार्गेरेवगर्गतेगार्गेरपत्येगार्गिरित्यस्येवप्रसंगान् गार्ग्यस्यचतत्रेष्टमाणत्वात् नास्त्यः गार्गेरपत्येगार्गिरितिअस्या
पत्तितादवस्थात् नचगर्गदिभ्योयन्नितिवचनसामर्थ्याद्गार्गेभिर्विष्णोर्तानिवाच्यम् वास्तिकस्यगार्गिरित्यस्यतस्यापिउ
र्वात्वात् तस्मात्तस्योतात्त्वतिषेधः परमप्रकृतेश्चोत्पत्तिवक्तव्येतिमिदम् किंचसिद्धोविचक्षितार्थाननेकप्रत्ययोम
त्तिप्रसंगः तत्रत्यनेनेरापसास्त्रियांमोत्रस्त्रियांवातियमप्रसंगभावात्सामर्थ्यात्सौत्रप्रभृतिरपमेस्वीइत्यने प्रवसे
त्तयाचमोत्रसंज्ञावाध्यते वार्तिककारेणोक्तसंज्ञादिकारेणैवप्रवेतिपदितत्वात् सूत्रकारेणचप्रवसेचायांतशब्दस्या
दानयाचस्त्रियामेकोमोत्रः नियमस्यनश्रुतिषोत्रप्रभृतेरपस्यस्योमोत्रसंज्ञाविज्ञानात् नापिमोत्रादूर्तीत्यस्यास्त्रिया।
मित्युक्तेः ततःत्रौपगवसाधमेस्वी शोषगर्वात्संज्ञेनस्यात् तदेतादितोमनुष्यजातेरितिज्ञोक्त्यात्तमोत्रेचचरतोःसहस्य
प्रशास्तीयमोत्रप्रदानात् स्त्रियाच्चाः मोत्रसंज्ञायाप्रभावात् यद्यपीनउपसंख्यानमज्ञास्यर्थमित्युक्तं तथापितदा
नपश्येत्तत् किंचातीवदंशपायांचस्त्रियामेवयनादिगोत्रप्रत्ययःस्यात् षोत्रप्रभृतेरपस्येनोवदंशपायांतनस्यात् किं
तपससामान्यतदणपवप्रत्ययःस्यात् किंचचतर्थादिनाबबदितेपक्षमादावपत्येनियमांतप्रवृत्तौगार्ग्याणा
स्यापत्येगार्ग्याणोनस्यात् नउक्तं एनवोतहितेष्टातिमितित्तद्व्यादयितुरेशपत्ययोगइतिपदेनियमर नथयोगाद्गो

人

三.

नापुनिति सूत्रस्य विधायकत्वसंभवात् अनेनोपनिगोत्राद्यस्य स्मिन्नपाविधानात् न देनात् अवहितेपुनोगोत्रेण च
 साक्षात्पत्यवत्संबंधाभावादयाम्ः प्रत्ययोविधास्यत इति कथमयेदोष इति चेन्न गोत्रमनुदाये प्रत्ययान्तातिव्यर्थया
 येनो गोत्ररितिसूत्रे तथापुत्रसमुदायस्य पुत्रमभ्युसमस्य वा पुत्रशब्देन विवक्षायां गोत्रादगोत्राच्च प्रत्ययोत्यतिव्यसं
 गोत्रोच्चादेवपुनीतिनियमायमेव गोत्रापूर्नीतिसूत्रम् तथापि विधायकत्वात् पुत्रपत्न्या इति चोतदिते शास्त्रिण्यपि
 तेषु कत्वात् एवशास्त्रे सिद्धांतः सर्वेषामप्यस्य वदार्थत्वात् सः संवेधः अपरतनहेतुर्वाप्यस्य मिति प्रसिद्धे दशापु
 रुषानुक्रमेण सूत्रे सूत्रानविदेरनसक्तो मेपिवेदिति वचनात् अनुपूर्वात्तत्वे प्राह्वन एव दशापुरुषाश्च स्मिन् दशापुरुषः
 स नृकेयपदाये वद्वर्तीतिः दशापुरुषो नृकोपस्थितिप्रनर्हद्वर्तीतिः दशापुरुषे प्रयस्य विवाहिताः सूत्रानसे
 तीत्यर्थः सूत्रोच्चादेयतस्यैकतया तनयस्य च शौनकस्य मतोत्पत्त्या नदप्यतया भूगोरिति मनुः अत्रात्रिगोत्रमयो
 भेदे सूत्राविवादः यानहेतोरिति शब्दांशः एकस्मिन् प्रवृत्तिते सर्वेषां तद्यात्वमिति प्रथ्यारेकस्यैव सर्वेषामप्यतनहेत
 वादप्यतनमिति गम्यते नवामेषामप्यस्या सिद्धतया कथं तथात्वे इति वाच्यं योत्रोत्पत्तौ पुत्रोत्पादनस्यैव व्यापारत्वा
 त् यद्यपि जननकं प्रति एवं वर्तित्वमप्युदीत्यायस्यैव प्रति एवं वर्तित्वेन प्राप्तं तदस्यासिद्धे पुत्रे प्रति एवं वर्तित्वेन यदप्य
 योत्रे प्रति एवं वर्तित्वेन प्राप्तं तदस्यासिद्धे पुत्रे प्रति एवं वर्तित्वमप्युदीत्यायस्यैव प्रति एवं वर्तित्वेन प्राप्तं
 यमात् तथाप्येतरस्यासिद्धे पित्रा मया सिद्धिरित्यमेवात्र विवहिते व्यवहारानुगोपादिति न दोषः एवेवाप्यस्यैव
 भृतीति सामानाधिकरण्यमपि सामेज्यमेव गच्छते सर्वस्मिन्नुपदे तदोपचारिकमेव सात यत्तपित्तामहादिदेवदा
 नादिकमेवापत्तिवत्तथाप्यदिशति नात्मानमित्युक्तं तदस्यत्वमिमांशम् कस्यापि सादिसामान्यपुत्रेपि विशेषपर्यव
 सानोपपत्तेः गोविशेषस्यापि गोपश्यतीति प्रप्रदर्शनात् तथा च गर्गस्यैव भूतो गर्गगात्रिगार्गाणि निरूपिताप्यस्य

प्राहृत्यसाचंजयं
 विधानमिति कृत्य
 ये अन्येषामपीति दी
 वत्तं च अदकपदमनु

६
सि.
स.

नयोगागमिगार्थाभ्यां प्रति यो मा भूत् गर्गशास्त्रादेव यथास्थारित्येवमर्थमेको गेय इति सूत्रं नन्वेक इति सामान्येनोक्तं।
नादिशेषानवबोधोपापतिः श्वेपदेतत्क्रमेण संबधविवक्षायोगोत्रपरस्परार्थोपपत्त्यपरस्परार्थसंगेपकपवेति निय
मेयपवपरप्रकृतसत्तत्प्रसक्तस्यैव भवतीति शस्यविशेषनिर्णयोपपत्तिरेकस्मिन्नपत्तेनेकप्रत्ययप्रसक्तभावे
न नियमवैपर्यय अस्मिन्नपत्तेप्रकृत्येतरात्प्रत्ययान्तस्यैव प्रसंगात् आतादतश्च इनेताद्यननोपेति फक् ३
ति फगिनोदांशतयी प्रत्ययमाला प्राप्नोतीति भाष्यम् दशावयवायस्य सदेशानयः संवः नत्र भवाराशानयीत्यर्थः
अनेकप्रत्ययापत्तौ तात्पर्यं दशावयवविबक्षायां प्रबोधानाभावात् इति चेन्न गमोच्चतुर्थे हि गार्ग्यादित्रितयनिर्दिष्टा पत्यत्
स्य सिद्धांते स्वीकारात् यदा गर्गशास्त्रात्प्रत्ययस्य द्वादशाभावे वि गार्गिगार्ग्यशास्त्राभ्यां प्रत्ययोत्पत्तौ दोषः स्यात् नि
यमारेभेत् गर्गशास्त्रादेव प्रत्ययोत्पत्तिरभ्यनुत्तायेत् अतो न गार्गिगार्ग्यशास्त्राभ्यां प्रत्ययः इत्यनोरप्यप्रत्ययतयात्
देतात्प्रत्ययान्तस्यैव अनेकप्रत्ययापत्त्या नियमविरोधप्रसंगात् श्वेपदेपि गोत्रशास्त्रे एकमात्रापत्यवाचकत्वात्
मादयित्प्रकृतिकस्यैकस्यैवापत्यप्रत्ययस्य प्रसक्तानियंतव्याभावेन नियमानुपपत्तावपि प्रत्ययपरस्परविवक्षा
यां प्रत्ययपरस्परार्थसंगसत्ता नियमसमर्थकं तत्क्रमेण प्रत्ययसमुदायश्चेन्नियमोत्रसमीक्षितः तस्मिन्सुबदवः
शातानियमोत्रमविष्यति अत्रापत्यपदे गोत्रापत्यपरसामान्यविरचितोपि प्रकरणावप्योनविशेषपर्यवसानात्
तथाच गोत्रपदे गोत्रसमुदायपरे अवयवधर्मसामुदायस्य पदे शात अनेन प्रत्ययैव गोत्रप्रभृतिगोत्रमित्यत्र
किंवा बहुनेनापत्यशब्देन समुदायस्यैव गोत्रपरार्थत्वं बोध्येत कश्चित्बहुमात्रेयितमहतिः समुदायेषु बहुलाः श
दा अवयवेषु पि प्रवर्तन्त इति साक्षादित्याहः सर्वथा विधौत्रप्रभृति प्रत्ययविवक्षायां एकपवप्रत्ययः कर्तव्यो न
त्वेकः इति तेन परमप्रकृतेरेव प्रत्ययः नवतमिर्निर्दिष्टा पत्यत्तस्य हितायादावनेगीकारात् कथमेतदिति तावम

व.

[illegible]

सि.
स

दास्यं पूर्वोक्तमिति वैषम्यं यद्यप्यपिशालिनाशोक्तमापिशालेतदधीते अपिशालात्राह्मणीसत्रदीवापत्रिर्दीवा न
यावानुपसर्जणेमात्रं एवं विशेषांगं न तत्संज्ञितं सौम्यगर्वातिनसिद्धति तथापि वक्ष्यमाणोपादेवमपि नेष्टसिद्धिर्ति
तिभाषाभिप्रायः न नोपगर्वाभावायस्यसंज्ञोपगर्वाभावायस्यज्ञातेति पुंवद्भावनिषेधो न स्यात् गोत्रसंज्ञावि
हेतातित्वाभावात् मैवं हृदिनिमित्तस्यत्यनेन तत्सिद्धेः ननु पुत्रकस्याप्यस्य पुत्रकायनिःशब्दामहदादिति फि
न तदेतादणालुकि कियमाणोऽतो मनुष्यजाते मिति उच्यते न च सर्वे लोकि नृणां दिव्येव भविष्यतीति वा
च्यं पुंवद्भावनिषेधस्य तथापि इत्थं भवत्वात् ज्ञातित्वाभावात्किं नो हृदिनिमित्तत्वाभावाच्च एवं स्त्रियां पुत्रस्य यस्य स
गण्यधिको विधेय इति गौरवम् एतेन गोत्रे च श्रेणः सदेत्यत्र गोत्रपदस्याप्यत्रोपपत्तयः शास्त्रीयगोत्रत्वाभा
वपि ज्ञातित्वमस्त्विति उच्यते पुंवद्भावनिषेधस्य च सिद्धावधिनिर्वाह इति शोभेति दंतः अस्त्रियां मितियोगा
विभागस्तत्र गूनी मनुवते ते एविभाषाचये तेन पुत्रसत्तायामेव स्त्रियामित्युपतिष्ठते तेन पुत्रसत्तायामस्त्रिया
मिति पृथुदासात् स्त्रियांगोत्रसंज्ञेव प्रवर्तते इति पक्षो गोत्रइति नियमप्रवृत्त्या सर्वेष्टसिद्धिः स्यादेतन् नापत्तादि
तिहृत्त्राणीये अथ यत्र यथा तादृशमवस्थानं भवति इत्यर्थः संज्ञाकारिभ्यो वा प्रत्येयस्य निर्वृत्त्या कृतव्यय
देशादेतव आदिप्ररुधाः संज्ञाकारिणो गार्गीयस्तेभ्योपस्य योऽपि निर्दिष्टत्वा भवतीत्यर्थः नन्वेवं गार्गीयणाः
वात्स्यायनस्यादेव सिद्धिः गोत्राहृत्तात्पत्तेन तत्सिद्धेः संज्ञाकारिप्रहं वाव शपकं जातिमालासंज्ञनामभ्यः प्रत्यय
वारणार्थं अथथाकाकस्यापि नवानामप्यसंज्ञेनामप्यस्य मित्यादावप्यस्य यथापत्तेः नन्वप्यस्य विशेषावगमा
यप्रकृत्यर्थः प्रत्ययार्थे विशेषात्तादृशोपपत्ते सच विशेषो नातिरुद्धे प्रतीत्येव शनीयत इत्युक्तस्य लक्षणावयववदा
वसंवेपथिवैतवनापि काव च जातकमयत्राप्यविशेषात् तत्र कृत्य येन वदेतेनेकः काकसंज्ञेवदितीयादि

त्य

पुन

रपीतिगणसाध्याश्रयसाकांततदासामर्थ्याभावात् सर्वनाम्नोपिपूर्वनिर्दिष्टसापेक्षत्वात्तत्रान्यानापत्तिरितिचेत्
मेवेत्काकत्वात्तत्रभिद्येजकसासंस्थानविशेषादेरनभिव्यक्तिदशायांकाकसापेक्षत्वरसापत्तिमिसादिशक्यः
हनेरपिद्वीरत्वात् प्रकरणादिवशात्संस्थाशब्देवविशिष्टसंख्येयपरतायांसापेक्षताभावाच्च अथमनभिधाना
देवकाकसापत्तिमिसादौहृतिप्रवृत्तिः यत्रतर्कप्रत्ययसंज्ञातादिभ्योपिप्रत्ययोसत्तेरिष्टत्वात् कृतप्रतिमा
श्रुतिः केनकापिजलिः कृपाः आदेयेनचदृश्येणविः सतसमागतः इतिदर्शनात् अदेरपत्यसादेयः इतश्चानि
नभृतिष्वक्यं पाञ्चिरितिजाह्नादिनादिन् तादायनिः यादायनिः कैसायनिः उदीर्वाहृडादितिफिन् इत्युच्यते तथा
पिविशेष्यतानाथंनपत्तादितिवासेनाकारिभ्यश्चिन्ताम्यतश्चद्वेषकर्ममितिपूर्वपक्षः सिद्धांतस्तु गोत्र
प्रदातनकर्तव्येप्रत्येकप्रत्यययोभवतीत्यर्थः प्रत्ययान्तात्प्रत्ययान्तयेत्यनौबोक्तनियमविरोधः न गार्ग्याद्याना
दौबुसमाहितत्वात् गोत्रप्रदातोपिप्रत्येकप्रदातप्रकृत्येविशेषाणान्तुप्रत्ययस्यप्रत्येकशब्दसंख्यावाची प्रत्ययोप
स्थितत्वात्तत्रैकशब्दः परमप्रकृतिमात्रपरः नचैकइतिप्रतिगतिर्निर्देशविरोधः शाब्दइतिविशेष्यसापेक्षत्वात् एक
प्रदत्ताधारणपरमित्यस्यपरमप्रकृतिप्रसवसाधारणीतितत्त्वप्रत्ययः प्रत्ययान्तात्प्रत्ययान्तरोत्तमो प्रकृत्येत
रादपिप्रत्ययोत्पत्तिप्रसंगेनियमविरोधात् तस्मात्सर्वप्रत्ययेनयुज्येतइतिप्रामाणिकः पक्षः अथवालोकप्रथमश
ब्दसमानार्थप्रत्येकशब्दोदृश्यते शास्त्रेणैकप्रत्ययप्रमाणइत्यस्यप्रथमाप्रत्ययप्रमाणइतिवाक्यानात् तथाचप्रथमाप्र
कृतिरपत्येप्रत्ययमुत्पादयतीत्यर्थः अस्यापेक्षौप्रत्येकमानयेतादौतप्रत्येकशब्दः संख्यावाचीननुप्राथम्यवाचीय
सकस्यविदेकस्यप्रतीतेः यत्रैकस्मिन्नं समर्थानां प्रथमादित्यधिकाराद्वात्रप्रथमादेवप्रातिपदिकादपत्यप्रत्य
यइतिवाक्यायात्रत्यमेकप्रदातान्तात्प्रतिनित्यं तत्रतत्तावाक्येपेक्षसंप्राथम्यस्योत्पत्तात्तादत्रवा

सि.
स.

यस्यमात्रोपेतयाशयस्यविवक्षितत्वात् अथमादित्यस्यभाष्येप्रत्याख्यानञ्च "मोत्रासुसंस्थितान्" पुनर्यस्यार्थकः
यस्ययोगोत्रप्रसयांतादेवसात् नतमूलप्रकृतेरनेतरापस्यपुनःप्रसयांताच्चसिद्धोततत्रिदृष्टितस्याप्यपसत्वस्या
सत्वेनतेभ्योपियस्यप्रसक्तैः सत्वात् दीक्षित्वास्तुषितरेवापसमितिपक्षेनतपुनःप्रसयांतादितिवाक्येनेतन्मूल
तप्रकृतेरनेतरापस्यप्रसयाप्रसक्त्याभावादित्यदः केचित्तुतस्यपेक्षमादेर्नसत्त्वोपादिनिदृष्टितापसत्वविरहात्
तदिवत्तायोगार्थप्रज्ञापसयानुपपत्त्याविध्यर्थमेवेदेसंज्ञात्रनियमार्थं तथाचयुवप्रसयांतादपिपुनश्चति
योत्पत्तेर्इतिरनयासपक्षोस्तिनसूत्रेनाश्रयणीयः यत्तुमोत्रासुसंस्थितान्पक्षस्याश्रयप्रसयाविधायकत्वंदीक्षितस्य
नियमार्थत्वेचाश्रित्यनकोषेदोषइति तत्रात्राहृत्तौपानाभावादित्याहुः नचात्रमोत्रासुसंस्थितान्इतिनियमःकृतोना
सुदितिवाक्यस्य व्यावसांभावात् नचपौषिकाद्वारयपक्षव्यावर्त्येतिवाक्यम् मोत्रेनगर्हीयतेनाजादिप्रादंय
तौयथस्यविवक्षयांमोत्रप्रसयस्यानुविधानसंमर्थात् इत्तनियमपरत्वेनातिशयः यत्तौयस्यमोत्रप्रसयांता
रनुपपत्तिप्रसंगात् अस्त्वियमितस्यतस्त्रियोयुवसंज्ञानकिंतुमोत्रसंज्ञैवेत्यर्थः सर्वसंज्ञप्रवोक्तःकेचित्तु पु
नसंज्ञासूत्रपक्षास्त्वियमितपदनीयंसेत्तेकवाक्यतापन्नसपयुंदासस्यसंज्ञाविधावेवपदितेयुक्तत्वादित्या
हुः अतश्च अतश्चतिप्रातिपदिकेविशेषाणानतसमर्थं दत्तयोर्दत्ताणांवापसमित्यादेः पक्षेनस्यसमर्थस्याका
रांतत्वाभावादितिप्रातिपदिकादितिसूत्रेऽक्तं तथाच अतश्चतिप्रातिपदिकेनत्युक्तिकाम्यस्येतादप्ये
षेऽन्वयस्यार्थः दक्षिणपक्षः किंप्रभंय प्राज्ञातपक्षेताभ्याभूत् तेनप्रभंयोपसंज्ञाभयइत्याह शदीयतांराश
यथायमधिकीमत्रपौषिकोण अपसत्वविवक्षयांतदाशरयिडुंसीकादाः ३मोहदाहदाभ्यापिनापिनौविप्र
तिषेधेनेत्रोकाशरक्तः वानामपेयमेतिहृदसंताविहृदपलेऽदीचोहृदादमोत्रादितिफिनादातिविस्रानवका

त्य

रु

निक

प्रवृत्त किं नोचकाशसायनिः तदादीनां उद्भवात् तावत्सामितिकशब्दाभ्यामुभयप्रसंगे परताः ॥ ३ ॥ नाप्रसायनिः
 सामितिकायनिः किं नोचकाशः त्ववायनिः त्ववायनिः इन्ः प्रायकपव नच प्राचा मवृदा तित्वदे लमित्यस्याशिराः
 तिरित्यत्र प्रसङ्गेः कथं तन्निर्भक्तान् विषय इति वाच्यम् प्राचो मते तत्र किन् प्रसङ्गावपु दी वो मते तदभावात् स्रुव
 कशब्दादभयप्रसंगेऽप्युक्त्यायनिरिति फित्त्वे वनचदादिरित्यत्र प्राचो मते पादिकः फित्त्वादेवेति वाच्यं वदत्तव
 चनेन तदा राणात् तदा ज्ञेयमो विप्रतिषेधेन तदा ज्ञेयवकाशेत्वाकः इत्याकोरपत्यमितितनपदशब्दात् त्वा
 त्रियादन् दारिनायनादिसूत्रे निपातनाडकारलोपः इन्ः प्रायकपव यो बालः वैदेहः वैदर्भ इत्यशोभयप्रसंगे पर
 त्वादन् बाह्वादिभ्यश्च इन्स्यात् वादितिरुधिविशेषस्य संज्ञावाहविः गोर्गुणः येन न केवलं तस्य वादो रपत्ययोगाभा
 वात्तदेतविधिर्नामो वादविरितिमाथजे कंतिरसं भाष्यादिविशेषात् जानन्ति वादविमार्गं नोतमेसां सुलायनसू
 त्रविरोधाच्च तामवशास्त्रेणैव गतोपादेपि सामर्थ्यात्तदेतविधिः उद्गीर्णशराश्च वलोमानिययोस्तो उद्गीर्णमशर
 लोमानोतयोरपत्यं गोर्लोमिः शारलोमिः नलदितरतिदिलोपः वदत्तेन उद्गीर्णमार्तिप्रायकं बाह्वादिभ्यश्चुतिप्रये
 योदशान्तोत्रभावे लोकि केतनाम्नतेषां प्रतिषेधो वक्तव्यः प्रभृतेषु देवस्यमाणं कुननशदिपरम् तेन पुराणदि
 शसिद्वा नामेव बाह्वादीनामेव श्नादिविधो ग्रहाण साम्प्रतिकस्य बाह्वादेरपत्यं दुवादवः नादिरित्यादि इदं च मायल
 भ्यस्त्यदेरयं नो नारितयाना यर्थवाचकस्यैव बाह्वादेरुपादानात् संबंधि शब्दप्रत्ययानां च तत्सदृशात्यतिषेधः ते
 न राजस्य पुराणदित्यत्र भाषां जनकपुरुषाथं कस्यैव स्य पुरपदस्य ग्रहाण न तस्य पुरसंज्ञात्तेन सा पुरितित्येव तत्र
 रूपं तस्य पदमतेनं न मारपिरभ्यासमेतिषत्वं मारस्य सा पिरस्यमेतत्रैव जननी जनकपरयोरेवोपादानात् परिके
 तवाचकस्य मारपदे तु मारस्यमेतदेव इदमपि मायलभ्यं संबंधोपाधिकस्य स्य पुरपदस्यानादितया श्रीवैपस्यमान

ते

सि.
स.

अथ ह्यवचितायं विधेयप्रसिद्धेः अथ ह्यभावात् क्रियावाचिमात्राद्वार्थस्य नादित्येपि संवेपिशत्प्रसिद्धता
रत्नात् तदुक्तं हरिणा अभिव्यक्तपदार्थायेत्यनेन लोकविश्रुताः श्रुत्या येन प्रकर्तव्यः शब्देषु न तदुक्तिषु अन्यर्थ
कसंरिपार्थकाय युक्तानोक्तमादिशेषणत्रयेण व्याहृतिः सधातुरिकश्च वादिन् सधातुरप्यसौ धातुकिः व्यास
वरुदनिषादचंद्रालविधानोचेति वक्तव्यम् व्यासस्याप्यस्यैवापसक्तिः अकः तथाभ्याभिसंबु वरुदारयो जातिविशेष
वचनाः वारुदकिः नैषादकिः वैवकिः भाष्यकारास्तु व्यासकादिशब्दाः स्वार्थिककन्यस्योताः अपत्यप्रसंभवे भेदे
अदानोत्तवाकमेव श्रयोगः अथ विक्रमायादिति वार्तिकमनारभ्यमिमादः न च व्यासशब्दादृष्णत्वात्पच युक्तत्वात्
अमिजितिवाच्यम् वाह्यदेवकृतिगणत्वात् गोत्रे कुंजदिभ्यः क्त्वं कुंजस्य गोत्रापसंको जायन्तुः ज्ञानकृत्तोरस्ति
धामिति वक्ष्यमाणोऽयः आध्यापयः स्थितो त्कोऽप्याधर्मी जातितादृशेषु ज्यसत्वे तयोपधत्वात्तरभावे दाधिरूपस्य रये
भेदायनेः अनेतरापसंको निःउदनेतश्च जसेनिलक कौजापनः पंतस्मान्प्रागेको गोत्रे इत्यादिस्तद्वदयपादेतगोत्र
प्रदाणेन कार्यमिति ताचवमिमादः चकारो तो दात्तायः चकारो ह्यस्यर्थः न च ककारवत्त्विति वाच्यं सूत्रभेदप्र
संगत् फकउपादानेनाशयतादावपि संगत कञ्श्चुक्तावपि अद्यायनात्सादावेति यसंगत अद्यादिभ्यः फ
न तस्मात्त्रविशेषणार्थमेतोदात्तार्थं च चकारश्चावधत्तया ह्यर्थजनकारस्यैव युक्तत्वात् न च परत्वादायुदात्तश
संगत्त्ववित्त्वसिद्धिः चिकराणामसंख्यादेतोदात्तसिद्धेः नकारस्य तद्वदर्थतयोपलीणत्वात् न च विशेषण
धेतया चकारोऽप्युपलीण इति वाच्यं अनुवंधोत्तरादपि विशेषणसिद्धेः न च हरेरप्यनुवंधोत्तरात्सिद्धौ नकारा
स्याप्यनुपलीणत्वादायुक्तोदात्तवित्त्ववच्यम् तद्वित्त्वकितस्त्रयो गोविभज्यचित्स्त्रयतद्वित्त्वसंभवेन चकाराति
नस्तद्वित्त्वतोदात्तविधानात् न च बुधमेतान् अस्याविधानात्सति शिष्टत्वादायुदात्तत्वमेव स्यादिति वाच्यम् वदते

क

लोपकृते कौजायना इत्येतादृशानां साधनानां दत्तत्वं सर्वत्राचार्येणैव विधीयते न ह त्वेव फलकौजायनः कौ
 जायनेन कौजायनाः इति श्रुतसिद्धेः किंच फलकौजायनं स्वविधानेनेति प्रथमाद्ये कौजायना नाम पश्यन्माता कः कौजाः
 ययः कौजायना इत्यत्र यकारो न प्रत्येन तथा च कपोरवत्तद्विधानात् अत्र च फलकौजायनं न ह वचनात् तत्वात् एवं कौजा
 ययस्यापमानि बहूनि कौजायना इत्यत्र यकारश्च बाणसिद्धिः श्लोकयोर्विधीयमानस्य तस्यैव रत्नात् स्वयं स्ववि
 धानेन गोत्रे तु गवीति लक्ष्येति ध्यात् यकारश्च बाणसिद्धिः द्वितीयेषु तत्र गोत्रे तत्रिया धेनि त इति लुकिन दानात्
 स्ववद्वृत्तेनैव सत्यं तेन यकारश्च बाणो न इति न दोषः यदि न आपत्ते वा गोत्रे परमप्रकृते आपस्यः आपस्यः जीः
 वद्वृत्तत्वात् सार्थं द्वितीयेषु वसेत्तः सत्तास्त्रियो एको गोत्रप्रदणानर्थको च वद्वचनलोपि प्रवमिदमिति रीतिरार्थी
 यते तदा पूर्वाकार्यस्यैव निदोषः तथा हि अपस्यस्येदमापस्ये गोत्रप्रभृत्यपस्ये गोत्रसेते परमप्रकृते गंगदिशाद्वा
 देवापस्यप्रस्योनत्वं न तत्र गोत्रप्रवृत्तः यदा गंगदेवोत्रप्रभृतेषु तर्थादौ अपस्ये तीवद्वेषे प्रत्ययः क्रियते तदा सार्थेय
 न न प्रस्यदिना द्वितीयः फणादिः क्रियते गार्गायण इति द्वितीयप्रस्यप्रस्योन भवति किं त गार्गीत्येकपक्ष एको
 गोत्र इति नारभ्ये यत्र प्रकृते आपस्य इत्यस्मादेव तदर्थं नाभात् प्रववद्वृत्ते विदा इत्यादि सिद्धम् द्वित्वे कत्वयोस्तवेदो
 वेदाविमोदि तथा हि विदाना मपस्यमिति विप्रदे परमप्रकृते विदादेव इति प्रत्ययः तत आपसा जीवद्वृत्तादिति वच
 नात् सार्थिको द्वितीयः इत्यप्यत्र त्रिया धेनित्वं तेन गोत्रस्य वद्वृत्तलोपिनो वद्वचनोत्तमप्रवृत्तो श्लोकपोरत्तु वत्त
 यः इति वातिकस्यैव सिद्धम् अत्र विविक्तस्येनेति भाष्ये पादस्तु निमूलः परमप्रकृते आपस्य इत्यर्थस्य वाचनिक
 त्वात् इति केचित् अन्ते तद्वचनस्यैव त्वाय मूलत्वमिति पादकतया तस्मात्प्रस्यमूलत्वे विधाना मिति प्रतियोगेन
 विप्रदेपि प्रवप्रस्यस्य प्रदादेव विदशाद्वा इत्यनेन तस्माद्ः एवमिदं पि कुंजशाद्वा देवप्रवापस्ये द्वित्वे कत्वयोस्तु च

पू

न्य

५
सि.
स. शा.

वदन्तेचक उभयवाप्यापसाजीवदेश्यादितिस्वार्थेअतश्च तस्याण्यत्रविधेतिहक तेनकौजायमःकौजायना इति
सिद्धम् ननुविभ्यःकक नःस्यगोवापमेनाशयनः वारायाः अनेतयोनादिः नद्वचरवदयुवशतिक इतिशा उपक।
लमक शलेऊ शलेकेच लऊपात्रस्यशलेकोदेशोतिपासने शलेकोरपमेणालेकायनः पैलादिषुशालेकी
तिपादसामर्थ्यादिनपिसप्रलवाजयतिकश्रिप्रामेन हषगणे आग्निशार्मायणो वार्धगाण्येन अग्निशर्मो
यः प्राणानरसापकदास्वामित्रदीप विगरीषिगलकिंनर किंनर कायल काशकाय आन अमुष्यनिपातनाम्।
आश्रुलुक अमुष्यापत्यमाश्रुष्यायाः काशायनोवाश्चणः कास्त्रियमः राणापयक्रुसार कोष्टः कोष्टेच कोष्टोदेशः
कोष्टरपमे कोष्टायनः लादइगंभशिप्राया अग्ररणशकटसमतविमत कऊजत इत्ये नवन पुगंधु हेस
करे न हस्तिन पंचालवमसिन संकृत्य स्थिरक बालाणा वडव अष्ट खरदर कासुक बल्लदतउंयरा प्राणा
लादइ॥ हरिताम्भोजः विदायंतगणोहरितादिः पम्भोजेतेभ्योहृनिककृष्णात नवगोवाधिकाशतकथ्येयतीति
वाच्ये गोत्रप्रियातादोत्रप्रत्येयोतरनिषेधान् हारतसापमेयुवाहारितायनः उमादि यन्निनोच्च गोत्रेयो यन्नि
त्रौ तदेतात्कृस्याहृनिनवाधिकारलभ्येगोत्रप्रदणोविधेयस्यफकपवविशेषाण्युक्तंप्राध्याय्यदितिवाच्येवा
खानारनुवाद्योयन्नित्रौविशेषाणात्वात् गार्गायाः दात्यायाः गोत्रेकिदीकारनुसमुदयन दीपेभनोदेष्यः स्त्री
तेगमादिभ्योबुजलणारिसूत्रेणवातरर्थिकश्च सौतेगमिः दूष्यस्यसौतेगमेद्रापत्यमित्यत्रकक माभूत् शारदच्छु
नकादभाहृषवत्साशयण्यु शारदुदादिभ्यः कमेगाभृगवारिष्यत्वेप्रगेत्रेकृष्णात आययोर्विदारितादयस्त्र।
नीयस्यादेतत्वारतश्चपवादः शारदतायनः भागेवश्चेत् शारदतोयः शोनवकायनोवात्स्येन शोनकायः।
उभयावविदारित्वादन दामोयाण आशायणाश्चेत् दामिरमः अतश्च अत्रभागेवश्चेत्वात्स्यशयनायनश्चेति।

दि.
म.

हेदेव्यायुधोर्ध्वपाततेनतश्चनसंज्ञास्तीयश्चनगैरिफंगेतमात्रेभातः तत्रप्रगयधिकरणवचनतायांतेवप्रतिपे
 निप्रत्यपातपदयोर्बद्धत्वात्तयोपशुक्रंतश्चनसूत्रे शोणायुनेतजीवेतादयतरस्याम् ॥ १ ॥ योमोत्रेफग्रा शोणायनः
 शोणिंयावेतायनः कार्यतिः जेवेताय नः जेवेतिः ॥ २ ॥ अतः नैतयेविशदिभ्यो न नवकौशिकोविशामित्रशितेनमि
 येत विशामित्रगाधिकशिकां विशामित्रतमेवलेनरुचिवात अरयानेतयेरुतेतिषेधप्रसंगत श्रुतीणा
 मानेतयेप्रत्यवधानेशमयोनभवतीत्यर्थात् मेवे अनेतरमेवानेतयेचनवर्णादेयाकृतिगाणात्वात् स्वार्थेणच न
 वाश्रुदिभ्योपसमाचेषप्रत्ययापत्तिः श्रुदिभ्योनेतरापत्येप्रत्ययोनभवतीत्यर्थात् भवतिनाननः संवेधादसमर्थस
 कासस्योभयत्रापिसत्वात् नचगोत्राधिकारादेनेतरापत्येप्रत्ययस्यसत्त्वाभावात् निषेधेवेयमितिवाच्यम् वि
 दारिप्रयेप्रत्ययः पक्षेनेतेभ्योनेतरापत्येपिप्रच्येतगतोऽस्यः तेभ्योनेतरापत्येइतिसूत्रार्थः विदस्यगोत्रापत्ये
 दः अनेतरोवेरिः नचश्रुतिवादाप्रसंगः बाह्यदेयाकृतिगाणात्वादिनिमित्तीकारात् विदउवंकप्रपकृतिभरदान
 उपसम्बन्धिनपरस्तीपरस्तीप्राप्तयेसादिपरस्तीप्राप्त्यप्रत्ययसंनियोगेनपरशुशब्दादेशः परस्त्रियोपसंघातशब्दः ॥
 गगारिभ्योयन् गगारिभ्योत्रापत्येगार्थः वात्स्यः गगारवत्सद्यात्रपात पुलस्तिवधुमेवनेइकधिकृत शकलकंद
 अगस्ति कुंठिनी यातवत्सपराशर नमदग्नि नैवेवमंतरयोयांसपरशुरासंयोः पाशप्रार्थनामदम्यइत्याउपपत्ति
 रितिवाच्यम् अनेतरापत्येगोत्रापत्येत्वापचारात् इतिकेचित् पाशप्रार्थशालातिभ्योरासोनामदम्यइतिसूत्रभाष्य
 योगादेनेतरापत्येपियनितिरदस्यम् वदन्तेयनिनौषेतिवकृत्पाशकः गगारः वत्साः विदाः उवाः मधुवधोवांस्तृणा
 कौशिकयोः क्रमेणगोत्रेयन् माधवोत्राक्षाण्येत माधवोयः वाप्रयः कौशिकयेत वध्रवायः वध्रपात्रस्यगार्हा
 त्वेपिनियमार्थमेतत् नचतत्ताद्वेयर्थम् लोहितारिकायांघत्वात् तेनवाप्रयायणीतिसिद्धम् कपिवोधादां

प्रत्ययोभवतीतिता
 पत्वात्तेनयोत्रो
 हित्रश्रुतिसिद्धम् तयो
 चविदादिभ्योमोत्रा
 पत्येअत्र

एषदाकृतेत्यत्रान्न अन्नात् अत्रैवेत्यत्रैत्यात्रेयास्ययोगोत्रशब्दोक्तः पक्षेति विलिनामगन्तविः हरेकोमतेति
 नः आनन्त्यतिगर्गदियन्तः आत्रेयइतिइतआनिनइतिङ्गंतः एषोपवापत्येकचामार्थात् अत्रैवापस्यस्य
 यदयस्यइत्येभत्वात् प्रेक्षितात् प्रेक्षितात्तातशास्त्रात् न तातसाव्यंजाताएनः प्रेक्षितिकिंजातायाअयस्यमित्यत्र
 कमेवययासात् प्रेक्षीत्यक्तिलिगविशिष्टपरिभाषायात्तापनार्थेतादिदितायउक्तम् अर्जनशूद्रक समनस इर्मन
 स आत्रेयभरदानेआत्रेयायनोभरदानश्चेत् आत्रेयोऽन्यः अतश्चोत्पद्यित्वायेतित्वक् भरदानआत्रेयेभरदा
 नायनआत्रेयश्चेत् भारदाजोऽन्यः अतश्चातप कितव शिव विदिव भर्गश्चेगते गोत्रेकच भार्गयनस्येगतेश्चेत्
 भार्गियः अतश्च शिवदिभ्यो गोत्रइतिनिवृत्ते अपत्यमात्रस्यानुवृत्तिः नचपूनिन्नमितिस्त्रेगोत्रसंज्ञापर्यन्तम्
 गोत्रेकजादिभ्यस्तो गोत्रशदानुवृत्तिरितिभाष्येकैयटयोः सप्रमितिचेत्समेतस्यमर्तोतरत्वात् प्रत्ययात्रस्यहतिः
 कथ्यदारिद्र्योपात्त शिवस्यापत्येयैवः अथशिवारिभ्यः इत्येवास्त प्रथोयथाविहितप्रत्ययार्थात् नचइत्यसं
 गः पुनर्वचनवेद्यर्थात् नचवाधकवाधनार्थेतरश्चोवाधकस्यप्रसयांतरस्यशिवारिभ्योविध्यभावात् पारिशो
 षादापवसिद्धेः नचैवमहदाभ्यो नदीमात्रधीभ्यश्चपि यथाविहितमित्यनुवृत्त्यापत्याटगापत्तिः पुनर्वचन
 वेद्यर्थात् उक्तपुत्तावाधकवाधनार्थत्वाभावात् नचस्येधकेसत्रयथाविदिनमित्यक्तौ इत्यसंज्ञातिवाच्यम् उक्त
 रीत्येवतेनिरासात् मानुरुत्तमैत्यत्रतस्तीप्रत्ययांतरत्वाभावादेवट्कोनाशंसत्वात् सप्त रुष्टिषेणशब्दस्यशिवारिभ्यो
 रितस्य इत्योवागार्थमण इत्यत्राप्युक्तत्वात् अपवादतात्तेनांतलक्षणकारिभ्यश्चेतिपप्रसंगेगते तदाधनार्थेय
 थाविहितमित्यस्योपपत्त्या अतश्चित्सस्यप्रसंगेगते अत्रैवचनसामर्थ्यात्ताः सिद्धेः शिवप्रोष्टवेजेभभरिक्त अतमि
 त्वात् संशिशुनि कृद्ध कटोःकट्टय रोधरत्वन्तेइत्याकारितीवर्णान्तलक्षणं नलोद्धद परिमेकपरिविक गोदि

४
सि.
स.

लिक जदियक वधिरक मंजिरक हलिक खजनक खजनरेक आलेखनविश्वदणारवन आणप्रत्ययसन्नियोगेनवि
श्रवः शब्दस्येतावादेशो तन्मात्रविषयके प्रकृत्येतरेका विश्ववसोयस्य वैश्ववणाः रावणाः वर्तनात्तपिदकपिदक
हृत्ताक नभाक जननामजरत्कारु प्रथेदेनंजारत्कारव आर्तभागः प्रथेदेतित्रास्तान् अधादिपादात् ङगपि दे
लोपोकङ्गास्तकारलोपः नारत्कारेयः उक्तेषाथोरोदितिका आयंछेतासपिष्टपिष्ट मशूरकणावरकणातलन
प्रस्मात्कारित्तलोपोपोपीष्टः ननूदीचामित्र नात्ताः नात्ताणः येचाभावकर्मलोपमयुक्तता भाषरीसात्वत्र तलन
शब्दादोनाघइतिवक्ष्यमः शृष्टिषोणः गंगागंगाः तिकादिताकिञ्च गंगागयनिः अधादिताद्वक गंगागयइतित्रैश्वर्यमः
विषाशोवेषाशः ऊजादिताचनू वैष्णवायस्यः यस्तुहत्तइह अयःसूणा बलेदरविहृषालि भूमि श्लासपत्नी य
वोनयाः ऊसायाः प्रथमेकोस्यः शिवेणीनिवांच शिवेणाप्रथमेववाः ॥ अहदाभ्येनदीमानुधीभ्यस्तत्रामिहाम्यः
अहदसंज्ञानियानिनदीनामात्रुधीनोवनामानि नेभ्योएस्तान् ङकोपवादः यापुनः नार्मरः मात्रपेभ्योयथाविंति
नाया प्रथमेवेतिनः अहदाभ्यः किं बाइभागेयः वासवदेतेयः हृदिपंस्यावामादिरिति हृदसंज्ञा, शृण्वेधकहसिऊरु
भ्यध ॥ आणस्यात् शृण्वेधोमंत्रदृष्टारः वासिष्टः वैष्णामित्रः सुंधकेभ्यः आकल्कः लसिभ्यः वासुदेवः आनिरुदः शो
रिस्तवाह्वादितात् ऊरुभ्यः नाऊलः साहदेवः शृषिस्तोणां ऊरुकोप्रतिषेधेन वासिष्टोहोतेयश्मादौ पारस्वरे
परिदोराणतव्यावकाशो योमंष्याण् ङकोरविषदेविप्रतिषेधेपरत्वादितश्चानिनइतिउक् आत्रेयः अहदाभ्यः ॥
मणोरवकाशः मकरिकायाप्रथमेमकरिकः लुदाभ्येवेतिङ्ककम्पका सि. याप्रथमे वासिकेरः प्रातिकायाप्र
थमेपोणिकेरः मोहलिकेरस्तत्रोभयप्रसंगे पुरतान् ङक यवोङ्कोङ्कदनेनिप्रतिषेधेन यवइतिङ्को
वकापोदातेयो गोतेय ङकः श्वोक्तः नदीदाभ्यारुभयप्रसंगेप्रातान् लुदाभ्यइतिङ्क नाटेरः दीरेः ङनोव

वि.
का.

काशः काशेऽलेयः भादवादेयः एकः श्रुतः जेष्ठश्राव्वाभ्यध्यानेऽपि च मांवेयः नवमस्यापिः अनविधः तस्यानन्तरं
साधनार्थतः कथं विवक्षितं यथः इत्येतत्तदायकत्वात् तदायकत्वात् तस्मादपि अत्रैः यतिवैधव्यवक्तव्य इति चेत्
वे मध्ये एवास्मायेन सस्यापि अत्रैः यतिवैधव्यवक्तव्य इति चेत्
तिथेयोपि ध्यात्वातः श्रीध्यात्वात् सन्नामिकाभ्यः इत्यादिप्रत्ययव्यवहारात् एतेन जगत्पत्त्यादौ धनैः विप्र
वकाशः एकः सेनांत इति एषा विधा एव स्यादिति नातसेमः गौणसेमः वैधकसेमः भेदसेमः इत्यत्र परत्वात् एष इव
एव देतत् निमित्तानां प्राज्ञानां निमित्तानां धकारिवेशा अयेण कथं मत्वा एव निमित्तमिति अत्राहुः विप्रकृष्टान् कं नाम कथं
दिति ह्येतरेषां कारिवेशाप्रतिनिध्याः यद्यपि यस्यातिमत्वेन दोषः शोकाभ्येण कालस्य साधुत्वात्वात्वा नवरि
ति भातरुत्साद्यासंभद्रपूर्वायाः अग्निसिद्धे तन्मनियोगेन उत्पत्तिनां यथैव च नम्र अर्थधर्मस्त्वस्तीत्यस्य शब्दे समा
गोप्येति देशः परिकल्पनादिमात्रादनिवृत्त्यर्थः सच्चिदायसिद्धाववादः संवेधि प्राज्ञस्य सिद्धतरत्वात् प्रादा
नमिति वाद्धारिश्चैकत्वादिति कैश्चिदः तेन सांमात्रादौ ध्यात्वात् परत्वेनोत्तमं केचित्त अभिप्रेतपदा
यायेऽस्यातिमत्त्वतापनार्थ इत्याहुः द्योर्मात्रेणैव हेमातुरः साक्षात्तरः न हितविवक्षायां न डितार्थोत्तरः
पदेति दिगुः सांमातुरः भादमातुरः कस्यायाः कनीनच, एकोपवादेण तत्समिधोगेन कनीनदेशाच्च कस्याया
अपमं कनीनो व्यासः कणाच्च न चोवाततयोनेरेव कर्त्तव्यारयस्योगानुपपत्तिः शास्त्रोक्तविवादसर्वकंप्रसंगे
योगे सत्यवक्तव्यं प्राज्ञप्रयोगाभावात् विवादवृत्तिरेकेण प्रयोगेपि कर्त्तव्यत्वात् इति केचित् अस्मत्प्रतिदे
वतामादात्मासु योगे पततपोतिः कस्यैव यथासत्तवर्ती केसादिः पुनः कस्याभावस्य तयोः प्रयाणप्रसिद्धत्वा
दिमाहुः विकीर्णशृंगकगलादत्समः रक्षानात्रिप्रवैकर्णोवात्स्यश्चेत वैकर्णमस्यः शौद्रोभा रक्षानश्चेत शौ

४-
सि.
स.

दिनमः कागलप्रयेयचेत कागलिरमः अंगेसावेतपोदेतशौगेयशतिप्रमुदाहार्यम् पीलायावा नत्रामिका।
 भः ३२०० वाधितापरत्वात्प्राप्तस्य च शतिरुक्तः पादिकवाधार्थमखिधानम् पेलपेलयः फुकचमंका
 त वास्यातवादापले ३२ मांकेयः मांकेयः मांकिः श्रीभ्यो फुक श्रीप्रत्ययान्थो फुक येनतेयः ननु श्री
 शत्रुग्रहो श्रीलिंगशत्रु श्रीशत्रुस्वयस्यतदर्थस्योपादाने नोसोपेलबिल ... यौशिनदारदारे
 रसिद्धेः अतएवनायोपीतिचेत्तामे श्रीशत्रुस्वरितत्वात्प्रतिज्ञानात्स्वरितेनाधिकारगमास्यधिकारविदिता।
 प्रत्ययान्तामेवोपादानात् किन्नादेशस्यवधानात्स्वरितेत्स्वरधिकारस्यस्यदादरेवग्रहणान् इत्यविला
 दिशान्तात् श्रीश्रुतिनियमिस्त्रीप्रत्ययान्ताभावात् नचवेमत्रेयादेरसिद्धेः शुभादिपादान् वरदायाहयेव
 ये फुक अतः कृत्वाकोकिलात्स्वरः आरवंसिततोमन्मोधाया फुकविधोस्वरः अथमत्ताभावादशास्य
 फगादेविरेविधाने वरदायाहयोवाह्वेयः हयोवीनाथः अथमेतवाउयमेव अथमललागफगर्थमेवो
 कवचनेनवाधात् कौचः कोकिलः अथमपवफगपवादीत् मूक्तिकायास्याशुप्रमानमौधिकारोमार्ता
 रः मोधायाः प्रमानमोपेयः यवः श्रीप्रत्ययान्ताद्योपमे फुक तत्रामिकाभ्यः ३२०० यवाः दानेयः पार्थि
 मयत्तस्येदमित्ता इतिकेचित् शिवादितादयस्यपवेत्यमे इतश्चाभिजः इकारोतद्योपमे फुक नत्तिनेतात्
 योलेयः नेधेयः ३२ः किंदातिः अनिजेतातकिंदातेरपमेदात्तायाणिः यवः किं दूधरपत्तमोदधिः मरीच
 तिहतिप्रमुदाहरणंनुचितम् बहूदित्वात्तावीदिरित्स्ययुक्तत्वात् शुभादिभ्यश्च ग्रहदललागोत्तमिः
 कयोरागो रिजो फुक अतुषेतलागफगादेश यथासंभवमपवादेयम् फुक शुभाया अथमंशौत्रेयः वेष्ट
 प्रयेयः शुभाविष्टपरचलकृतशान्तादशकालगतास्थलप्रातावविधवा विकथ्यरोदिगी रुदिनात्

दिक् शास्त्रक प्रमवलिशकविलक्षणप्रमयोवांशिष्टे लातलोपः प्रामेयः वासिष्टे चेत लातलायनः प्रामायजोतः
 प्रमदित्वाकन् गोधाकृकलापा प्रालिनी प्रवदण प्रवादण भवतभरत यकष्टमष्टकं प्रकंरमप्रनेस्तीर्थमि।
 निष्कारम् इकारोतपादेः कारलोपः मार्कंडेयः केहर इतर प्रयत्नर प्रलीकृष्टपदसुहृत् सदासन कडुप्रकटः
 ति ययंराकानोकारलोपः कादवेयः तदप्रकशाप कृषारिका ऊर्ध्वारिका किशोरिका निष्ठाशिन दारिमा।
 यिनारिहृत्रेनियतनाचटिलोपः जैल्लाशिनीयः परिधिवाप्रुत शकल शावल तदिश प्रविका प्रशोकागंधपिंग
 ला मरोन्मत्रा प्रवृष्टिन् जयतिन् वलीवर्दिन् विश्वविम्वचन् प्रसप्रसप्रसुजिन् आकृतिगणये तेनगंगेयः पांडवेयः॥
 विकर्णकृष्टीषीतकाकाशपये वैकर्णयः कौपीतकेयः काशपयेकि वैकर्णिः कौपीतकिप्रामः प्रवोवक भूशहाद
 पसेकृ तत्तन्नियोगेनवुकथोवेयः॥ कल्याणादीनामिनः॥ अपसेकृ तत्तन्नियोगेन इनः च डिः प्रादेसादेशः का।
 स्थाण्णप्रयंकास्थाणीनेयः कस्याणी सुभगा उभगा प्रवृष्टिन्वर्ती वलीवर्दी ज्येष्ठाकनिष्ठा मध्यमापरस्त्री दोर्भा।
 गिनेयाननकनसुकशतिभवभूतिः कृतेकानिष्टिने यस्येष्टिनेयं विवासितमिति भट्टिं पारसेण यप्रवययशिष्टिल
 प्रवेप्रकमाराययावइतिमुरारिः॥ कलदायावा इनः माचस्यायं विकल्पः कृत्तुनियः पूर्वणोव कौलदिनेयः कौलदेयः
 इनः यो सतीभितकी कलदा यातयभिवारिणीः सदादिभ्योवाइति कृ कौलदेयः कृत्तुकौलदेयः तथाचा मरे
 णोके अयवांधकिनेयः स्यादेषुलप्रासतीसुतः कौलदेयः कौलदेयोभितकीतसती यदि तदाकौलदिनेयोः स्याः कौल
 देयोपिवात्मनः केचित्तुलुशायामपीनः कौलदिनेय इति रतीयेयमिसाः सदाभ्यः परत्वात् कृगितिहृतिस्त्वचिमा त
 सवैकसिकतयापसेकृ इनः अइवीरत्वात् वटकायापेरकृ वटकसेतिवक्तव्यम् अमथा प्रुलिंगवटकशहादिने।
 वसात् सियोतलिंगविशिष्टपरिभाषया सिद्धिः वटकादिसेवसूत्रपाठ इति मासकारोक्तिश्चिंसाभाष्यवार्तिकविरोधात्

५

न।

६
सि. नि.
स.

वटकस्य वटकाया वा अयमेव तत्रापि तदितु बाटके रः सिधामयमेतु क्व क्व चः तयो रवायमेसी वटका वटकाया ।
अयमिति तत्रापि तदितु लोके भिन्न के योपि पुनरनादिना द्वा प्रमपमेवादेकै रः स्यापमेवैके वटी समरः गोधाया क
कु गोपे रः प्रधादिना सातिको ढक गोपे यः आरुदी घाम गोधा रः रका सिद्धे पार विधानममनोपि विधिर्धं नर स्यो ।
स्यवायमेनागरः योगरः दविमारिः क्रीवप्रवो यः लक्ष्म्यो वा अनियने प्रस्ता अगदी नावा लक्ष्म्य इति भाष्ये वाशब्
मार्थे इति के यदः शीला भावो गभावसे समस्यै त्वे कलितार्थः काणे रः काणे यः दासे रः दासे यः पिरस्य स ह्ये ॥ अ
लोपवादः पिरस्य सु रूपमे पेरस्य सीयः ढकितो यः पिरस्य स ह्ये स्याम लोपो ढकि ढकि सरतो लोप विधान सान्ध्या देव
ढक लक्षणं ते शान्दया नेः पेरस्य सेयः मारस्य स ह्ये चकारेण पिरस्य सु रनु कर्षः न स्या यड के तड भये मारस्य स ह्ये शब्दा य
स्यात् मारस्य सीयः मारस्य सेयः चतुष्पा शो ढन् चतुष्पा ह्निना निवा विधो यमे ढन् अणाय पवादः कर्म उल्लु अत
कादिशेषः तस्यापमे का मे इलेयः नेतुः मृगालः जंवेयः दृष्टादिभ्यश्च ढन् स्यात् अणकौ रपवादः दृष्टे रपमेणा
सेयः नच दृष्टिः स ह्ये स ह्ये तर्जा याचस्य दृष्टिना दिति से यदायः अमेन दृष्टि शब्दः प्रधादिः सेवा ह्यो यो ह्ये भोगे भिरान द
इति अतो दत्त प्रयोगान् अतः पातिका युदा लार्थ सिद्धे सूत्रे दृष्टि शब्दे पादान्मिमाहः दृष्टि दृष्टि वलिरिति विधित
दि अगस्य मित्रयु अमयो र्धे चित्वा दण अमे यो इत आनि नरति ढक प्रसक्तिः मित्रयो रपमे मैत्रेयः दंतिनाय नादि सूत्रे
नियान्नान्मुलोपः रान्धपुरा यन् गुतापमे जानि यदणे कर्न वाम अपमस्य लचियत्वे यत् इत्यर्थः यन्मः ये वा
भावकर्मणो विनिर्दिष्टो यः वेषे ष्टुत्वा रा द्वा पमे रान्धन इत्या अन्निनि यकृति भावा न्नदितो यः चपुर्धः ससलः वा
शब्दा लक्ष्म्यो यमे स ह्ये यः नाता वेव ह्वे वत् वाजिरमः कलामवः कलीनः यत्किं चिन कलो यन्न स्यादाधारणान्
कलयदं प्रशस्तनमरे तदन्तरि पि नरवा ह्वे यदा दिति उक्तिमा मणान् अमथा यः तानि पदिके नतं इति विपिनि

संशयस्तु नोदितम्
मण्डलं च द्वा इति व
सिद्धिं निवा मे नोदि
त्यस्यापलक्षणं तान्

वेपेन तं यथात आकाशलीनः नचकलीनशब्देन कर्मधारयान्नसिद्धिः सुनात्वा... लात्वेन यो कवयोगात् ईकारो
 यान्नानुपपन्नेषु अर्थेषु दत्तत्वरणां यन्तु कर्त्तुं कर्त्तादित्येव कर्मः कोलेयकः पदेतुः कर्त्तुः अर्थेति किं आका
 शली आकाशकोलेयक इति आभूत् यदग्र एतन्किं विभावात् पश्चि वदन्निशिष्टकलशज्ञात् वदन्को वदन्कोलेयक
 त्रिययास्यात् प्रत्ययेन वदन् वदन्नाभावात् मदाकर्त्ता रज्जुमौ वासोः पदेतुः सादाकर्त्तुः सादाकर्त्तुः मदाकर्
 त्तीनः एषकर्त्ता न कर्त्तुं वास्यात् पदेतुः यो कर्त्तुं यः उक्तुर्लौनः स्वस्वः स्वस्वस्य स्वस्वीयः आत्म्यं च ज्ञात्वाः आत्
 म्यः आर्गीयः प्रणोपवादीयम् अन्त्यपेत्ते आत्मादायात् अथ सप्तमुदायनशङ्कोगम्ये आत्माः शत्रुः आत्मा प्रवेशो
 अथ सप्तः पाप्मना आत्मा येनेति त्रयदायत् इति भाष्ये स्पष्टं अथ साधुसाधना न्वय इति तु वृत्तिः सधत्त पदमनुसम
 मितिकेचित् सयत्नी शास्त्रादिवार्थेन निजात्मतेलित्वात्मधोदानन्तं येन सयत्ना अथ भवेति सत्रावप्रदपादा
 दित्ये रेवसादिभ्यश्च कर्त्तुं र्वन्तिकः यथा सभयमणादिनामपवादः रेवती अथवा लीमणिपात्री दारपात्री वृकवा
 ती धृतपादकलाया ददृशात् कर्त्तुं टात् गोचरिवाः कर्त्तुं च गोचरात् यथातस्ती शास्त्रात् स दकोत्तः कर्त्ता योपि
 त्वरत्तानेमात्राद्यपदेशः कर्त्ता गार्गी प्रपत्ते गार्गीनात्मः गार्गीको वा अर्थे इति सामर्थ्यात् भस्माद्वेत्तदिते इति पु
 वदावाहार्थशास्त्रात् सयो यस्य सकारस्य अपत्यस्येत्यकारस्य लोपः तत्रेकिं कार्तिके योनात्मः त्रियाः किं
 पगविनात्मः कर्त्तुं नेकिं गार्गीयः सादेतत् एतन्नालोप्यर्थं कर्त्तुं रेवहादिमत्तेन वदन्नुपयोगात् नचवन्तः स्योगा
 पत्येस्तीवन्ती तस्याप्रपत्ये कर्त्तुं सिते वान्तेनात्मस्य प्रकृतेर्हृदिभावाद् अर्थमिति वाच्यं नचापि पुवदावेन
 पातिदेशाद्वा तं सशब्दादेव प्रत्ययात् सः सप्तशचा मवृद्धास्मिन् वदन्मिति फित्तेनार्थत्वात् योचुकापनोनात्मः
 इहिल्लुचुकापत्ये सचुकापनिः त्रियामितो ममुष्यमातेति तिटीषु पुवदावेपिल्लुचुकापनिशब्दस्य हदिरादि

सू.

एः

लो.

पि

वर्

८
सि.
स.

सातगितेनहृदेरपेक्षिततात् ननुगार्ग्याश्रयमेकः क्षितास्त्रीगार्गीसाभार्ग्यासगार्गीभार्ग्यश्चतुर्द्विनिमित्तसेति प्रवृत्तः।
जावनिषेधार्थमपि क्षित्तमस्तु मेवं श्रुत्येवैवगार्गीशब्दादपत्यप्रत्ययानुसारेण नद्यादि प्रणिगोत्रेवायेष्टात् नायः अस्ति
यामितिप्रवृत्तानिषेधात् नोयः गोत्रेगोत्रप्रत्ययानुसारेण निषेधात् ननुगार्ग्याश्रयमेवक्षितास्त्रीतस्यानप्रवृत्तानाविगोत्र
संज्ञा तर्गापत्यत्वाभावात् योत्रश्रुतेष्वपत्यसंगोत्रसंज्ञाविधावात् तदभावेवपक्षोक्तोत्र इतिनियमाप्रवृत्तेः पितृपि।
तामहोदरेवेषातयामाहमातामहोदेर्विशालाभावाच्चपत्ययेसादेवगार्गीति द्विनिमित्तसेति प्रवृत्तावनिषेधः
गोत्रत्वाभावेजातेष्वेतिनिषेधस्य उच्यते तमेवं गार्ग्याश्रयमेवक्षितास्त्रीतस्यासादृश्यागार्गीकृतमेवभवसेवेतिपक्षोक्तोत्र इति
नियमप्रवृत्तेः योत्रश्रुतिपरमाण्ववहितपत्यसंगोत्रपत्यत्वात् नस्याकिञ्चनार्थमेवक्षितकशाब्दोध्यम् हृदा
हृदोक्तो वीरेषुवहलम् अत्रश्रुत्योगः कृतस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं कृतस्त्वन्मात्रेवहृदोक्तो वीरेषुवहलम्
तीतिहृदोक्तो वीरेषुवहलम् अत्रश्रुत्योगः कृतस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं कृतस्त्वन्मात्रेवहृदोक्तो वीरेषुवहलम्
विनेत्रयमेकस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं कृतस्त्वन्मात्रेवहृदोक्तो वीरेषुवहलम्
एविंशविः अतश्च आकाशयेपिकः केचन किञ्चेतात्तो वीरेषुवहलम् अत्रश्रुत्योगः कृतस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं
युनिः तिकादितात्किञ्च तस्यापत्यमेकस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं कृतस्त्वन्मात्रेवहृदोक्तो वीरेषुवहलम्
तायः सौयामनिकः यत्रेवपत्यकिञ्चेतात्तो वीरेषुवहलम् अत्रश्रुत्योगः कृतस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं
कस्याणोएवत्रियाधैतिरयं सौ वीरेषुवहलम् अत्रश्रुत्योगः कृतस्त्वन्मात्रेहृदाहृदकृद्वेत्तुचेतिरयं
यत्रनिषातादिनिहृदिकेवहृदयः कांदाहृतः कांदाहृतयतिः मेमनः मेमतायतिः भाष्यत कांदाहृतयतिः अत्रश्रुत्योगः
योगात्मिकेकिमर्थमिमांसेपाद्यया संज्ञेतामर्थम् अथवाभिमतशब्दार्थेणितस्यावप्रकतायतेः कर्वादिभ्योः

आकाशयेपिकः

यु.

यु.

अपत्ये सो बो. गदल कपो निहृतिः कोरया जाललाः. कनादि. गल्लरतिवसमा एतद्विषयविषयम् तदा जसलं च
 तिकादिषा गार्त्तकवि कोरया यतिः कुरुक एरमं नार अतमा कएव कविक सञ्ज्ञानः तद्विषये सा ज्ञानः सा ज्ञानो
 मकविमतिवाक् पिरमत् इत्याली रानिदामानि विगणका वि कैशोरिका एतन्नादि ऊरा जीना का प्रसरक भु
 कदभं के शिनी स्त्रीतिग पाठसामर्थ्या च प्रवत् कोशिमः वेना ज्ञेय सिधेयः लोके शमादिकः प्रयोगः सपार्णा यथा
 वानाथ वामरथ यथा वपुत्र ससंकार वलभिकार पथिकारित मूढशंकल दृष्टशली नरकारनातिशयोक्ता का
 यिणः सेनातेन मरेण सिद्धेः अभिप्रेतं वामरथ कएवा दिवत्स्वरवर्जमिति वक्तव्यम् प्रकरणान् एव प्रत्ययान्तये।
 तिवो ध्याय कएवादी नो यकार्यतस्या यमतिदेशः केवलानो तेषां विशिष्यकार्यविधानाभावात् वामरथस्य द्वावा
 मरथः हृदा ज्ञेयवित्ता कएवादिभ्यो गोत्र इत्याण् आपत्यस्येति पतो यः नन्वेवमपि प्रत्यया प्रयातिदेशो न शनोति
 वामरथा इति वद प्रलोपो न स्यात् कएवादिभ्यो विशिष्यदिहितेन सेनातिदेशान् एवं वामरथानो संज्ञे वामरथः
 मत्र संज्ञां कलतलो ज्ञयन्निजा मिसान स्यात् नच यज्वरिति वक्तव्यम् प्रकृताश्च यकार्या नतिदेशो वामरथात्वा
 वा इत्याणो सिद्धेः सामानातिदेशो विशेषानतिदेशान् मेवं स्वरवर्जमितित्वा पकेन विशिष्यसामान्येता वा यज्जेता नो
 कएवादी नो यकार्यतस्य सर्वस्याप्यतिदेशान् कएवादित्वमात्रप्रस्कारप्रयुक्तकार्यातिदेशो हि स्वरस्यान्यात्वादेवा
 नतिदेशो न तमुदासो यर्थः स्यात् वामरथाप्युवापमे स्त्री वा मरथी वामरथायनी यनमप्राचोष्कः नदितः वाम।
 रथस्य पुवापमे वामरथायनः यन्निमो अतिफरु स्वरवर्जं किं वामरथ इति एवमयस्वरेणो तोर्दो यथा स्यात् प्र
 तिदेशो न निजा दापुदातो माभूत् सेनातेन दाणा कारिभ्यश्च पथोण्यः हारिषेण्यः एतिसंज्ञायामगदिति यत्नस्य सि
 द्धासेनातेन तादाण्यः कारी शिखी नदिशेषाणा मुपादानं तातवायुः कौभकार्यः नापितः पाचां मतेनेदे उदी।

५
सि.
सु.

वायव्यत्वात्फिजोवसमागतात् ॥ उदीवाभिन् ॥ पूर्वोक्ताभ्यपवशकृतिभ्यः कार्यविधेयः लातणायनिः तांतवायिः
कौभकारिः नापितानुपरतामिल्ल नापितायनिः तद्योगावावकच्यः तातः ॥ एषवर्देष्टुनरातामर्णीसहोषः पलेता ॥
लाणः येवाभावकर्मणोरिति निर्दिष्टोऽयः नचशिवादिषादेन निर्वाहः विशेषविहितेनाणाऽनोवाधारितिरिति वाच्यम् वा
धत्तामायचित्तायां एषापि बाधाग्रहोत्पत्तिविधानापत्तेः बाध्यविशेषचित्तायांतप्रस्तादपवादमायेन एषैव बाधा
पत्ताविनोऽर्वात्तात् एवेदोक्तवार्तिकभाष्यानुगोपादिक्रियादौ तत्त्ववशात्पादेनार्थरतिबोधम् ॥ निवृत्तिभ्यः फिन् ॥ ति
कक्षासंदेनेतिकोनीतिरिति कः तस्यापसंतेकायनिः तिककिलवसेतावाला शिखा अरमाशादल संधव यमुद र्ष्यते
ववार्थायणिः यकारांतत्त्ववसने प्राप्सनीऽ अमित्र ऊरुदेवर तैलमिल अरमलाकट गोकलकौरय लक्ष्मिप
होये भौरिकिभोनिकि चोषयवै पयन प्रोकथत दौतयन यनयन वेदमसु प्रभगेगवरेण वस्तुआराट शास्यकालो
मकासवाभा उदमा यता कौशास्यकार्मायाभ्यां च कौशास्ययनिः कार्मायायणिः ३ नपुमादः फिन् ननु कौशास्यशा
हः ऊडेकोशलेति स्रजंतः कार्मायायः कारितलणायप्रत्ययान्तः तयोस्म्यग्रगृहणनेष्यते कौशलस्यप्रत्ययकर्म
रशहयोरेव कौशल्यकार्मायातिदेशविधानात् दृष्टांगवृक्षाणां फिन् प्रकरणेष्टे निवक्तव्यम् रागसायनिः का
र्यायनिः वार्यायणिः नचफिजोयुग्मगमप्रत्ययादिवाभावात्तस्यायनस्यात् नचपरत्वादादेशः पुटः कृताकृतप्र
मेगत्वेननियतात् नचहनेप्रादेशोऽज्ञातगत्यात्पुटनिवृत्तिवाच्यम् तथापिपुमतिसेनियोगादिहृतकापुटो
नरंगत्वात् उतपुटिहृत्प्रादेशोऽज्ञातगत्यात् नचयन्नादिहृत्प्रादेशोऽज्ञातगत्यात् नचयन्नादिहृत्प्रादेशोऽज्ञातगत्यात्
आदेशोऽप्येतरंगरतिवाच्यम् तथापिपुटो नचकायात्वेनवलचत्वात् नचपुटुकर्तव्यः पूर्वोक्तत्वेनदोषाभावादि
तिवाच्यम् रागसायणि रित्यत्र ३ गतेतत्त्वविश्वारोपणानुपपत्तेः सैवं ॥ कार्मायायुग्मादेशोऽज्ञातगत्यात् ॥

५८

स्यापिपुमसंघं
प्रकृतेरेवउत्ते
विष्टतात्तुं
नियोजनदोषा
कर्मा

प्रणो यवः अपत्ये किन् रजो ववादः कतरपत्ये कार्यः तदा रमेका यो यनिः प्रातः किं दोरपत्ये दद प्रातः ॥ १ ॥ ने श्रेति
 फक्त यवः किं उो पगविः प्रतश्नः ॥ ३ ॥ दी को हडा रणे ज्ञान प्राप्रणमा यनिः ॥ ३ ॥ दी को किं पाको प्राप्रणमि रित्त तश्न हडा किं
 ददिः प्रणो ज्ञान किं जे पगविः कार्य शहा रपि पयन्ना रय मेव नापित्ता यनिः ॥ ४ ॥ किं ना दी नां रुक् ॥ ५ ॥ पत्ये वा किन् तत्समि
 योगे न रुग्ण म म म वचनं वाकः स्यात्तीति वा किनः प्रसादे रनि पात नादिन न वा किन स्यात्सं वा किन का यनिः ॥ ६ ॥ प्र
 तश्न वा किनिः प्रणो रप पते रति गो रधः प्रोद रादिः गो रध का यनिः गो रधिः किन् सन्नि योग शिष्ट स्य रुक् स रभा वेश
 व सभा वात वा किन गो रध का क का कं सत्ते का यमि मुनि गो नं लो पश्च ॥ ७ ॥ वा मि का यति रुक्ः श्रवो तत्ता भा वेन न
 लो पानु पपत्ता नलो प विधाने तेन रुदिति य रादिनं कार्य शति भा वं निग वि शिष्ट परि भाष यां व मिणी व मिणी प्राज्ञा यो
 म पि प्र म य विधाना द्वा के शति पुं व द्वा वः रुदिसति त्वा दिना भा वा द्वा सं ज्ञा विरदा नृणा दि तिके यदः ॥ ८ ॥ पुत्रो ता र म न र
 सत् ॥ ९ ॥ पूर्व ए पत्ये किन् सिद्धो न स्मिन्ने रुदिक स्या र्थं स्रवम् मार्गी पुत्र का यति ॥ १० ॥ मार्गी पुत्रा यतिः मार्गी पुत्रिः प्राचा
 म हडा किन् रुक् लम् ॥ ११ ॥ हडा किन् स्यात्पा वो लु च का यनिः द्यो बुकिः प्रहडा त किं राज रंतिः दति रित्त व रुक्तो ते र्ने
 प्रोद पर स र त श ह स ह द ता भा वा त प्र स क्ति म लान् मनो नां ना व य नो पुक् ॥ १२ ॥ मानुषः मनुष्यः मानुषी मनुषी ज्ञातिः
 स पुदा यार्थः प्रवर्तितिके प्रपत्ये रु स्तिने मूढे मनो रौत्सर्गिकः ॥ १३ ॥ नकार स्य च मूधं म स्तेन सिध्यति मा पावः
 प्रण भा न व श हे सिद्धे पिण न विध्य र्थ वचना रंभः न च न रं उ मा ग वां ते वा सि धि ति नि पा त ना स त्वा स्या द्वा सि दिः प्र
 य वि शेषा न व पा राणा न वि दित्ता करणा नि वि द्य च रणा मु क्ति तत्वं वि वा रा दि मे मूढ ते न नृ प रुक्ः श्रवो तत्ता त्मा
 उ पा श ति नृ ह पु प ज जो श्रे नि लो पः स्यात् ॥ १४ ॥ प्रपत्ये स म न् गो वा यि कारा त् ना ति स्तु स पु दा यार्थो न त म म यार्थः एवं
 मानुषा णो म यो क ल त्ता नी म र्थे म यो क ल त्ता णो पु य नि ज्ञा मि त्ता ग स्यात् न च पु र्क र्त्त य स या च पु नः प्र म य

लो

वानिके यतिः

य

६
सि.
स.

न पर्यवसाना न दोषस्तदवयवस्य तदुदाहो न प्रदोषोऽपि शुकाग्रशोषादकारूपस्यैवान्नस्तत्र प्रदोषात् इति वाच्यम् मान
वीमत्र अनेतत्तत्ताण्यशङ्कः यवाद्यन प्रतिज्ञोत्तुपपत्तेः मेवे लौकिकगोत्रस्येदं प्रदोषात् मानवशब्दस्यत्वपस्येद्युमा
रितस्यापि ज्ञात्वाणाशब्दवजातिवाचित्वेपस्यवाचित्वाभावात् नैवेवमपिमानुष्कमिसत्र आपसस्येतियकारस्तोपः
सादिति वाच्यम् प्रहमाकेराजममनुष्पुवान्भूतिनिषेधात् न च हलेतादेगात्परस्यतदित्यकारस्येतियात्वात्तात्प
कः परादित्वेवाङ्गसाजंतत्तादेवलोपप्रसक्तभावात्तनुष्पुष्पाकेपरेयलोपप्रतिषेधो नारभ्यइति वाच्यम् वाकंणीसत्रय
लोपानापत्तेः हकशब्दप्रापुधमीविसंखविशेषार्थः हकादेराय यदपेक्षमत्रयकारस्यपरत्वेतत्सद्वैलोगवयव
त्वाभावात् ॥ अपसंयोजप्रभृतिगोत्रम् ॥ योजप्रभृतेर्गोत्रसंज्ञायापसापस्येविवदिते तस्येयोजप्रभृतिगोत्रसंज्ञा इति
वक्तव्यम् असंयोजगोत्राधिकारदेशविकिर्लिङ्गित योजत्वसत्ताज्ञोत्रसंज्ञाप्रसंगत वस्तुतस्तु समर्थानोप्रथमस्य
यदपसमिसनपचोक्तार्थत्वाभावात् इति भाष्यम् न त्वपसमात्रे लौकिकगोत्रस्य बहारादपसविशेषे गोत्रवदित्यसामरिभाष्ये
प्रमेति चेन्न लिङ्गवत्त्वविधेत्तत्र शेषत्वाभावेन परिभाष्यत्वात्तुपपत्तेः यद्वहारायवियमइति सायेन सर्वार्थप्रत्यायनयो
ग्यानामपि हृदादिशब्दानां शब्दवच्छेदेन संतिनिविनियोगायथासंज्ञाशब्दत्वे तया गोत्रशब्दमापि न च गोत्रस्य गोत्र
त्वे को दोष इति वाच्यम् गोत्रापूर्तीति नियमाङ्गं शब्दापूर्तिप्रत्ययप्रसंगान् नात्र शब्दादेव पुत्रपुत्र्यस्य तिष्ठत्वात् २।
रसत्त अपसशब्दस्य संवेधिकत्वाङ्गस्य च वस्तुतापसत्वेपि तस्य गोत्रादर्थत्वाभावात् को दोषः इति कैयटः ॥
ननु योजत्वादेरपसत्वत्वात्तदपस्युदाहणमर्थोक्तमिति चेत् अत्र केचित् अपसत्वेन विवक्षितं तत्तत्तदोत्रादेः शब्द
त्वेन विवक्षितं योजनारिति प्रमेत योजत्वेन विवक्षितं योजनसंज्ञा किं त्वपसत्वेनैव तेनोपगमवशमादावभावात् ॥
योजनं ता अपसस्यैवागशब्दात्वावच्छेद तत्तेनोत्रत्वादेव न यत्त्वान् असंयोजगोत्राधिकारस्य यनायर्थस्यैव गोत्रा

ए०

संज्ञाप्रसंगान् रसादः स्वादेन च अस्माधिकारेणोच्यते संज्ञाकरणासामर्थ्यादेव प्रसंगस्य नाभिसंभवानेनैव यथोक्तं
यस्यैविरिति युजादः तत्तदा नाभिसंभवत्वेन न न च शब्दादिना विहितं अत्राप्यप्युक्तं ननु न तत्प्रामाण्यः
नोच्यते संज्ञावर्गे न विज्ञेय इति वदते तस्यावतदिज्ञेयकत्वेनैवाप्यस्यैव प्रसंगस्यैव नाभिसंज्ञाकरणासामर्थ्येणैव
यत् अथ मन्त्रिसंज्ञादि संज्ञायां न त्वयं का बा रणा य पुनरप्यस्य दणमिति योत्रेति किं अनेतराप्यस्यैव भूत
नेन तज्जातश्चेन्न केतिः मार्गः जीवदेष्टुं च कृत्स्नमिति वक्तव्यं त्वायां पुनरप्यस्यैव संज्ञेयस्यैव भूतश्च कृत्स्नायामि
निसूत्रेन नार्थम् गामिस्त्वयि वा त्वत्त्वमसि नास्ति पितृमनोपि स्तान्तेनान् कृत्स्नापि रस्यैव देशविरहसूत्रेनापि
तामदेन च पदेषाः अथवा गार्ग्यं इत्यस्य प्रसंगत जीवति त्वं प्रेष्युवा वैषेपि जादौ जीवति यौजादेर्दपत्येव
तर्थादिन पुन संज्ञासंज्ञानुगोचसंज्ञे योत्र प्रभृती तस्या उच्यते अथ विपरिणामः तु प्रश्न एव कारणो पुन शब्दोक्तः
यत्र यो वार्तिककृत्स्नानेक संज्ञाधिकारे रक्ष्यते नित्यं न च योत्र प्रभृतोपममिति सामानाधिकार्येनैवावयोस्तु
किं संज्ञात्वेनैव यधिकाराय कस्य न येति वाच्यम् गार्ग्योत्रे पुन संज्ञाप्रसंगत योत्र प्रभृतीति तदुक्तं संज्ञात्वेनैव
अस्या प्रपादान् हृदयवदृष्टा ज्ञानमिति वक्तव्यं अत्रोमादि वदतां गोत्रस्यापि पुन संज्ञेयस्यैव तत्र भवेत्तो गार्ग्यो यणाः य
हृदयवदृष्टायां मिति सूत्रेन नार्थम् पुन संज्ञाविधानसामर्थ्यात् स्वायं पुन प्रसंगः आतरि च स्यायसि मेष्टे आतरि जी
वति कनीयान् च तर्थादियुवसंज्ञाः अत्रादक प्रवेधसंवेष्टात्वाद्वा त्वं वेष्टात्वाभावादप्याभावाभः ननु आतरी सनेन वेष्टा
ग्रहा विज्ञेयान् दिशो धास्योत्र प्रभृती तस्यापि निवृत्तौ मेष्टे आतरि जीवति कनीयसो नेतराप्यस्यैव पुन संज्ञास्य
तमेवं अप्यस्य ग्रहा सामर्थ्यात् एतत्संज्ञासंज्ञेयमेव गोत्र संज्ञायां मप्यपदोपादान् अथवा योत्र प्रभृतेरप्यस्यैव नाभिसंज्ञा
नदानर्थसाधनेः वासस्मिन्सपि उच्यते विरते जीवति आरभिते स्य विरस्यिरे जीवति योत्र प्रभृतेरप्यस्यैव जीवदेव पुन सं

८
सि.
स.

ने सपिंडप्रहाणभावेन श्लोकस्थलध्वं प्रथमजीवनरक्षणं प्रथमेताविकलः स्यात् स्यात्सीत्युक्तमावयः प्रकयेत्यथे
 सवितरसकसामर्थ्यात्स्थानेनवयसावेत्यभयनिमित्तकप्रकयेताभः एकजीवतिप्रहाणसमस्यतेसपिंडस्यविशे।
 षां द्वितीयंतात्पर्यात्परमपससजीवदित्यत्रतामर्थ्यात् ताम्यस्याप्येतामर्थ्यात्ताः एतेगार्ग्यः स्यवितेति किं स्थानव
 योन्नेजीवतिपिजीवन्नपिगार्ग्यएव उभयत्रजीवतिविशेषां किं सति सपिंडयोः स्यतस्मिन्मते गार्ग्यवयसा
 स्यात् अत्रगोत्रप्रवसंतयोः समावेशान्तेत्यत्रपूर्वपक्षिवार्तिकानिगोत्रशून्योः समावेशोको दोषस्तत्कृतं भवेत् यस्तु
 द्विषुनदोषोस्तिनशूनीमनुवर्ततेनात् रोकोविदियेवात्तानशूनीमनुवर्ततेनात् कात्वारिषुनदोषोस्तिनशूनीमनुवर्ततेनात्
 परम् एकोगोत्रेयतिपदम् गोत्राद्युनिततत्स्येत अयमर्थः अस्तुअयमभावेशः ननुयस्तुस्थलस्यवापसं पास्तः
 तासः शिवादिवादात् तदेताद्युक्तोपपत्तिरिति वास्तव्यनिःसायायनिः श्वादेयस्तादेभ्योगोत्रं नानादृशम्
 तत्र शून्येनत्वं इति फलकोलकप्रसंगः तदेवमेतितोषेवसमयेकदेशाधिकृतमायेनयस्तुदित्यान्वायात् मेवेत्य
 अगोत्रंति प्रतिषेधमाश्रित्यस्तुतादिभ्योगोत्रप्रत्ययस्यबहुवचनक इत्यनेनने नतो स्तिभ्यश्चनोनशूनीमनुवर्तते। त्य
 नितहोपनिषेध इति वाक्यभेदेनवात्तानात् ननेवप्रतिपादोत्रे इत्यनिज इति छक् विद्यादन् येवात्ताननपदश
 वादन् तेभ्योपुत्रापमेवतश्च तस्यापत्तत्रियापेनितक आत्रेयः वेदः येवात्तः पञ्चवदनेयुत्रिभूपकान्तेनियन।
 नोपेति छग्नोर्लुगिष्टः अत्रयः विद्याः येवात्ता इति सनस्यात् नशूनीमनुवर्ततेवाप्यनुवर्ततिप्रसंगान् मेवे यन्नोपे
 सारभ्यनशूनीतिनिषेधनिहनेः नसेदमधिकान्वस्यापमेकपादुः नतोह्यनिषन्तिनोपेति छक् कात्वारिषुनः तस्य
 कृताः कात्वारिषुनीया इति नस्यात् तदाह्येवापित्वा कात्वारिभ्योगोत्रश्रमात् प्रसंगान् कात्वारिभ्यः परस्परकारिभ्य
 नात् यन्वाद्यवधानेपि परतानवायात् कात्वारिषुनात्परस्परकोपेयवदितस्तद्विने अनेतामेभवान् मेवे विदि

नान्वेषोपपाद्यमाणत्वात् कावादिभ्यो गोत्रादिद्वितीयः प्रत्ययस्य देतात्वात् तद्विरुद्धात् तद्विपर्ययः प्रत्ययस्य देतात्वात् इदमुक्तत्वादिः
भ्यो गोत्रादिद्वितीयः न तदेतत्वात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात्
द्वितीयः तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात्
को गोत्रातिनियमात् मेवे गोत्रात्पूर्वार्थस्य तद्विधायकत्वोपपन्नः न त्वेवं एको गोत्रातिनियमवाधे गोत्रात्पूर्वार्थः अ
प्यस्य मित्यत्रादिभ्यो गोत्रात्पूर्वार्थस्य तद्विधायकत्वोपपन्नः न त्वेवं एको गोत्रातिनियमवाधे गोत्रात्पूर्वार्थः अ
भ्युत्पन्नानां द्वितीयादेशप्रसक्तः ननु गोत्रादेशादित्यत्र को भूयसिभ्यः मेवे अनित्यपुपधत्तेः तस्माद्गोत्रपुवसेत्तयोः
समावेशोपिन दोष इति शास्त्रे सिद्धांतः शालंकापस्य शास्त्रे किं पेलादिप्रकारे निपातनादिन शालंकादेशाच्च तस्य अ
लापस्य शास्त्रे किं यजिनो अतिरुक् तस्य पेलादिभ्यश्चेति लुक् शालंके ईदं न ज्ञाया इति विवक्षायां न अत्र शास्त्रे का
तीतं पीला अत्राप्येव पेलाः पेलायावमाणा तस्याप्येव पुनोपेत्तः अणोद्यव इति किं तस्य पेलादिभ्यश्चेति लुक् पेनस्य
नन्वात्रास्य पेलाया इति तत्र प्रागेदं पीलाया विवक्षायां एको गोत्रसंज्ञादिभ्यः पेलादित्येव गोत्रसंज्ञायां
अवाधकः स्यात् तस्यापि परत्वात् अनित्यं तस्यापि फक्किं यजिनो अतिरुक् तस्य पेलादिभ्यश्चेति लुक् पेनस्य
या इति प्रमेयात् सिद्धांते तद्गोत्रसंज्ञाविरुद्धाद्गोत्रसंज्ञायां पीलाया इति सिद्धं न च सिद्धांतेपि उक्तविकल्पप्रवृत्तिः स्यादिति वाच्यम् सत्यनंतरस्या
कारादिभ्यो इति तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात् तद्विरुद्धात्
विधिर्वाच्यतिष्ठेति शास्त्रात् अनित्यमेव वाधकः ननु पेलादिभ्यश्चेत्यस्यापि व्यवहिनत्वात् न च परत्वादेव पेलादित्येव गोत्रसंज्ञायां
एकोपेविकत्वोक्तिनिवाधे परादप्येव गोत्रसंज्ञायां वाधकत्वोपपन्नः ननु पेलादिभ्यश्चेत्यस्यापि व्यवहिनत्वात् न च परत्वादेव पेलादित्येव गोत्रसंज्ञायां
नियमार्थतया पुवसेत्ता गोत्रसंज्ञायां वाधकत्वोपपन्नः न त्वेवं गोत्रपुवसेत्तयोः समावेशोपनिगोत्रात् अत्रा इष्टा अपि विधायनः

[illegible]

७ त्र्यंजोपेतकस्यान्वयकाराकारसमुदायत्पत्ताप्रतिरिति वाच्यम् तदन्तविधिनाप्रसक्तेः भवेत्
मवेत्तीत्यादितोपकेन तत्र तदन्तविध्यभावात् अन्यथा भवेत्तीजंतीति ॥

६
सि.
स.

४२. केमोजा इत्येव
तादितिके

सारथोक्त अजादयः ३ जेताः तदाजसेताः ततः पात्रीनास्तत्तत्वेन नशस्ते गोशुबसेताकंठेन विच्छेद्यत केचित्तु तदा
जासधिकमजनपदशब्दादिमादिषट्स्त्रेफादेगोयादिसंज्ञायामध्वपादाभावेपिनलतिरिसादः तदाजसेताफलम् लक
सचतदाजसेतिसंज्ञयाख्यातः केवोजा लुक अस्मात्परमनडाजसलक अचद्वत्तार्थस्यारंभः केवोजः केवोजो केवोना
दिभ्य इति वक्तव्यम् बोलः शाकः द्युचललक्षणालोकु करलः यवनः अजोलक कथेर्तादिं केवोजाः समरे सोढमिति
मेवे केवोजो भिज्जो येषां केवोजाः सिधुत शिलादिभ्यो एजा विभक्तिसमे सिधामवेति कुंति कुरुभ्यश्च तदाजस्य
लक अवेती केती कुरुः अतश्च तदाजकारस्य सियो लक मुरसेनी मदी मादी लतादिसंज्ञस्य द्रव्यादवेति हरदत्तः भर्गदि
लक ल्यमित्यमे नवा मद्यासौ वीर्यं स्यादिति मद्रोत अमेनेन दतो पोपपत्ता नत्र नडपादानेवैयर्थ्यात् नचेष्टापतिः को
शस्ये सप्तानुपपत्तिप्रसंगात् पर्वादिभ्यो लुग्वक्तव्यः पर्वादिभ्यो लुग्वक्तव्यः सन्मगधे सप्तानुपपत्तिप्रसंगात् नचेष्टापतिः को
यादिभ्यो एजा विभक्तिसमे तस्य भिन्नप्रकरणात् लुगशामोदबनावेभः नतकुरु नशस्ते रत्नसः लडियविशेषस्यापसंसीरताः
शब्दद्वयस्य लक लीवृत्तिना ततोपदीर्घो यथेति वेत्ततोपेच रत्न इति ल्यपुः काठ इति केयदः अक्षरी असुरशब्दात्
यामपसेजोलक ततो एतस्यापिलक न्तिलललोदी प्र भाषका रास्वादः यदिष्टोचसि कस्यापिन दानस्यानश्चेति लक
नस्यात् तदा यो धेयादिभ्यो विदितस्याजो नवाद्यभर्गादिषो धेयादिभ्य इति लक प्रतियेधो नर्थकः स्यात् प्रसक्तभावात् तेन
भिन्नप्रकरणात् स्यापिलुगभवमेव रति नवाद्यभर्गादिषो धेयादिभ्यः एभ्यो तस्य राजस्य लक धेयादीन् वेदभी विदधी
लांथूरिप्रियतमपरींभरभसेति शुगरिप्रयोगालुगो गेन सभाधेयः जोगी योगी मागधी यनेकाकाः भागी कार्शी केकेपी
योधेयी शाकीदी यथायाद्वसेमी दद्वर्तिनक नमः स्वाधेन तस्य लुकिप्रतिपिडेन तललाणोदीन् योधेयी यदित्यजो
लक स्यात् तदा लललोदीदिसममुदानस्य च यजो दानलोप इत्युदाननिवृत्तिस्वरेण तो दानस्यान् भर्गक दूषाकरपी

केकेयसाहसस्थान ३१ शकौरयेति अर्थादयः योपेय गोकेय शोभेय शर्मेय शजेय वाचनेय विगतभरत ३१ नीनरति
 योपेयदयः इति श्रीसिद्धांतसुधानिधौ चतुर्थोऽध्यायसप्तमः पदेवनयं महिक्कम पादप्रथमः समाप्तः १० ने
 नरकं रागान् रंनकरयवकाक्यमनेन रक्तमिर्षेण रसमा एषमवाच्योऽध्याः कषायेन रक्तकावायेन रसमा निम्न
 हारिरे कावायोवरसकणो हरिरेयलिलोन्नी ३१ राशुषवारः समातकिं देवदत्तेन रक्तं वृत्ति रक्तादीनामर्थाभिधा
 ने प्रत्ययविधानादुपाध्यायनयं कं असायैः देवदत्तेन वृत्तिमित्ता देवदत्तसाधिकस्येव यतीति नेत्रतत्कस्य तेन रक्तमि
 ति वाकावायैः प्रतीयते तेनेव प्रत्ययविधाने अतिनिभिधाना देवतत्रयस्येव इति समाहितिनवाये अतएव कोपे।
 नरक्तं मुविश्याकोताधारक ३१ रादौ वर्णाभिधेगयोनीति प्रसंगः तातोरोधनादक देपवेयाज्ञादजिसभिधाप्यते
 नेमस्यावृत्तिः तादिकः रोद्धनिकः शकलकंदमाभ्यापयंस्तान् अत्र यो ह्येपादो नार्थः शकलेत्वयिलेरेव राग
 रञ्जनिवत्कले इति विधुः शकलिकः कर्दमिकः नीला अन्वकयः नीले शेष विविशेपः अलोवाधायं मांभः नीहार ली.
 केनीलेपणपुणिनो रभे दोषवारान्त्वलोपादानीलशहोनी सारके सिधेनीतिके यः पीताकनकयः पीतेन रक्तं
 पीतकम् यदा स्यात्किं कश्चमयातः पीतशब्दः तस्मात्कार्यस्याणोत्तमवत्कय इति भाष्यम् हरिश्चामहारजता।
 भ्यामन्वकयः हरिरेमादारजते स्वेविशेषः नद्वेपायुक्तः कालः ॥ प्रषणायुक्तं पौषमदः पौषीयत्रिः नन्वयाति सर्वकः प्राप्ति
 योगः सचकालनक्षत्रयोनीतिदयोरपिनित्यत्वात् नचचत्सेयुक्तपुण्यादीनां नक्षत्रत्वं तदभावेपिलोकेतेषां नच
 नन्ववहारात् कालस्य नित्यत्वं चोक्तेवाक्यपदीये व्यापारव्यतिरेकेण कालमेकेश्चततेनित्यमेकं विभुदयेप।
 रिमाणोक्रियावताम् अथापिक्रियात्मकः कालः ॥ अटी तनुजं आदित्यग्रहनक्षत्रपरिस्यंदमयापरे भिन्नमा
 वृत्तिभेदेन कालं कालविलोविडुः तथाप्यनुपपत्तिः अन्यसमवेतक्रियाया अन्यसंस्थानुपपत्तेः नन्वाचय

[illegible]

नमः श्यामुहनिः अर्थनिर्देशात्कार्येदुतोयषवद्वैतीयिकः

तांतीयीकः न विद्यायाः इति च कथम् विद्यायाः विशेषतः ईककेत्यर्थः द्वितीया विद्यायाः आदेकवदिति च कथम् यथा केना ॥ ४ ॥
 तस्यां तात्पर्यमयं च दृष्टं सामनीत्यर्थः ॥ अथ गतेन दृष्टं मोक्षगतेन केनाभ्युन्नयणादिति च तदुक्तं दृष्टं सामनिजातिवाच्यम् ॥
 एतद्विद्विर्वादिधीयते नीयादीककनविद्यायां मोक्षदेकवदिति च ॥ कामदेवान्ममो ॥ कामदेवेन दृष्टं नानाभेदे संतकारः ॥
 स्वरितोयः प्रदेतोतस्वरितः सोतस्तेतोदः सिद्धेयमेतितोवेन किमर्थं यत्तोरितो ॥ यदां सोतदर्थं भूदाभेदेयम् ॥
 ननु स्वरे अस्माभ्यः यकाशदोभसंतासदाशयमेति चेत्तत्कारतोपपद्यते किंतु दर्शनरहितेन इति चेत् सैवं अस्माभेदे
 यमिति ननु सतासे यत्तत्तत्तदर्थं ॥ संतोदात्तनिषेधार्थत्वात् ननु उकारसंज्ञेयिषूपायानां तादृक्त्वस्य तदनुबे
 धकप्रहाणानां ननु वेधकस्येति परिभाषा तापनेन तन्निवृत्तेः यत्र यदनुबेधविशिष्टस्यापादाने तत्तद्विभोभयानुबेधवि
 शिष्टस्य तत्र प्रहाणेनेत्यर्थः तथा च उकारानुबेधकप्रकारप्रहाणे उकारतकारोभयानुबेधस्य मतोन प्रहाणे अननुबेध
 कप्रहाणेनानुबेधकस्येति सखितकराणेन तापने तथा च उदयप्रसङ्गोपादाने सुप्सोपादानम् परिवृत्तोयः वृत्तेः
 परिवृत्तो वा तोरयः तदेकांतप्रहाणे कर्तव्यं यद्यप्यवर्तवत्तादयो यथा इति तद्वाच्यं पदप्रसङ्गस्य ॥ तेन प्रपञ्चेभ्यो वा
 परिवृत्तो यथा इत्येतेन पौरोरयशब्देः प्रपञ्चवर्धिनो यथा यतीति ननु प्रपञ्चपरिवृत्तस्य मनभिधानादेवेनेति भाष्यम् ॥ ५ ॥
 उक्तं वलादिति ॥ पाङ्कवलासेवीतः संदनः पाङ्कवली मत्तर्थायेन इति नैतत्सिद्धं नचाहवाधोसफलमनभिधानादे
 वतसिद्धे रिति भाष्यम् ॥ देववैयाद्युदन् ॥ अणोपकारः स्वरे विप्रोषः दीपिनो विकारे देवम् ॥ सर्ववैयाचम् ॥ औतदेवैयाचो
 दोपि च मां हतेरये ॥ कौमारेयविवचने ॥ कौमारेयविवचनिको निर्देशः ॥ अहं त्वेयं निपातः ॥ उभयतस्त्रिधा ॥ अहं त्वं इति वक्त
 यम् निपातसामर्थ्यात् ॥ अहं त्वं इति वक्त ॥ अहं त्वं इति वक्त ॥ अहं त्वं इति वक्त ॥ अहं त्वं इति वक्त ॥ अहं त्वं इति वक्त ॥
 मारी प्रतिप्रपत्ता ॥ कौमारीभार्याद्वितीया सामर्थ्यात् ॥ कौमारीभार्याद्वितीया सामर्थ्यात् ॥ कौमारीभार्याद्वितीया सामर्थ्यात् ॥

सि.
स.

४५

भावेति बोधयार्थः अत्र स पूर्वार्थभाष्ये प्राप्ता अवगतिं कान्तरे कोमारा पूर्ववद्वेते क्रमार्थाप्रतिषेधो यत् अर्थात्वे यदा
तस्मात् क्रमार्था भवतीति वा क्रमार्था भवः कोमाराः रोगारिपुत्रयप्राधान्येनास्ति तदानभिधानादेव नास्ति प्रसंगः न च
कोमारीभावेति न सान्न स्वस्य स्वभावात् रोगारिपुत्रेति वाच्यम् कोमारास्य भावात् पुत्रपत्नेः नवान्न स एव कोमारापुत्रप
पुत्रस्य स्वभावात् न स एव पूर्वपुत्रपुत्रेति वाच्यम् यत्ता समाया मादाय पत्नः कोमारात्वे तस्या एव प्रतीतेः तत्रोदृतमा
मत्रेभ्यः उदरण एव के निधानमिहोदर इत्यर्थः शरात्वे उदृतः शराबोदनः पात्रोत्तरा उदृत्य तत्र निहित इत्यर्थः स्त्र
रित्वा लपयितुं व्रते स्त्रियं लिखात्वा तत्रोत्ते इत्यर्थः व्रते गच्छे व्रते शास्त्रीयेनियमः सप्रदायगम्यः स्त्रियं लिखेनेत्यदि
नः व्रते किं अनुपत्त्या स्त्रियं लिखायनेमा भूत संस्कृते भक्ताः सप्तम्यन्तात् संस्कृतमिदं सप्तम्यन्त इत्यभ्युपगम्य भा
वते संस्कृताभावाः अष्टसु कपालेषु संस्कृतो हा कपालः पुराणशः तद्विचार्येति सप्तम्यन्तः दिगोत्तमि सप्तम्यन्त इत्युक्तं
यत् सप्तम्यन्त संस्कृतं सप्तम्यन्तं अवा पात्रभेदः तत्र संस्कृतमात्रेण उवापि रित्यत्र दिगारित्वा ज्ञवायेयत् २५५ कृ २५५ सं
स्कृते दाधिकम् इदं लक्षणदिना संस्कारः शास्त्रे दत्ते रिति वक्तुं तत्तीर्थात्तारिति विशेषः उदस्थितो यत्तरा सप्तम्यन्तं दत्तं पा
त्रेण उदकेन च यतिवर्धनं इत्युदचित् किं त्वको अस्मादेव निधीतनात्र संप्रसारणे इत्युक्तं तारिति दत्तं वादेशः उदा
स्थिति संस्कृतगोदत्तः गोदस्थितः तत्र सुदक्षिण्य चित्ते दादं च यो बुद्धिर्जलमिदं मरः लीलायन्त सीरे संस्कृतं दौरेयं भर्तृ
मस्यानुसमभावात् लौरेयी यदापूः त्वरविशदक्षायवदायं स भक्तनया यदायाम् कादिमाभावात् सूतेमादिचतुष्ट
यमागपवादः सास्त्रि लोलां मासीति कोली कोलीमासुत्रं कोमासः संता उदरणं कृतं च संज्ञाया यिति सूत्रपाठस्या
नापत्तेरिति कारं भावमेव अथवा कोली कोलीमासुत्रं च दशरात्रे इत्यादिवा रण्यमासाधं मास्योरिति वाक्यः भू
तकामाया यो यो लोलां मास्यात्तद्विधमासादिदं देयं कोषाद् दशरात्रेति वा रण्यं संज्ञात्वरपंतीति चेत् पाथिकां काः सा

सब

मां हंत श्यामि संवत्सर मदार शयवर्षाणि तयो मयः भाग्यकारकत्वात्तिशब्दो वेतः र्थविवक्षोः ॥ अथाद्याय ॥ अथाहुः
 ॥ अथेदाय नमसा ॥ अथायानीं जातोरं कृतिगणनादण ॥ इदं पदादिति गालम् सापोर्तामा श्रुतित्रायदायणीकोः
 मासः अथपि न पुनर्तापोर्तामासीदुच्यते ॥ अतस्त्रिप्रातरेव पोर्तामासमचित्क सापोर्तामासमिवाच्यधिकः ॥ वि
 थाभाकारान्ती प्रवणाकोतिजीवे श्रेयः ॥ इत्युच्यते ॥ कल्पा नौ पुनर्तापोर्तामासीत्तात्परीमात्रपात्तानिकः फलानः
 प्रावणिकः आचाराः कार्तिकिकः कार्तिकः वैशिकः वैशः ॥ सांख्यदेवता ॥ इदो देवता स्येदं हविः पात्रपते अथपमादि
 भोगादां मम ॥ दिग्दितीति ॥ सोमसप्रनयं द्रागं सन्तानि ह्यमं देवते ॥ सा देवनिपातनात्सा र्थे तत् हविर्भाजो
 देवतास्तु निभाजो देतिकासायनः आग्नेयो हाकपालप्रयोजनः ॥ पं ॥ लाहं पमप्रयतिष्ठते आग्नेयो वैवास्वताः ॥
 स्वयं सर्वप्राप्ती निषेविके र्थे द्रुक् अथ देवता विशिष्टे इवंप्रमसा र्थः तदेकदेशे देवताया मिदादेः प्रकृत्यं स्या भदेना
 नयः यदा देवतायां इत्येव तदित्यस्यैः शक्तिः प्रतो न प्रकृत्यं सैकदेशा नयः ॥ यदा देयमेव तदित्यर्थः देवताया अ
 प्रकृत्यं स्या भः देवता न्यकारकधीस्तुतिरुद्धनलगाशेषवत्ता तदं प्रमसा र्थे सैकदेशे प्रकृत्यं विप्रोषणा ॥
 प्रभेदश्चात्र संसर्ग आग्नेयादविद्येति ॥ देवतायां प्रदेयवत् ॥ शक्तिरनुवा प्रदेयवत्वा शक्तिः प्रकृतेस्तुल
 दाण देवतायां निरुद्धेति सर्वपला प्रमोक्षिताः ॥ कस्मैत प्रत्ययसन्नियोगेन कशावृत्त्युदंतं विधीयते को वस्तादे
 वतासकायं हविः नचयसेति चेति शकारलोपापत्तिः ॥ इकारविधा वस्त्रा मर्षात् इदं च कशावृत्त्येकारादेशविधानप
 लेकिं शहादयं प्रत्ययः मर्षेकारादेशा नित्येते तमशावृत्त्या निकर्षेकारलोपे श्वसेकारवृत्त्या कायमिमस्य सिद्धेः ॥
 ननु आद्यपलेपि यस्माद्वाह्यानापो वाप्यतस्मैव समाधिरस्तु इमया श्रीदेवतास आद्यमित्यसिद्धेः समं परिहारात्
 इसावमात्रेण भाष्यकृता तस्मात्तु श्रुतिवत्तात् समाधेतरं संभवस्य समाधेतरा रूपकत्वात् नन्वत्र कशावृत्तिशः

से

त्य

ज्ञा

स

४
सि.
स.

५५

सति.

हादाप्रत्ययस्यतिस्त्रीकारे कायावृद्धिकस्येष्टप्रवृत्तौ तन्मेषेभेदः स्यात् किमोविभक्तोकादेशोक्तत्वाधिकस्येतिनि
देशासेभवेनदितीयस्याप्युपपत्तेः सर्वार्थस्य सर्वनामसंज्ञाविधानात् प्रजापतेः अकार्यमाहकारं तथा सर्वात्मक
त्वात् कार्यकारणयोरेकदेशोपचारात् अत्रोच्यते उभयथापिकस्याप्युवृद्धीमेवानुपपत्तेः उक्तीमाप्रजापतिवाच
ककशास्त्राधिकं शब्दतत्त्वकतत्वात् नचकशास्त्रस्य सर्वादिप्रपादात्सर्वनामत्वानुपपत्तिः अन्यर्थसंज्ञया सर्वार्थाः
भिधानसमर्थत्वादस्याप्युपपत्तेः गणपाठस्य प्रपञ्चार्थत्वात् नचसकलकृत्त्वादिस्यतिप्रसंगः अनिष्पन्नाणामसर्व
नामत्वकानानवद्विहाविसंज्ञेनेतिथोगविभागोभसंज्ञाविषेधात् उभयथापिकस्याप्युवृद्धीमेव संज्ञोपसर्जनयोः
संज्ञाप्रतिषेधात् किंशब्दस्यापिसंज्ञात्वे सर्वनामत्वानुपपत्तेः नचैवेकादेशासांसिद्धिः अस्यादेवनिधाननात्का
देशोपपत्तेरितिभाष्यम् उभयथाकल्पकारसंप्रदायस्यतिर्केपदः अकाद्वयम् अकादेवतास्यशुक्रियेदविः नि
त्यादायुदानः अथोनप्रधानतृभ्योचः अथोनचोदेवतास्य अथोनप्रविद्ये अथोनप्रविद्ये अथोनपाच्छस्य अथोन
पाच्छस्यच प्रत्ययसन्नियोगेनउक्तप्रवृत्तयेनिधानपत्ते अतएवाथोनपत्तेनुवृद्धिप्रवृत्तयेनपत्तेनुवृद्धीतिप्रेषः न
चैवेकात्वात्तरे अथोनप्रवेत्तादेतिथोयानुपपत्तिः तस्यहोदसत्वान् कृत्य यथासंख्यकारणार्थयोगविभागः अ
थोनप्रविद्ये अथोनप्रविद्ये विगातीप्रजादिभ्योपसंज्ञानेविगातीप्रजादेताहर्दिदनीयम् अतएवद्वयस्यतिवक्तव्यम्
शतकुरिये पक्षेऽः शतकुरिये नचतदितार्थेतिनसकपेदिहोक्तमिति नदिनलगात्यतिः विधानत्वाप्रधान
महेशाहाणेच महेशोदेवतास्य महेशियेमाहेशे चोक्तः महेशीयम् सोमाहस्य सोमोदेवतास्यकोमोदविः
दिताहोद सोमीसक यावन्दिहसोयन्तोपगः वाक्यम् अतएव सोमोदेवतास्यकोमोदविः
उपपत्तेः उच्यते शब्दस्यसंज्ञासिद्धिर्दिहतिदेवतायाह्वनिः यावाहयिवाह्वनासीमरुत्तदमीपोमउक्तोपति

मं ३१

[illegible]

दोस्तमिकव्यवृत्तिगद्गादण तत्रवृत्तेवद्वाद्योवतमितेवराषम् तयावृत्तयोगः स्वत्वावापसेवन्तेकहाकशाल
 योवनम् यस्यप्राणवतः प्रभं वक्तुं तस्मैचितम् योवनवदंतुशनेनादनुदासायना समर्थनीयम् गोशोकोशोयत्र
 राजराजसमाजप्रवृत्तमनुयाजादुन् इदमेवमथसमावेननुप्यराजस्यशब्दोः एवपुषादानात् अथप्राणा
 नापिकाविहितेयस्यपातवाहोत्रपदेनैवतशदिभिः तन्नपुषास्यदपिनुन् तत्कंराजस्यदुन् मयवाच्यः
 साधकंलोकिकेयमिति शशुकं मयवाच्यसमूहोमयकेमयवाच्यमोसमूहोमयवाच्यके स्तुवकायनीना
 समूहोस्तुवकायनकम् मोलकं मोलकं जेयशुकमिमादि बुद्धावेतिवक्तव्येदृशानां समूहोवादेकम् अनोनुन्
 एवंविधतिविदे अमोवकाशः कथोते कथेनेस्सलनायेनेदयोश्चः दुष्टोपुक्तमिति मयोदात्ततयानुदात्तारित्वात्
 पुनस्तुवकायनकं मोयगवादिभ्यःअथप्रसंगेएवंविधतिषेधादुन् एवंपिनुन्परमिनेवाधतर्तिवसमाप्त
 तात् परशहस्येष्टकाविनादादिमितिभाष्यम् इतुर्विधतिषेधात् सकृन्तसमूहः साककमितिचित्तल्लण
 एवकोवकाशः तन्पुसपातलेनानुदात्तनादनुदात्तादेरनोवकाशात् अजः एवंकः शकुलोशहाशोपेतत
 योतंजादनुदात्तादिमत्तासाजोचितल्लणमरकचप्रसंगेविधतिषेधादुक् शाकुलिकेभोरदिकम् केदाशय
 नव केदाशोणसमूहः केदायेवाडुव केदारिकं गणिकायात्रेतिवक्तव्यम् गणिकानां समूहोणिकां टक्कव
 विनश्चकगकेदारसंग्रहार्थः कवचिनोसमूहः कावचिकेकेदारिकम् आत्माणमाणाववाचवाचन आत्माणां
 समूहो आत्माणमाणाव्यम् वाच्यम् एषाव्यसेषाने लोपविशेषः एतेषां समूहोः एषं एषाव्यदृशतिमनये
 ल्लण भाष्यकृतस्त्रात्माणादीनां त्रयाणां हदिसत्तासत्योविशेषाभाषाव्यक्ततस्यजनपदविधानमहेत्वात्स्व
 विशेषाभावाच्च पन्निधानमसतोपिनिदिधानार्थमिमाहः ग्रामजनवंधुभ्यस्तत् ग्रामादीनां समूहो ग्रामताना

अ

६.
सि.
स.

६३

नतावेपुता गजसहाय्यां चेति वक्तव्यम् गजतासहायता अद्भुतः कताविति वक्तव्यं अद्भुतासाध्यसमाको
दीनः कतः कतौ किं अद्भुतं समूहः अद्भुतः खड्गकारित्वादन अद्भुतलोरेवेति नियमात्रितोषः किंततोपः पक्षाणां
कथः साविधानेन सकारस्य संज्ञात्रुपयतिः पक्षानां समूहः पक्षांसिति चेति परत्वेन नताभावाद्गुणाभावः ॥ १ ॥
अनुदात्तादत्र कपोतानां मश्राणां च समूहः कपोतानां मश्रुः कपोतानां मश्रुः कपोतानां मश्रुः कपोतानां मश्रुः कपोतानां मश्रुः
रावचित्तादकारत्वादित्य कतात् लवावेत रतिमूषोरात्तौ कपोतमश्रुशब्दौ न वशाकनीनो वलवु पूर्वमिमांशुदा
मत्वे अस्यापेत्यापरे सलचोरेव तदिधानात् खड्गकारिभ्यश्च अनुदात्त खड्गकारिभ्यश्च खड्गकारिभ्यश्च खड्गकारिभ्यश्च
अवितादमोवाधनाय च सूत्रे खड्गकारिभ्यश्च उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख उल्लेख
नलकोउसुराणाम् तदगोदलतायास्युजोवाधार्चमिह पाठः न च दह प्रपन्नो लोभादनुदात्तादिनां देवसिद्धिः सिद्धि
वाच्यम् गोत्रलुप्यति अन्तर्दिष्टा गदीयतां यदिव द्वायां लकोनिधेयान् दयोः अश्वसूदकल्लराभावात् न च प्र
मयल्लोपेन गोत्राश्रयोपु पूर्वविप्रतिषेधार्थं प्रतिवाच्यम् यदि दातेतरसंभवेन तं पुत्रेत्वापेय किं किदीविना
यल्लकोवदति श्याश्रुदानतायां तच्छेदति साहचर्ये कृपया भावान् अर्जमिदेव उदात्तादेः कार्यः लङ्कमालवा
न गोत्रादुन्नयनवत होत्रे तदंतात्समवेतः नायकेत्यानदेतत्वे तया वादिशाले विधिः प्रनायानियमार्थं वापचा
वाप्यतवानुना प्रसाध्यः लङ्कमालवाकारनुदात्तादेरित्येवावसिद्धौ खड्गकारिपाठो वच्यः लङ्कमालवा
तानीति न तदप्राद्वरिति रिहितम्यतदानस्य लङ्कमालवाकारानुदात्तादेरित्येवावसिद्धौ खड्गकारिपाठो वच्यः लङ्कमालवा
लेषो धनिवानेनानुदात्तादिनात् गोत्रलुप्यति न च निषेधेष्वापत्तयेति धन्यम् न च गोत्रादनुदात्तायायः गो
त्रादगोत्रेन गोत्रमश्रुदाया नुदात्तानात् लङ्कमालवेति समुदायस्य गोत्राभावात् न च तदेतद्विधिना प्रसंगः अथ

६५

यदिधातुमिदं। प्रदत्तावतरेतविधेयतत्तान् सिद्धांतस्य एतदेव समुद्रप्रकरात् तदंतविधौ तावकं प्र-
तपय... इति नैकमुत्पादयतीत्यादिना सिद्धये संगच्छते यमया तदेतद्विधभावादेन युगेयुगाद्वाहकोप्रम-
नं यं पुंदासं यथात श्रुतेनोसमूहः आपन्नं च तस्य कंचन सार्थं तस्य दृष्टं दृष्टकृतिस्वरगाद्युरात्ततादृशि
निकेयः उत्सादिस्वादनितिकेचित् वक्तव्यमेषनासेनियेयात्तादृकातत्र तदेतद्विधिसत्तात् जेगन्धेरित्-
नयदस्य इति विकलः किं वसेनादपेसमूहेषु न अमदातुनेवेमं तं नलोइकपालरीसेना लोइकमा-
नवकममत् नवपरवादन् प्रहमामशायि उजौहोर्लभ्यमिति वाच्यम् एवेषु न परमममं वायतशय्याधि-
सायत्तात् नवैकेनोभयतायनावपरानिः अवितापनेविनालइकपालवकशाहादन्निधानेवैयर्था उदागतं अ-
नववाष्ट्रनोदीर्घादिति दीर्घप्रमाणेन आनर्त्तिकस्यः कृतावस्थापनः परसेतावेत्तमयेतायनान्तिसिद्धांतः तथा वग-
णसूत्रेयागविभागेनार्थदयंतायं ततः सेनासेनायामिति विधयः इति कलिनार्थः एतेनानुशकरात्तइकमानवः
सेनासेनायामिति वार्तिके सायानम्॥ चरणेभ्यो धर्मवित् कदानोसमूहः कादके कंदोगानो कंदोगम्य प्रकृति।
प्रत्ययोरमोकर्यम् कालेभ्यो भववर्दिनिवद्यात्वेयम् क्षणादमाग्रायोरिति चोक्तत्वात् गेवुराणारितिवन् ।
कंदोगोत्थिकपात्तिकवहुचनदुतभ्यः सारयोधर्मदस्यते तेसमूहेनेनातिरिपते अचिनहस्तिपेनोष्टक सक्तनो
समूहसात्कंथेनोपेष्टकम् हस्तिनोहात्तिकम् हस्तिनीकामपेवं भस्याके इति प्रवदावस्यतदितिविवतायोऽ।
ज्ञेतेः कशाष्ठाभ्यां यनवावमतरस्याम् कृमानोसमूहः केषं पत्तप्रविनेतिटक् कैशिकम् अथानोसमूह अर्था
ये एतन्मसमूहउत्ता नित्स्वरेणाधम्यादुराततात् आशम् पाषादिभ्योयः पाशपाशाधुम्यावमावासातच
नानपरमाणानामनेकत्वेपि अवयविनपकत्वादेदनिबंधनसमूहादुपपत्तिः अतोवाताङ्गीचेने इतिवचनोत्तरमे

म.

६
सि.
स.

४८

वाग्भ्यामिति वाचं दिग्भेदेन वातस्यापि भेदेनोपलभ्यते एवमावातश्चादिव दहायान वातावातद्विभोदितोतिषयोगाच्च ।
खलमोक्षायान् खलमोक्षायान् योगविभागप्रत्यक्षेखलादिमात्रानुवृत्तयः । अनिश्चकम्पच्च खलदिभ्यः कम्पान्धुः
खलिनीमोक्षायकम्प खलदिभ्यश्चिक्कयः । शक्तिनीकृद्विनी स्त्रील्लोकात् शक्तिनिगणो यम् विषयो देशो
श्रुतायथास्मरणायः स्वरस्यतपविशीलितेर्षोर्लोकादेशाच्च तस्यैवमुवर्तते शिबीनां विषयो देशः शौचः देशो किं
चेत्तस्य विषयो वाकः । राजस्य दिभ्यो वृत्तं राजस्यकः विषयाभिधानेन तपदेत्तु कवद्वचनविषयादकयः श्रुतानां
विषयः श्रुतः श्रुतः सखाः श्रुतः श्रुतानां निवासो जनपद इत्यतो न स्वस्याभिभावमनोतिः श्रुतानां विषयस्य श्रुततः ।
स्वधर्तानि न तु निवासस्य तत्र ज्ञेयदेविर्धायमानस्य लोपो विषयेषाम् भावाद्भवनादेशः तन्नुबहुवचनोनास्य विषयः
धातुकप्रत्ययस्य लुगिसर्गः यो धायां दिभ्यो वेति कयश्च गोधारः गोधारः वासानः वासानयः गोधारस्य गोधारः
विः तस्याप्रमानि सान्नेयमां धादिभ्यो वृत्तं तदा जेतनो हनो लुक् गोधे लुग्यां लुक् ततो गोधारीणां विषयः
स्य न स्यात्कालिकेन लुक् विक्कयः तत्र तदा जेतनो हनो लुक् लुविप्रकयश्चिन्ति निगुक्षेत्वातिदेशः राजस्य ।
दिभ्यो वा वृत्तं वृत्तयः राजस्यः राजस्यकः गोत्वागिकस्यापि विषयाभिधानेन तिलश्च उन्पत्तुतद्विधावमानार्थाः
लुवभावः ऐवयानयकः बैल्यवनादिभ्यो निम्बकयः बुजितयः बैल्यवनकः आश्वरीषवृत्तकः आश्वकावेवकः
वृत्तमिधेयस्य निवासविषयो भवदृष्टत्वं विषयनिवासयोः प्रथमस्य भिन्नविधि श्रुतादीनां प्रथमो विषयः
सपत्नेषां निवासोत्तिष्ठत्वात् तत्र प्रथमो गायत्रादेशो निवासविदेत्य गोधारादिषु राजभारिषु वृत्तकमाह
भवति वृत्तं बैल्यवनादिषु विषयविदेत्येवमाद्यन्तरतिनाद्यो लुगिधानेन निवासविबलायेनापि विषयविबला
यो प्रत्ययश्चिन्ति यदस्याप्रयत्नेः पत्तेन विक्कयात् तदा धकनिम्बवचनं च वृत्तकारेभ्यः एव यनायां कम्प भोविना

प्र

दैवयातवः
निवासविषयः तत्र
गाहिसंवाधनो जन
पदस्य

८ ० ज्ञिकः यानिक इत्येव जैज्ञिकानां यानिकानां वा श्रान्नायः जैज्ञिकं यानिकं च वृद्धौ गौः

[illegible]

अकल्पादेः किं कालः सन्तः

वाचिषाचिविगा नामधीतश्मर्थः तिस्रोविद्यारतिविप्रदेतदितार्थे तिस्र्योसे दिगेर्लुगितितदितनुक्त्वा संगान् आ
त्या नात्याधिकृतित्वा सपुराणोभ्यश्चद्वक्तव्यः द्योश्चर्यसद्वयोश्चर्यस्य ग्रहणं यावकीतकमुपवायेतायाव।
सीतदधिकारकृताख्यानपरम् तदधीतेवेदवायावकीतिकः वासवदत्तामधिकृतसकृताख्यायिकावासवदत्ता
अधिकृतसकृतेग्रंथश्मर्थे सुदाच्छः लवाख्यायिकाभ्यावद्वलमिति तस्य लक्ष्यं तामधीतेवासवदत्तिकः एवं सोम
नोततिकः इतिहासशब्द उपदेशापरमर्थार्थः इतिहासतेस्मिति तिरुल्लेखेति च न मयूरयेसकादि तात्समासः तमधी
ते ऐतिहासिकः एवं योगाणिकः सर्वमादे अत्रावक्तव्यः सप्रश्नार्थवत्तत्परादानात्सर्वेश्वरस्य प्रष्टव्यप्रपादानात् ३
दमप्यर्थवत्परिभाषायां तापके बोध्यम् सर्ववेदः सर्वतंत्रः ग्रामोत्तकं ज्ञौसाधुवार्तिके कथादिभ्यश्चिठक् वा।
तिकांतमधीते सवार्तिकः अंतवचनस्य सदृशसाध्यधीभावः अमयीभावे वाकाले इति सादेशः ततो लोत्तक
येदवाकरणा मधीते येववाकरणाः दितेयः विद्यालक्षणोतिद्विको हिमोरितिलकं अनुसूतं तत्पल्लोचेति वक्तव्यं
ग्रंथविशेषवचनादनुसृष्टात् तत्सल्लक्षणशब्दो बर्तमानार्थः अनुसूतमधीते शत्रुल्लेखः १२३ सक्तोतादिति
कारेशः केण इति हसः तदिते खवा मादेयितिरुद्धिः तत्समधीते लातिकः एवं लाटाणिकः १३३ यदोत्तरपदात्
शतपथेः चिकन पथः एवं यदमधीते एवं पदिकः उत्तरपदिकः शतपथमधीते शतपथिकः षष्टिपथिकः षकारो
रीपथेः शतपथिकी षष्टिपथिकी वद्वलप्रमाणकृता शतपथश्मगापीति वृत्तिः १३३ वद्वलपथोत्तरपदादित्यव्या
घंतगोणसूत्रमितित्यासः कृष्णादिभ्योनुनु कममधीते रुमकः रुमपदशितामी सोसासा मन अनुवालाणादि
निः वास्नासदृशो ग्रंथोनुवालाणोतदधीते वेदवानुवालाणी अनुवालाणि नाविमादि अत्रभाष्ये मतधीयेन
तिवैवसिदे नद्यायेतवेदिशोराणाधनार्थं अनुभिधानादमोनुयत्नेरिति वसेतादिभ्यश्चकुप्यश्च वसेतोवार्पतेवसे

८
सि.
स.

नेवायस्यतेतदसंतेनाउच्यतेसादृश्यात् नञ्मुल्यसेवयदणोतदधीतइत्यधिकारवाधायनेःवासंतिकःअथर्वण
मधीते आथर्वणिकःदोदिनायनादिस्त्रेनिषातनात्रिलोपः॥ प्रोक्ताल्लुक् प्रोक्तपदं प्रोक्ताधिकारविहितप्रत्ययः
परम् ततःपरस्याधेरवेदिरप्रत्ययस्यल्लुक्सात् षण्णनेषणःवनर्थकःसोस्मास्तीनिषणी तस्ययुवापत्येषाणि।
निःतेन प्रोक्तपाणिनीयंशास्त्रेतरधीतेवेदवाणीमीयः अणोल्लुक्स्त्रेस्त्रीप्रत्ययेचभेदः॥ सूत्राद्युकोषधात्॥ क
कारोषधात्सूत्रवचनादधेरवेदिरप्रत्ययस्यल्लुक् अप्रोक्तार्थेप्रारंभःअष्टावध्यायाःपरिमाणामस्याष्टकपाणिनेः
सूत्रेसंख्यायाप्रतिशब्दतायाशक्तिकत्वं तदधीतइत्यणोल्लुक् अष्टकाःपाणिनेयाःपंचकानैपायिकाइत्यादि संख्या
पृक्ततेरिति वक्तव्येनेहमाहावार्तिकःकालाचकः॥ कंदोवास्तानिचनदिषयाणि॥ हेदोसिवास्तानिचनयोक्तप्र
मयातानितदिषयाणिस्त्रः अथेरवेदिरप्रत्ययंविभक्त्युपोसानीमर्थःकदेनप्रोक्तमधीतेकदःवैशंपायनोतेवासि
तासिनिःकदचरकारिनिनस्यल्लुक् ततोऽधेतद्विदितयर्थेवाश्रयः तस्यप्रोक्तादितिल्लुक् इहकंदोमात्रविवत्ता।
यार्कदशास्यनप्रयोगः किंतुकदप्रोक्तकंदोऽधेरतदेदिरप्रत्ययविवत्तायोभवेत्यर्थःइहवल्लुक्प्रत्ययान्तस्यवा
हवःप्रकारादृश्यते पाणिनिनाप्रोक्तंवाकराणंपाणिनीयमितिस्त्वान्त्रंमहत्पाणिनीयमित्युपाध्तरयोगःपा
णिनीयमधीयतइतिवाक्यम् पाणिनीयाइत्यधेरवेदिरप्रत्ययःकंदोवास्तानावाचिनानुप्रोक्तप्रत्ययान्तानामध्ये।
तवेदिरप्रत्ययविषयतेवशेषस्यप्रकारत्रयनिवृत्त्यर्थंसूत्रारंभःनञ्तरधीतइत्यधिकारेणतदोभादधेरवेदि
रविषयकवाक्यस्येवनिवृत्तिःसात् नतस्त्वान्त्रंशेषाध्तरयोगदोःतथाचकदंमहत्कदमितिचस्यात् तउक्तं त
त्रयथाधिकारेतदिषयप्रसंगइति तदिषयमेहितदमयाभावः नञ्चल्लुक्प्रकृतार्थेनयाधेरवेदिरप्रत्ययादस्य
अतदर्थकवाक्येनेमर्थलाभात् अत्रसिद्धांतःसिद्धेनप्रोक्ताधिकारेतदिषयवचनात् प्रोक्ताधिकारभेदोवास्त

१५ भाषावेयमनउत्तरं पुराणप्रोक्ते
वेनित्त्रणीयमचकारेण ब्राह्मण
साउदृतिः ततः स्त्रीः

न
एतद्भीरवेरिशोरितिसूत्रेष्वनीकम् अथैरवेरिशोरितप्रत्ययविवक्षायां मेव शोकार्थं प्रत्ययोनत्वमत्रेत्यर्थः परित्त्रकारिभ्य
ह्येदो ग्रहणस्यानुवृत्तिः यातवत्स्यदिभ्यः प्रतिषेधः यातवत्स्यपस्यभित्तिगर्गादिभ्यो यन् यातवत्स्वनशोक्तानीत्य
र्थकत्वादिति गोत्रश्रमण यातवत्स्वानिवास्तानि सुतमेन शोक्तानि शोक्तानि अत्र तद्विषयत्वप्रतिषेधात् ह्येदो
ब्राह्मणमात्रपरतायामपि प्रयोगः यदा इति शोक्ते तद्विषयो भवतीति वक्तव्यं इतीति कर्मदक्षशास्त्रेति इति गीते अ
ग्रहणं तेन शोकार्थं विहितस्य इनेरेव तद्विषयत्वेन तत्रा इत्यर्थः न च पिंगेन शोक्तः कस्यः पैगी अत्रापि तद्विषयत्वापा
निः इति रथैरवेरिशोरितिविभाषां कृत्वा काश्यपकौशिकभ्यां कसे इति सूत्राणीयम् नियमार्थं चेद कसे काश्यप
कौशिकाभ्यां शोक्तस्येनेरेव तद्विषयत्वमिति तेन पैगी तत्र नातिप्रसंगः न चैवमिति माशोपादनेति निर्यादिसूत्रविहि
तानां छणदीनोतद्विषयत्वेन सात् तेजरीयः वारतेतवीयाः यदि तच्छाणदीनामेव शोक्ते तद्विषयत्वविधाने तदा
पैगी कस्य इति प्रसंगः अथात्र काश्यपकौशिकग्रहणं निरर्थं एवमपि कौडेन कं कतेन मुदेन पिण्डत्वेन वशोक्ते छ
योधीयते कौशः कौकताः मौदाः पैयलाराः तेन शोक्तमित्याह तस्य शेषिकत्वाच्छाणदिवृत्तेन तर्भावात् तद्विषयताना
सात् यत्र भाषे अथैरवेरिशोरितिविवक्षायां मेव शोकार्थं उपयमानाच्छाणदयस्त्रेवार्थं प्रवर्तमाना शोक्तानि वा
धेरन् अर्थान्तेरेतनवाधेरन् स्वयमप्रवर्तमानत्वात् ततश्चान्तिरिणशोकाः शोका इत्यत्राणां सात् न ह्यत्र छण निनि
रिवरतेति यत्र ह्येदो ग्रहणस्य वस्यमाणत्वात् इत्येकं तच्चिसेपवेसिदोतेणोड्वीरत्वात् अपवादनिर्मुक्ते उत्तर्ग
प्रवृत्तेरावश्यकत्वात् अनभिधानस्य बोधयत्राणां दितिकेयं तः तस्यात्वात्कदोष एव तास्यम् अत्र भाष्यकाराः इद
ह्येदो ब्राह्मणनिघनद्विषयाणीत्यस्य शोक्ताधिकारे ह्येदो ब्राह्मणस्य अथैरवेरिशोरितिसंसारं मेवाविशेषभावः यत्तु यथा
धिकारमिमांशुक्तं तत्र इहापि शोक्तग्रहणं इनेः शोक्तप्रत्ययानां ह्येदो ब्राह्मणवाचिनो तद्विषयताविधाने सर्व

६
सि.स.

संस्थानेयादेनिवर्तयितुंशक्यतात् केचित्सिद्धंतशोकाधिकार इति प्रागुक्तायां नवार्तिकसाध्यमेवाधः शोकात्तुमि
तिस्वरूपेणापि शोकाधिकार इति संबन्धादिमाहः यत्तु शक्तिवत्सादिभ्यः शक्तिष्वेवोक्तव्यमिति तत्र प्रमाणयोक्तेरिति।
नवसमागतात् तत्रैव तद्विषयत्वापि प्रतिषेधात् न चैवैकाग्र्यपिनः कौशिकिन इत्यत्र कुदोद्यात्मना भिन्नत्वात्कस्ये।
तद्विषयत्वापि प्रतिषेधात् न चैवैकाग्र्यपिनः कौशिकिन इत्यत्र कुदोद्यात्मना भिन्नत्वात्कस्ये तद्विषयत्वात्तत्वादिति।
वाच्यम् इति शोके तद्विषय इति वचनात् न भेदे गीतयातिशयसंगतारणा यकाग्र्यपकौशिकगृहणस्य नियमार्थमावश्य
कतया तस्यैव तस्यैव विषयत्वात्प्राशरिणो भिन्नतः शोलातिनो नटाः इत्यत्रापि तद्विषयते सस्यानुवृत्तेः तदस्मिन्।
स्तीतिदेशो तत्राप्रितेन निवृत्तः तस्य निवासः सुदृशभवः सुदृशः संसृष्टिर्नोऽन्वयो देशः ऊर्ध्वोऽनेन निवृत्ता कौशिक
कीनगरी शिबीनो निवासः शोको देशः विदिशाया सुदृशभवे वैदिशो नगरम् वकारः प्रागुक्तार्थवत्तययस्यार्थः ते
नवसमागमसमानां चातुर्यिकत्वसिद्धिः चतुर्विधार्थ्यातुर्यस्तत्र भवत्वात्तुर्यिकाः यत्तु वतर्णी मर्धानां समा
हारस्तत्रार्थी तत्र भवाः तद्विनायैदिगो तद्वजोत्तु कस्यदिति तत्र समाहारे पितृणा पतेरविशेषात् अर्थविशेषासंभ
स्ये अतन्निमित्तादपीति तत्र वार्तिककृतोक्तत्वात् पंचकण्ठासंस्कृत इत्यत्र वाक्यमेवेति भाष्यकृद्विश्वोक्तत्वात् न
त्ययमेको योगे योगचतुष्टयं वा नवसमर्थविभक्तीनां प्रसयार्थानां च भेदादाय पदशोकात्तु पपतिः अस्मादिप्र
सयपंचकविधायकताच्चतुर्णामेकवाक्यतोपपत्तेः एतेष्वर्थेषु दीनां पुनरपि धानेनां तत्र प्रक्रियायां वाक्यानां भेद
संभवात् भिन्नेष्वर्थेषु क्रमेण प्रत्ययविधानमिति द्वितीयपक्षस्योपपत्तेः तत्र नायः देशो तत्रा ग्रीयस्योत्तरवाना
नुवृत्तिप्रसंगत एव योगे तद्वत्समावात् अथवा तदधीते तदेदे सच दिस्तत्त्वग्रहणानुपपत्तेः न चाननुवृत्तौ त
तिविरहः असंयतोपादिमेव वाक्यचतुष्टये तद्वत्समापिसत्वात् योगे को वाने तर्थात् अथ नैवार्थे नान्यथापपत्तेः यो

गभेदेतस्वरितत्वासेजनेन संबन्धान्नयोपपत्तेः नदितीयः शेरित्वादेरहरभवाथमात्रेयहस्यापत्तेः उच्यते एकयोगेण
 हतिमेभवमेव प्रमथ्यातदस्यास्मास्मिन्नित्यतस्तद्वत्सास्मिन्नित्यनन्वयप्रसंगान्न तदपीतस्मिन्निति ह्यपादानेन शि-
 ष्याणां सुखावबोधार्थम् अथेताल्लोकोनाधिकारोपकस्मिन्नपियोगेन ह्येतत्प्रकृतत्वात् एवं द्वितीयोपपत्तेः स्वरि-
 तल्लोकासंगत्वेऽप्येयं सा एतामधिकारगवानामानेन यथैवधान नैरपेक्ष्य कार्यदेशानुसारित्वात् शेरन् ॥
 इकारोत्तादन्त्यात् अलोपवादः कृतत्वात् कृतत्वं शरद्वः कां कथं च मत्तयेवकाशः उच्यते गवती मशकावती ।
 मतो बहुच इति दीर्घः इत्युमती दुमती मयोभयप्रसंगे परत्वात् तद्वत् मतो बहुच नोपात्तं बहुच प्रकृतिकोपो मतुष ।
 तदेतादन् मैथकावतम् बाराणवतम् बहन्निम् आदिमतम् मालावतम् अंगगदो वहेचोगदिशेषणान्तप्रतिपत्त्य
 र्थं प्रमथ्यामतोरेव विशेषाणां तत्सादिसकृत्स्यलेति प्रसंगान्न नचमतो बहुच इति पाठेऽपि बहुचो विहितोपो मतुष त
 दत्तारित्यधिकारोपेचमीभ्यां आद्यानामदोष इति वाच्यं सामानाधिकरण्यस्यान्तरेण त्वात् बहुचः रूपेऽपि दीर्घवरत्रे ।
 एतन्निर्दिष्टो दीर्घवरत्रे रूपः उदकविषाशः विषाश इतरेकूले ये कृपासे प्रवाये प्रवहवोपन् दत्तेन निर्दिष्टो दीर्घः क
 पः उदगिनिर्दिष्ट इति एतत्कूलवतिरूपेण वयथासात सरेविशेषः संकलादिभ्यश्च रूपग्रहणे निर्दिष्टे पृथ्यातर्यको
 न संकलेन निर्दिष्टो संकलपो कले संकलप्रकृत उपपत्त्य उच्यते निधानं कंभ सदत् सदत् सत् सनेत्र समंगला
 सिकता भूतिता श्लाश पलाश निवेश गंधीर आन अहन् लोमन् वेधन् चरणावहलसयो जग्रभक्तिगोभुतरा
 नभूतमालमाल सीप्रसौवीरसालप्रात् सीलिंगे च मुदेशे प्रवाये प्रमन् दत्तमित्रेण निर्दिष्टा दत्तमित्रीनगरी सा
 लो वैधूमाग्री पाचिमाकंदी सुबाह्यादिभ्योऽण उच्यते तल्लोकासकृत्पल्लोकास्यवाजोपवादः सुबाह्योहरभवनग
 रे सौवास्ये प्रणग्रहणनयो मतुषो वापनार्थम् सौवास्यवीनदी सुबाह्युप्राणं भांडं त्वं मेवातिन कर्हि गिरि सिंहा

ए०
 ए०

४
सि.
स ६

॥

रिन् गर्नककश शकयी कर्णविकर्ण कृष्णकर्ण कर्कधुमती गार्दिन अरिसकु रोणी प्रथमानिर्देशाकेवलानंदे
नाद्याण कृपानोपवादः रोणाकृषः आजकरोणः ॥ कोपधाञ्ज कार्णक्षिद्रकः कृषः नैशकवे कार्कवाकवम् ॥
बुनक्षणाकदन्तिलसेनिरुन्नणपयकविमिन्नस्यककुदकीरीहणा कृशाखर्षजमुदकाशरणप्रेलाप्रमसखिसं
काशवलपत्तकर्णसंतगमप्रगदिनूवयादृजमुदादिभ्यः चतुरर्थ्यसमदशाभ्यः समदशाप्रमयाः कृमात्सुः अ
वजमुदोनानोचनर्णे काशादीनांचदंदं कृता पुनदंदस्तनजमुदशाब्जस्यदिः पादेचिनेकशेषशितिकेचित् आदि
शाहोरीहर्णादिप्रत्येकान्वयीश्रीहणादिभ्योबुन् आरीहणाकंश्रीहणापुह उच्चम खदिर नग्न उल्लिख सोवत्स
रायण कोष्ठायाण आस्त्रायाण वेगर्ताघन बेजायन गोत्रायाण रायसोपविषयविषाश उदेउदंवन त्वरायन
त्विवीराणकाशकृत्तनोववत शिंपायाकराणविल्लरेवत बेमनायन सोमायन शोडिस्त्रायन सुयत्त शिरीष
वधिर कृशाखादिभ्यश्छाण काशांस्त्रीयः कृशाखपरिष्टेभेभम विल्लासरोमक शवलकृदरोमश ववरसकटा
प्रभर सदश युगर सुखपूय अजित् विनता अवनता विकर्वाणा अवसु आयस मोहस पराशरमशपीरभ्यः कः
अक्षकः रूपमयाध परिहृतसूत्र निलीनविधानविताननिधाननिवृद्ध विवरपरिगुहप्रश्मन् उन्नराश्मन् स
लवाहूखदिर शर्करा अनुउहपरिवेश वेणुवीराण ऊमुदादिभ्यश्च ऊमुदिकंऊमुदशर्कर मयोध ईक ईकरा सं
करगर्भवीज असत्यवल्वनपरिवापशरीय यवापकृष विकंकिन काशादिभ्यश्च काशीलाकाशवृष्टाश अच
न्यपलाशपीपलविस रणानउवन कर्दम कर्षर कंदकपुहा रणादिभ्यः सः रणामः रणानर शर्मयार्ण वर्ण पराण
अर्क जनवाल मेलादिभ्यश्निः श्रेती श्रेता कलका वंधका धुवका स्त्रियका मयोधा उक्तुटा कर्कटा संकटा हृत अश्मा
दिभ्योरः अश्मरः अश्म श्व ऊष सीनादेशहंद पुउंदउ नरशिखा साखादिभ्योद्धन् साखेयंसखिरत्त वायुदन् गोहि

॥

असामभ

लो उक्तं बाल वक्र वक्रबाल लङ्गल शृणोककरवीर सीकर मरस समल सुरस संकाशादिभ्योऽणः संकाशं
 संकाशा कंधील कर्णोऽर पुरसेन लघुचिन् संघन एष गंशव नाग अश्म कूटमुत्तिन नीर्य अगस्ति विरतविकर
 नासिका वलादिभ्योऽणः वलं वलं धृषपूलदल पलकल पलादिभ्यः फक् पालिषाणः पलततगं इक वलिकाचि
 च अभिषत्त पयच पयः पय्यादेशः पांघाचनः ऊभसार शरकशमल रोमन् लोमन् रोमकशाहंसक सुकणक
 हस्तिपिचिल कर्णादिभ्यः किन् कर्णायनिः कर्णवसिष्ठ शकशसमदुष्य आनइह्य योवजमस्मग स्थिरकलिश
 ऊभीनीवलदिन अंजीवतं सुतेगमादिभ्यश्च सुतेगमिः सुतेगम मुनिचित्रविश्वविचित्र महाचित्र महाप्रच
 ते अगिक अकचित्र बीजवाचिन् सन् अनंन अनिर अगद्यादिभ्योऽणः प्रागयः प्राग्दिन् प्राग्दिन् कलिव त्वदिन्
 गदिवहृशर पेजय कोविदार वराहादिभ्यः क वराहकः वराह यत्ताशशिरीष निनदुविस्सुपविदग्धविमग्ध वि
 भग्नेमन् वाहादिश शर्करा कुशुदादिभ्यश्च कौशुदिकं कुशुदमागध रथकार इदग्राम अस्मय शास्सलि स्स
 ल कूट सुं कर्णा ॥ ननपदेत्तु ननपदेद्यं चातुर्यिकस्य लघु पंचानानं निवासो ननपदः योवालाः ऊरवः अ
 गाः वंगाः कलिंगाः लघियुक्तवदिति पूर्ववत्तिगसेत्वे वरुणादिभ्यश्च अजनपदार्थ आरंभः वरुणा महर भवेन । ता
 गरेवरणाः वराण्येगिन शास्सलि पूर्वो गोदो अपरो गोदो आलिंगयनपार्ता प्रादिननपदमयुराउजयनीगया
 तलशिलाउरस आकृतिगोयो भावदरी शिरीशकर्कोटी शर्करायावा चातुर्यिकस्य बाल प्रवाग्रहा सामय्या
 सते गैल्लगिकोण तस्य लघ्विकसः दकुलौव शर्कराया यतोऽसः ऊशुदादौ पादाद्व वराहादौ पादात्क कु ते
 नवाहृष्य शर्करा शर्करे शर्करिकं शर्करीयं शर्करिकं शर्करकं नयोमतश्च इत्यमती इहनिर्हती चधये
 अशमस्यमतोविधाने तदस्मिन्नस्तीमर्थे त आणाद्यापितस्य मतयः प्रतिप्रसव इति विशेषः नवविशिष्टलिगो

क

३

ता

४
सि.
स.

नदीदेशो ग्रामाश्च नद्याः पृथग्गणयानात् देशग्रहणो न नद्या अनुगणयानात् तदस्मिन्नस्तीति देशो न नदीमाणा तदस्या
स्तीति निति मतपः कथं वा धृतिवाच्यम् नद्या अपि देशतात्पर्यं पृथग्गणयानात् नदीमात्रेण दिनदेशपरिग्रहार्थं
नान् मध्यादिभ्यश्च मनुष्यान् अनयर्थं आरंभः मधुमान् मधुविमस्यात्पिष्टित्वेण मध्यकं कंधुशमी कती
रदिमकिसरसायनप्रभृन् मनुष्यदीर्घा दीश्वर इष्टका नक्षत्रताश्चिन्ताशक्तिश्रमं दी श्रमति श्रान्ताका श्रमि
मीषं वाच्यं ऊचुर्न इवेतसेभ्योऽस्मत्तु ऊचुर्न न इहान् वेतस्मान् इति सामर्थ्यादभस्यापि देहोपः नद्यादिश
शब्दानां सुवेतनयापदत्तात् नन्वेकदेशा विकृतत्वात् न नक्षत्रात् न सत्त्वात् न सत्त्वात् न च दितोपस्य निवृत्ते स
र्वत्रासिद्धेन निषेधात् अतएवायमर्थः य इति वत्त्वेन स्तानि सवसा उपधादिमनेनेति संगच्छते नचाययोरप्यु
पधत्तात्मा उपधायाश्चेत्येव वलमिति वाच्यं पदत्तात् कथं न सत्येव पुक्तत्वात् न च उन्नयस्यासिद्धतादिश्रुतिसेधा
नुपपत्तिरिति वाच्यं शकरो मकराणां सिद्धेन त्वयोगे योगश्च सौम्यस्य दसमासेपीति सूत्रे भाष्यसिद्धांतान् अ
थैवमपि स्वादिष्टिनिर्वातस्य पदसंज्ञायां रुत्वं दुर्बलम् नचावाप्यसिद्धपरिभाषयानिर्वाहः स्वादिष्टिनिर्वातसंज्ञो
पजीविनोरुत्त्वस्यांतरंगताभावात् एतत्पदसंज्ञायावद्भूमेस्तत्वात् न च नद्यो मनु विनिवृत्तं यथा मनुष्यो विधानात्
तदर्थिकसमनयोपि सत्त्वार्थतात्रासौ मनुष्ये इति भवेत्तेति वाच्यम् दितोपस्य निवृत्तात् पवमौत्सीसादोरुः
वटी ग्रामलकीमादौ न शब्दे च स्यात् यस्य तिलोपेकते वशिष्टस्य स्वादिष्टिनिर्वातत्वात् तिलोपस्य निवृत्ते भवेत्ता
या उल्लेभत्वात् नैवेव पुक्तप्रत्मापदत्तमपि उल्लेभमिति वाच्यम् सर्वत्रासिद्धेन स्यानिवृत्तिरिति निषेधात् न च पदत्वस्य
न सर्वत्रासिद्धीयत्वमिति वाच्यम् रुविधिना सह कार्यकालतया पदत्वप्रवृत्तौ तत्त्वत्वात् मैवं पदसंज्ञायां यथो देश
पदाप्रयत्नो न रोषने प्रामाण्यभावात् अतएव रामोऽस्य वस्यां पदत्वे रामाविस्मयदेशि स्यानिवृत्तावेव पदत्वे वस्तु

मैवं कार्यकालपदे
तं नोक्तं ते कर्तव्यं वदि
न स दितोपस्य सिद्धि
तं

सादिवत अमयापकादेशोत्तः प्रुभयत प्राचयेषुतादिवज्ञावनिषेधेनतस्यउत्तमत्वात् इतिदीदितानुसारीषयाः भा
 ष्यमतेननपदातस्यपदोक्तम् स्वादेतत् प्रकृतस्यमनुष्यवदितानिदोशोस्त यदाप्रकियात्वाचनायदृतवेयवि।
 भीयतामितिचेत्तस्य अमृतोविधानायमतपःकः तेनमहिषाचेतिवक्तव्यं संश्रुहीतम् महिषानामदेशः नउ।
 शादाद्वलवृत्तिर्निरलोधार्य चित्तमेतोदात्तार्थम् नहुलः शादलः शादोन्नमालवासयोः शिखायावलवृत्तिः शि
 लावलः निहंताघर्थनदस्मिन्नस्त्रीमणोवाधार्यवेदम् देतशिलासंज्ञायामितिपांत्वमिकेत्तु प्रादेशायेमिति।
 विवेकः उक्तागदिभ्यश्चः उक्तरीयः उक्तरसकरपिपलीमूल अर्कं अमषणं सुवर्णं बालजिम मुप्रितिफकित
 व प्रातप अविक यलाश यत्रवम येदकस्तत् अचम्यकाकतुदभस्वाविशालनन्यसुप्रनिन वर्मन इतकोशला
 शवदिर सूर्यनाय पतयकनिभायवृत्तइदवत्प्राउहत् नशरीनोऊक्क बकाराज्यः नउकीयं नउस्तत्तवित्वे
 एवेतसस्तकवीतंत्त कुन्वाभ्रस्वत्वेव कुंचकीयं तत्तोनलौपश्च तत्तकीयं ननुऊदपरदिरस्त एवेचके इतिहस
 तेषदसेतयानलोपआसिदः नचत्तकारसानादित्तादादेशोनसादितिवाक्यम् आदेशैर्नरेऊद्विधानात् मेवे केण
 इतिहससकारिमात्रपरत्वेयवृत्तौ नदीकत्तः ऊमारीकाण्ठीमादावेतिप्रसंगावनेः कमसयमात्रस्यतयोपादाना
 त वंणग्रहाणमात्रेव तदादिविधेग्रहतेः तस्माज्जससोभयपदेपिविधेयत्वात् ॥ इतिश्रीसिंहोत्तसुधानिधौचत
 र्थाध्यायस्यदितीयेपादेयथसमाह्निकम् १ शेषे ॥ अपत्यादिवतरथ्यंतादयोर्थः शेषः तत्राणादयः स्युः ग्रहाणतु
 सादिप्र उत्तरस्तत्रानुपानेयर्थेघाणोविधानमेतत् वलुषाष्टसुतेचालुषरूपेप्रावताः शवः वतुर्भिरुत्तेचालुरेश
 कदम् अचोरथः दृषदिपिशादाषदः सकृवः उत्सवलेत्तस्योत्तवलोपावकः वतृदृषादृषनेचालुरेश
 अधिकारोपये तस्यविकारस्यतः शकृ तेनापमायर्थपुत्रादयो नम्यादेतत् अधिकारोपयर्थः नचैवमनिर्दिष्टार्थः

६
सि.
स.

सात चादीनां सार्थिकत्वापत्तिः जात्यादि। अर्थे पुनर्दिधानात् न च चादीनां तद्विधिविधिष्वपि परिस्फिन्नार्थप्रवृत्तिः।
सुखेण विहितानामासादीनां तत्तदर्थसंबन्धोपपत्तिः जात्यादीनां तु चादिविधावसन्निधानात्कथं तदन्वय इति वाच्यम्।
चादिविधिष्वर्थस्य तत्र जात्यादीनां सार्थिकत्वं निर्देशोपपत्तिः अतएव विधानाध्यापनात्संज्ञाकांतावशादेकवाक्यतोपपत्तेः।
न च अतएव विधौ नार्थाकांता सार्थिकत्वं अतएव विलोपापत्तेरिति वाच्यम्। अर्थनिर्देशोपपत्त्याकांता सत्त्वादेव प्रत्ययविधावाकांता कस्य नोपपत्तेः।
अतएव चाकांताया अप्येकवाक्यतनित्यामकत्वात् अतएव चाकांता सत्त्वादेव प्रत्ययविधावाकांता कस्य नोपपत्तेः।
अतएव चाकांताया अप्येकवाक्यतनित्यामकत्वात् अतएव चाकांता सत्त्वादेव प्रत्ययविधावाकांता कस्य नोपपत्तेः।
सूयावृत्तकानां विकृतिरूपाणां पक्षे हि सोमयागानां यातिस्त्रिकरूपेणाकांतात्वेति कर्तव्यतया निराकांतात्वे विरुद्धं।
गन्तव्यरूपप्रसक्तोरागप्रयमाणां भगवानां साकांतात्वात् एवादीनां मयितरूपेणोक्तिकर्तव्यताकांतात्वेति सिद्धं।
जातः न चानेतरादिभाषापूर्वाहणापराहणाभ्यामिति प्रत्ययविध्यत्वेनैव निराकांतात्वायां चादिसाकांतात्वे मानाभाव इति वाच्यम्।
तावनमात्रस्य विभाषाजाते पूर्वाहणापराहणाभ्यामित्येकयोगेनैव निर्वाहान् अतएव वक्तव्यं चादिविधि निर्देशादहं नोलाभः पताकांस्तविशेषः।
तत्र विशेषनिर्देशासामर्थ्यादहं नोलाभेत्ता अत्रत योगविभागसामर्थ्यादिति यदास्वरितत्वश्रुतिज्ञानात्तत्र जात इत्यादौ चादीनां मनुवन्तिः न चैवंपुरोत्तरसंज्ञोपपत्त्याभ्यः।
एकविधेः शब्दाश्रयात् प्रत्ययापत्तिरिति वाच्यम्। प्रकृतिविशेषविशिष्टानामेवात्र प्रकृत्ये तदन्तर्दिधनापत्तेः।
अत्र सिद्धान्तः शेषवच्च न चादीनामप्यसादृशप्रसंगार्थम् अतस्त्रिशेषवचने तस्योदमि मनेन चादीनामप्यसमूहनिवासविकारार्थेऽपि प्रसंगान्।
तस्योदमित्यनेन तत्प्रकृतीनां मर्थविशेषाणां वसामासं रूपेणोपास्य संश्लेषितत्वात् न चापत्तादिष्वर्थेषु विशेषनिषेधादप्यादिभिर्चादीनां बोधः।
चादीनामेव परत्वात् पूर्वविश्रुतिष्वेव मानाभावात् चादीनामेव सर्वथादेव सूत्रविपर्ययात् प्रसंगान् न शास्त्रेण विधीय

फा.

यमानानां वादीनामपवादतयापसादिषु णावाधकत्वापत्तेश्च तस्माज्ज्ञेयाधिकारसार्धकम् भाष्यकृतस्वादः
 फेस्येति त्वप्रत्ययविधाने तापकं अणिविषये वादीनामभावस्य तस्यादि फेवेति वक्तविकल्प एव विधीयतां वा
 गभावपदे फिन्नेतस्य ह्रस्वसंज्ञावश्यकतया ह्रस्वस्य वक्तव्यस्य सिद्धेः न च फिन् प्रत्ययान्तार्थे तत् सौवीरगो
 व्रश्च ज्ञेयतेः तत्र च फिन् नोत्र पश्यतेः न नैव मध्यमसार्धपदवादीनां व्यावृत्तिः न तस्य सूत्रार्थ इति चेत् सत्त्वं इदम्
 र्थात्तद्भूते सप्तह्यर्थे पि गोत्रवरणादित्यनेनैव बुद्धिः सो गोत्रोक्तो भूतिस्त्रेण गोत्रादुन्निधानस्य सप्तह्ये वाद
 योन भवतीति तापकत्वात् नापि विषयार्थवायापत्तिः राज्ञादिगणो देवयानवशाद्देव्युन्नर्थे न घादेन त
 दभावात् अमथागोत्रवरणादिसत्त एव इदमर्थान्भूते विषये पि बुद्धिसिद्धेः देवयानं नाम पसाति देवयान
 वा इति तस्य गोत्रप्रत्ययान्तत्वात् नापि निवासार्थे वायापत्तिः श्रीहणदिगणो बुन्नर्थे भास्त्रायागप्रदो न तद
 भावात् अमथागोत्रत्वादेवोक्तरीत्या तत्सिद्धेरिति शेषाधिकारैदेयार्थमिति सिद्धे इति भाष्यकारः कैयटस्तु स्या
 येनापि यथाकार्यमिति तस्येदमिति सामान्यस्यापसादिविशेषशब्दसन्निधानाद्विधानस्य विशेषोपायात्
 पसादिपदत्वे सामान्यपादानवैयर्थ्यात् अपसाद्यर्थप्रतिहाराविशेषान्तराणां मेव इदं शब्देन परामर्शादित्याह
 न नैव सपिबलुपाश्रयते बालुषं रूपमित्यादिसिद्ध्यर्थम् अणिविषयकतयैव पतत्संज्ञावश्यकत्वमिति चेन्न त
 स्येदं संस्कृतं भट्टाश्रयत एव तत्तत्सिद्धेः अथ ह्रस्वोक्तार्थभेदमुद्देश्यतावज्ज्ञेयकोक्तवादीनां विधाने तेषां वक्ष्य
 माणा ज्ञातादियावदर्थकत्वमिति सिद्धिरिति अधिकार आवश्यकः अमथासन्निधानाज्ज्ञातार्थपदवादयः सुस्तु उन्ने
 प्रत्ययश्च मादीनां तस्मिन् विविधप्रस्तापेण विहित आणादय एव स्युरिति चेन्न तथा सति ज्ञाताधिका
 रेन तमेव शब्दप्रवृत्तिमादिभिः सदेव शब्दावादे मादीनां वायापत्तेः ज्ञाताधिकारात्मागेव पादसामर्थ्यात् वा

४
सि.
स.

दीनोतनदयंकत्वसिद्धः यत्तु शौचिकानामत्र वर्ध्यापादिसम्प्रविषयलाभार्थोधिकारश्चित्तनु अपसादिचतुरर्थ्य।
तात्पर्यकत्वस्यैव शौचिकत्वस्य तात्पर्यकत्वं यदविवातवमिसादौ दृष्टमाणात्कारिणो बोधानुसंधादिधित्वमपीति
तत्तु संप्रपञ्चपदेनोक्तार्थानो संप्रपञ्चितत्वं दृष्टमाणात्कारिणो विशेषाणामनुपसंग्रहान् उक्तार्थभेदस्यैवानुगम
कत्वात् उपसंग्रहकसामान्यधर्मविवेकधर्मप्रकारेण बोधस्वीकारेण तस्यैव धित्वमिति धित्वस्यैव धित्वमिति
कर्मकारेणैव तदुपपत्तेः राश्यावारपारात्तु चैवो आभ्यां कमात्तु चैवो स्तः राश्रियः श्रवारपारीणः अस्मादिष्ट
हीनादिपरीताच्चेति वक्तव्यं श्रवारपारीणः पारीणः पारापारीणः इह वादीनां बुल्लेनानां अर्थः समर्थविभक्तपञ्च
वसेते ग्रामाद्यत्वौ ग्रामः ग्रामीणः नक्षत्रः स्वार्थः कर्मादिभ्योऽकन् ऊर्जितास्त्रयः कर्त्रयः अस्मादेव निष्प
तनात्वेः कर्तृदेशः तत्र ज्ञातो भवो वा कर्त्रेयकः ग्रामादिसुबुद्धेर्ज्ञातेयकः तेन ग्रामाच्चेति वक्तव्यं गतार्थम् कर्त्रि
उंभि पुंकर पुंफल यौवनसोदन ऊर्जित नगरादिस्त्री वसेती ऊर्जाया यलोपश्च ऊर्जाया भवः कौलेयकः ॥
ऊर्जलऊर्जिणीवाभ्यः आसत्तेकारेण कौलेयकः आकौलेयकोपिः प्रेवेयकौलेकारः अमत्र कौलः कौलो प्रेवः
इह सूत्रमनारभ्य ऊर्जलस्याप्येकौलेयकः पुनः अमपार्थत्वेन ऊर्जले प्रकृत्यर्थः ऊर्जिणीवाभ्यां नतः सार्थक
निति भाष्ये नद्यादिभ्योऽकन् नादेयं माहेयं नदीति स्वतः प्रहारात् ससादेः दृष्टव्यं वात् नदीमहोदाराणां सी आस्य
कौशोमीत्यादिनी सर्वनगरी यौवननगरी यम् सर्वनगरीति पाठान्तरं पुंरिभवं पौरेयं वनेभवे वा नेये गिरो भवे
गौरीयम् पाठमाया सात्यादावो सतकी वडवाया नृषे दिति पापघातस्य सस्यक अणोपकटः अथ यदयसाह
वयादिति गोसाने तमययम् तेन दालिगास इत्यत्र सर्वनामो ह निमात्रे इति प्रवडावशं काप्यनवकाशाया आस्यः
पौरस्यः अथ कथं पश्चात्तनैः कश्चन नृपमान इति श्रीदर्षः नचरिरे शवाचि निषष्वाच्छेसावकाशोत्पत्ते काल

का
तत्

परमेष्ठिनै वाधेतेष तैरिति वाच्यम् तत्रेश्वरार्थस्यैव विवक्षितत्वात् अत्रादिष्वपि अत्रादिति विमत्ता योर्वाधात् अत्रा
हः पञ्चान्वेतीति पञ्चायवासमाधेयमिति केचित् कुर्विरपवादविषये अत्रात्मा अत्रादिति मये पतेन पञ्चात्रनी
लिंगमतीतिरिति कुसमांजलिष्यः पञ्चात्रनीतराहृतिर्बुद्धिरिति बोधाधिकारदोधितिस्य अत्रात्मा पञ्चा
त्मातः काविष्णात्मा क. लप्सापवादः षोडशीषर्थः काविष्णात्मानं मधु काविष्णात्मानं दाता वाङ्मादिषादिभ्यश्च
निबक्तव्यं अत्रात्मा अतीतिबुद्धौषवादः वाङ्मात्मानं अतीत्यात्मी फादीयनी रेकोरमनुष्येण च वाङ्मात्मा क. गंकवो
गोः गंकवायणाः मानुषेतरगंकवः गंकवो जनपदः प्राणीयतोऽपि हृदाहुन वन्द्ये शोकोपधास्याण कक्षा
या च कक्षात्मा सप्तजायुष्यगणो विधिः अत्रात्मा अमनुष्यप्रहणो यद्युक्तोपधत्वादेव सिद्धे कक्षादिप्ररुज
शत्रुपादस्य मनुष्य तत्त्वयोर्बुद्धौ विधानार्थतया विशेषविहितस्य तस्याणो वाधकत्वात् नचः अमनुष्ये म
नुष्ये हृदादौ बुद्धौ वाधार्थमिति वाच्यम् तत्र बुद्धौ न पश्येत्तत्त्वात् अत्रात्मा अमनुष्यस्य विषयकत्वादित्यादेव तत्त्वसिद्धेः रेको
रमनुष्यकृपवविधेयत्वात् समानविषयत्वात् हृदादौ रपि पश्येत्तत्त्वात् अत्रात्मा अमनुष्येति पञ्चात्मा मनु
ष्यभिन्ने तत्त्वदृशे च प्राणिनिष्पृष्टस्य विधानार्थः तेन विशेषविहितेनाणो वाधामाभूदिति तेषां पितृहृदात्तेन
गंकवः कंकवत्तत्त्वप्राणिनिकक्षाचलो वेत्ताहः तन्मनुष्यम् भाष्यवार्तिकप्राप्तात्मादप्राप्तात्मापि उक्तप्रत्ययद्वयस्य
हृदादितिकेयदः अत्रात्मा वाङ्मादौ यत्न दिवि भवेदित्यं प्राच्यं अवाच्यं उदीच्यं प्राच्यवाचीयनीयस्तारममरः
मगपागुदगपमिति मेवर्गाः तस्मात्त्वर्गीयायादिराकशत्रुः इतिकेचित् अवागित्येव सत्रपादस्य मे य
वेचोभयमपि सामागिकं अभियुक्तप्रयोगसाक्षात् प्रययान्तमनुययानो वृथागदिशहानामिदप्रहणो वि
शेषाभावात् शकनमिति तु कालपरतायां परत्वात् अत्रात्मा अमनुष्ये सावकाशत्वात् कंयायाहृक् कंयानाम

त्ये

८
वि.
स.

शमः नञ्जातारिः कोषिकः, वार्णवुक, वर्णुर्नदविशेषः तदिष्यार्थवाचकात्तथाशब्दादुक्तं कोषकं अथवा
नञ् अमेहकतसिन्नेभ्यस्तद्विधिर्यथास्त्वतः परिगणनमेतदतिप्रसंगवारणार्थं अथवायस्यप्रसोमादि
भ्यपवेत्यर्थः अमासहभवतीत्यमासः इहसः कृतततस्यः नञ्त्वंत्वं परिगणने किं उन्नरादिभवे गौतमः उप
रिषादौपरिष्ठः परतः पारतः आहस्तात्तत्तुजैतेभ्यस्तिभ्योरा, अथवा नोभमात्रे इतिरित्योः नेभ्यवेतिसो गते चत्
वक्तव्यः निसंधुवम् उत्पत्तिविनाशहीनमित्यर्थः निर्गतो वर्णोऽमेभ्यो निष्ठां प्रजहारिः इत्यादिदोतदित इति
तिष्ठत्वं नकारस्यपुत्वं अरण्यसोवक्तव्यः अणित्वादीपुत्वात् आरणाः समनसः इत्यादेसोवक्तव्यः इत्यः उन्नरा
दाहन् गौतमः आहिषुसयोतादणित्वात्तत्त्वसिधौ चर्त्तुः अथवायुदात्तः सिधौ दाविति च विशेषः आवि
ष्यत्तदसिभवक्तव्यः इडाच्छास्त्रवादः आविष्योवर्धनेवात्तः आविर्भूत इत्यर्थः आद्यतीव्रदृष्ट्या नरपदोदी
यग्रामकोषधियेर्हं वाञ्छे विशतिषेधेन अथवायस्योवक्ताशः अमासः इडाच्छास्त्रात्तत्त्वसिधौ चर्त्तुः अथवायुदात्तः
उभयप्रसंगे परत्वात्तत्त्वः आरतीयः अथवा नोभमात्रे इतिरित्योः सभाषोदाहरणसामर्थ्यादनित्यत्वे तीरो
नरपदादमोवकाशः कर्त्तरीरेभ्योवक्ताशः कर्त्तरीरेभ्योवक्ताशः कर्त्तरीरेभ्योवक्ताशः कर्त्तरीरेभ्योवक्ताशः
रषदात्तस्योवक्ताशः वाणरूपेभ्योवक्ताशः वाणरूपेभ्योवक्ताशः वाणरूपेभ्योवक्ताशः वाणरूपेभ्योवक्ताशः
लोभुन् माणिरूपकः नचैवं सप्रसङ्गोपलयापरत्वाच्छास्त्रेतिवार्तिके किरसंगतेतिवाच्ये यामिमात्राभिधायका
तत्तः उदीच्यमात्रवद्बोतोदात्तादिसमावकाशः शिवपुरेभवः शैवपुराः शिवपुरमिति समासस्वराणां
तोदात्तः नचप्रसङ्गप्रवृत्तादिति बुद्धिप्रसंगः नञ् इदादिपुनश्चैः वाङ्मकवाङ्मयप्रसंगेपरत्वाच्छास्त्रे वाङ्मक
वीयः कोषधादलोवक्ताशः निलीनकेभ्योनेलीनकः गौतमादुभयप्रसंगेपरत्वाच्छास्त्रे गौतमीयः उत्तकाग्रसि

५५

संश्लेषकोशमः तदस्मिन्नस्तीमण कोषधीतिवार्तिके प्रस्योत्तरपदलक्षणदिकोषधादिति विहितोऽप्य कोषधादिति संच
 ननपदलक्षणानुनपदादौ प्रात्यः तस्यापि बहुधादिकोतकोषधादिसंकोषधग्रहणात्परत्वाच्चेकोषधकः तेभ्यश्चिद्विषयः
 तिषेधेन तेभ्य इति कप्रसयबोधतयोक्तेभ्योऽप्युक्त्यामविसादिभ्यश्चः तयोवकाशः अस्यासः दन्तिदोः कारंतविकीकारंतः
 विका आगनामवाहीकग्रामसल्लसात्परत्वात् दन्तिदो आगनामवाहीकपरिगणनमनाश्रित्यायेविप्रतिषेधः कासीरे
 नामवाहीकग्रामः कासीरिका कासीरिकाकाषतीरीमादौ सावकाशंतीरोत्तरपदलक्षणमनेवाधितादन्तिदोपरत्वात्
 बाणारूप्यादौ सावकाशंरूप्योत्तरपदलक्षणमनेवाधितावाहीकग्रामविशेषवाचिनोदासशृणुप्राप्तपरत्वात्प्राप्तोदन्ति
 दोवाधिता कोषलक्षणानुनदासशृणुकः शेषपुरमिसादौ सावकाशप्रदीप्यग्रामलक्षणमनेवाधिता वाहीकग्रामार्थात्
 शकलानिसंस्मिन्नितितदस्मिन्नस्तीमणतात् शाकलशब्दाद्वृत्तिदोपरत्वात् शाकलिकाशाकलिका नेलीनकादौ सा
 वकाशकोषधलक्षणमनेवाधिता सौमुकशब्दात्परत्वात्प्राप्तोदन्तिदोवाधितापरत्वाच्चेकोषधलक्षणः केसकीये
 हृदीदकेकोतोसत्र अकेकोतग्रहणोकोषधग्रहणं कर्तव्यमिति वक्ष्यमाणत्वात् स्यादतत् अथयदितलक्षणोप्रसया
 नादुनादिभिर्विप्रतिषेधलावदयुक्तः परत्वात्सवादिवाधकसल्लप्रसयस्याप्यवादतयावाधकानोवनादीनां सवायपे
 तयासुतरां बलवत्वात् विषमवल्यो असंप्रधारणानुपपत्तेः तथाचवार्तिकम् नवादनादीनां वापवादत्वात्तिषयेवा
 भावादितरेषामिति उक्तार्थः एवेकोषधलक्षणप्राणः केनसमेविप्रतिषेधानुपपत्तिः प्रादीयत इत्यसर्गोवाहिसंरो
 कोषधानदिधानसवाधकवाधनार्थत्वात् तेनादीयग्रामलक्षणान्न इव दक्षापिवाधोपपत्तेः तस्याद्रीयग्रामाववा
 ह्वोतोदात्तादकोषधादिसंबन्धनीयम् अथयत्सल्लभत्वात् अथभाष्ये मध्येपवादस्यायेनकोषधलक्षणप्राणोवा
 धकत्वेपि कप्रसवाधकत्वात् तथाचविप्रतिषेधादेवक्ष्यसिद्धौ उदीयग्रामादिसत्र अकोषधादिति नरेयम् वादोदैशो

ध.
 त.

प.

सौ.

४
सि.
स.

जे.

म

कालाहन् केषु सवेवाधितोर्देशे इति देशात्कालः कालाहन्मिति कालतत्ताणश्च दन्तवति परत्वात् तच्च सावकाशमक्तः ओर्दे
शो इत्यस्य तु विषादकर्षणमशामसत्रभवोत्पेयादकर्षकः बाहीकशामवाचिनोदादिके ईशाद्वा उभयप्रसंगे ओर्देश इति द
न दादिकर्षकः तत्र भव इत्यर्थे ब्रह्माणावा मिति दन्त इत्युक्तं तादिनिष्ठस्य कादेशः केण इति द्रष्टव्यः अयं च विप्रतिषेधो
प्रक्तः उक्तस्य दन्तजनवकाशतादसमाणात्वात् दन्तजोः शालीये पवे सावत्सविकमिसादौ सावकाशत्वे मासिकमिसत्रपर
तात्कालाहन् पवे न तत्राणा अपि स्वाति शाज्ञानकस्य न तत्राणा अप्रसंगे परत्वात् तत्र तदाणोण अतः सुपूर्वादयुतिः
भ्यामिसाणादिकरण सातिना पुक्तः काल इत्यण लवविशेष इति न सत्तु स्त्रीतो भव इति सधिवेलाद्युत्पन्नत्वे इत्य
ण न तत्राणा यथे अविष्टा फलुसबुराधा स्वाति तिष्ठे सादिना लुगायनेः पवे आतस्तनमिसत्रयुत्तलो पयमिसत्रशरी
रावयवा यतपयमतर्ह्य इति पद्मावः वास्तुदेववर्णो वास्तुदेववर्णीण इत्यत्र वर्गांतल्लणो यत्तलो सामस्तिक इत्यत्र व
द्वचोतोदातादिनिष्ठं सामस्तनामशास्त्रमिति केयदः आपणिक इत्यत्र आयस्यानल्लणश्च आचार्यकमिसत्रविषा
योनि संबंधे बुन् गार्गेक इत्यत्र बुन् गार्गे भक्तिरस्य गार्गेकः प्रापस्येति बलोपः णिनिरेते वासिवास्त्रणेभ्यः आरुणिना
प्रोक्ते लोदोधीयते आरुणिनः प्रासायणिनः आरुणोर्वेषायनोते वासितास्मिनिः शदस्यायसे शास्त्रगार्गेदिः तस्य पुवाप
संशाखायनः यन्निजो अति फक्त तेन प्रोक्ते वास्त्रणमधीयत इत्यर्थे पुराण प्रोक्ते धितिलिनिः न च एतिलगिसस्यायनिः
फक्तफिजो रमतरस्यामिति विकसविधानात् पत्रपूर्वादन वासी वउवातयावादे वासाः पत्राधर्षुरित्यत्र दंदादुत्तरे मेयु
निकपोः काकोत्तिकाष्ठावराहिका दंदयेषां च विंशं पुरैकवद्भावः अनोदेतदंष्ट्रे निदीर्घः ततो वैरे बुन् गार्गेण प्रोक्ते
लंदोगार्गेकमिसादौ गोचरणादुन् पपुहृदाच्छ्रवाधोवाधः दन्तिहाभ्यो मोर्देशो दन्त तेन नापित वास्तुक इत्यत्र उदे
तत्ताहन् नचास्यानवकाशतादेव बलबलं यद्वा उभयार्णोतमवाहीकशामसत्रसावकाशत्वात् दन्ति दन्तो नो अयद्

दमनुवर्णानेवाहो कप्रामस्तत्र सावकाशात्वात् यद्दमनुवर्णानेवाही कप्रामस्तत्र दयोः प्रसक्तविषुतिवेषोपपन्नः योप
 यप्रस्थादीनां वृत्त दन्निदाभ्यानेन दामृणशब्दाद्योपपन्नताणो वृत्त दामृणकः पातातप्रष्टे भवश्यत्र प्रस्थातलद्वयो
 वृत्त कौकुमी बहकश्च वहांतलताणो वृत्त मायवकरस्य जेष्ठनेवाधित्वा वृत्त जनपदानामकाणो जनपदविशेषार्थात्
 निद्रुशब्दात् निद्रुप्रभवो जेष्ठकः पबमिक्का रुशब्दात् पेल्लकः वस्तुतो वृत्त प्रवादस्याणो वृत्त बाध्यवन्नपेत्तयापि।
 बलवतासिद्धे ब्राह्मणकीयश्च जनपदार्थाद्वास्तवा कप्रामात् कौप्यं लताणामुपवाधित्वा कौतलाच्छः प्राष्टकं ५५
 हादुत्तलताणो वृत्त बाधित्वा हृदादकेकांतेति चः प्राष्टकीयं वस्तुतो हृदाच्छः सवसिद्धे पुनर्विधानस्य बाधकवाधा
 नाथतात् अपवादत्वादेव को वृत्त बाधको नतपरत्वात् पेषमोस्य स्वमोस्य तस्यास्य पेषो वा मय पेषमइति वनेमाना
 र्थ पत्तेट्टुत्तुनो वसेते पेषमस्य पेषमस्तनेत्यस्य सस्तनम् स्वस्य सस्तनम् पत्तेणो वसिको वस्यते तीररूपो ज्ञापदा
 दन्त्रो यथा संख्यस्तः अणपवादो काकतीरे पाल्लततीरे शौवर्ण्यं बहुचूर्ण्योत्साधुदिसु नरपदोपादा मय दिकार्यं
 पदादसंज्ञायोजनः अणपवादः पौर्वशात् तदिनविबलायां तदितार्थेति हि प्रः असत्तेति किं प्रकृतेः संज्ञाच प्रत्य
 पोपेमाभूत् सर्वेषु कामशमो भवः सर्वेषु कामशमः प्राचोशमनगराणामितु नरपदहृदिः मदेभ्यो न मदशाहो
 जनपदवाची बहुवचननिर्देशात् दिकार्यं पदादिमनुवृत्तिः पूर्वमदे प्रभवः पौर्वमदः आपरमदः दिशो मदाणां मि
 तिमदप्युदासादिहृदिः मदशाहस्य मदेकदेशपरत्वात्पूर्वादिसामानाधिकरण्ये उदीच्यगामाच्च बहुवचनोदात्ता
 त प्रसक्तान् शौवप्ररिथप्रदाणोति ह्रस्वम् उदीच्येति किं माधुरः अणोत्त्वादतोदात्तः बहुवः किं धर्मो भवेधाजः
 इत्यण धनशब्दस्य गौरादित्वात् दीप्रस्वरेणोदात्तो धर्ती शब्द उदीच्यगामवाची प्रेतादात्तात् किं प्राकरीथामो भवः
 प्राकरीथान इत्यणो वधानशब्देत्सुं तौलितस्वरेणोदात्तः गतिकारकोपपदादिति कृत्तरपदप्रकृतिस्वरत्वम्

५
सि.
स.

३५
५५

प्रसोत्तरपरपलयादिकोपपादण॥ सर्वोक्तसामोपवादः प्रसोत्तरपरदात्त पलयादिभ्यः कोपराच्चशेषेण पलयादिभ्यो
वादीकशामस्तस्यात् दन्त्रिदयोरप्यपवादः पलदीतिश्चांशतोनांतोवा संदितासामादिति संशयः मादकिप्रस्यः पा
तदः नैलानकः पलदीपरिसरयकलो मपकलो मनिभवोपाकलो मः गगोननोपनिपातनादन्निनिप्रकृतिभावोने।
नियेयकृतः पद॥ ३॥ वादीककलंकीट बह्वकीट कमलमिराक गोष्ठीति कृतिपरित्वा शूरसेनगोमती उदपानवा
दीकपदस्यकोपनिपिपासापिद्वस्यबाधार्थमिद्वपादः गोष्ठादीनां शेषेथोरिति बुज्याधार्थम् कएवादिभ्यो गोत्रे॥
गोत्रप्रसर्गान्तेभ्यो गोत्रोपशेषे काएवश्रुतगोत्रापसंकाएयः गर्गादिवादिनायनतस्यच्छात्राः काएदाः पदेगोकताः अ
णिक्तेप्रापमसवेति यलोपः गर्गाद्येतराणां कएवादिः गोत्रे किं कएवो देवतास्य काएव इत्यादावणोव छव सर्व।
विषये काएदीयाः गोकदीयाः॥ ३॥ अत्र गोत्रेय इज्जतदेतादाण प्रोषेदात्ताः गोत्रे किं सौतेगमिशाहो बुज्जहणादिसूत्रेण
इज्जतः तस्माद्बुद्धलताणस्य पदसौतेगमीये शास्त्रीयगोत्रग्रहणासागिनीयमिसत्रकपव नवापन्याधिकारादसत्र
लौकिकसुवगोत्रेग्रह्यतइतिवाच्ये गोत्रप्रसर्गान्तेभ्यः काएवादिभ्य इत्यनुवादस्य यथाशान्तिविषयकतात् गर्गादिभ्यो य
निसत्रचायसाधिकारसत्वात् तत्रसुखेव गोत्रप्रदस्येह्यवृत्तेः॥ नदावः प्राच्यभरतेषु॥ ३॥ अत्रत्यलोनिषेयः श्रव्यगो
त्रभरतगोत्रेचवर्तमानातद्यचश्चेतादाणनस्यात् किं बुद्धदाह्यः पेंगीयाः शोष्टीयाः काशीयाः नवेदकाश्यादिभ्य इत्य।
स्यापतिः केरिशाहसाहचर्येण देशवाचिनः काशिशाहस्यतत्रानुपादानात् यवः किं पानागारः प्राच्योसादिकिंदाताः
बह्वचश्च इत्यत्र पृथगपारा नेनाम्यत्राच्यग्रहणे भवतग्रहणेनेति तापितत्वाद्वा यतानामच पृथगपारानाम् बह्वदाह्यः॥
अणोपवादः अथयादिसारभ्यकोपपातानोपयत्वादाधक इत्युक्ते प्राक् णालीयः नदीयः पानीपवनीयः भोजकरीयः
देवदनीयः पदेयेणीपवनः भोजकटः देवदत्तः नचकाश्यादिनादृजाद्यापतिः देवेदेवो देवदत्त इति कियानिमित्तकाः

स्येवतत्रप्रहाणत भवतश्चकलसौ मरादित्येन वृद्धतात्प्राप्तस्य लक्षणवाहः सितेपदत्वायं भावकः भवदीयः प्रकृते स्वीते।
 येवेवृद्धादिसुत्रवृत्तेः याचेवादाणाभावतः काष्ठादिभ्यश्च न जिह्वौ ॥ ३ ॥ कारउच्चारणार्थः नकारस्य स्यस्यपादः स्वीयस्य
 येविशेषार्थः काशिकीकाशिका वेदिकीवेदिका वृद्धादिसुत्रवृत्तावप्यवृद्धानां गणपादसामर्थ्यात्प्राप्तः संयातिसे
 वाह अच्युत मोदमानुषाकलादहस्तिकर्ष ऊनामहिरण्यगोवाहन भारेणि शूरिंदमदासमिचदेवतत्रदेवतनशाह।
 सवाहीकग्रामपरत्वेऽदीयत्वात् पदपादादेशादिति वृद्धसंज्ञायां प्रपञ्चेनोपपादाने दशाग्राम गौधव तीर उप।
 राज युवराज सिंधुमित्रदेवराज आपदादिपूर्वकाकालांतान् आपत्कालिकी आपत्कालिका आर्धकालिकी आ
 र्धकालिका आपदादिगच्छतिगणः वाहीकग्रामेभ्यश्च वाहीकदेशीयग्रामवाचिनो वृद्धात् वन्निदोस्तः कस्याप
 वादः शाकलिकी शाकलिका कास्तीरिकी कास्तीरिका विभाषेनोपु ॥ ३ ॥ शीवरहनिग्रामवाचिनो वृद्धादेतौस्तः श्रद्ध
 कजातिकी शार्कजातिकी सौदर्शनीकी सौदर्शनिकापदेनः शार्कजातीयः सौदर्शनीयः सौदर्शनीय उवाणां तादेश
 वाचिनश्च नैषादकर्षकः देशे किं परोः काशः पादवाः दनो ग्रहाणि नियोनिहस्यर्थम् दालिकर्षक उमत्र देवाधि
 स्वात्तद्वजिनिष्ठापुर्क वृद्धात्पावा आककनेबुकः शाकनेबुकः नापितवास्तुकः पूर्वसूत्रे वृद्धादिस्य सनाउहतिः।
 पततसूत्रारंभसामर्थ्यात् इतिहास्ये देशवाचिनो वृद्धादेव यथासाह वृद्धात्प्राभूदिति नियमायं तेन मलवास्तुपा
 हातत्रभवत्समादौ मातृवास्तवश्चाप्य एवं सूत्रे वृद्धादिसुत्रवृत्तौ तद्विवर्त्य भावान्नियमवैयर्थ्येणात् वृद्धाच्चेत्यावा
 मेवेति विपरीतनियमस्तत्र भवति आश्रयदेशवाचिन उवाणां तस्य वृद्धस्याभावात् पत्न्योपधादुत् पत्नवि
 शेषवाचिनो यकारोपधाच्च देशवाचिनो वृद्धादुत् पत्नेत्यत्र सूत्रपर्याययोर्नोपधाने वृद्धताभावात् समाप्तोम
 रुधवानौ इत्यमरः अष्टकं नाम धत्तेति भाष्यप्रयोगात् क्वचित् त्वमपि परो वतकः परो धत्वकः आष्टको यमित्या

०
 ३
 श्री
 ६

परमात्मा

८
सि.
स.

५५

अथरत्नाह्वरादकेकोतेतिलः सांकाश्यकः कापिसकः वृजकणादिसूत्रेण एषः प्रथमप्रवहं ज्ञात्वा एतदस्य तन्माता ।
हृदादेशवाचिनो वृजमासायस्यकः नोदीप्ररकः पैलवहकः प्रगजस्यरोपधत्तात्सिद्धेपि प्रयागर्थमुपादानम् ।
पथेतीः प्राचासूत्रोपधादीकारोताश्च प्रादेशवाचिनो हृदाहुन पादलिपुत्रकः काकेदकः यथेति चेति ईकारलो
पः प्राचाकिंदनामित्रेण निर्हते दानामित्रेण गये ततः प्रागतस्तत्रभवो वा दानासिद्धीयः जनपदतदवधोस्य तदव
धीत्यत्र घृष्टीसमासे जनपदमित्रेपि जनपदं बधावति प्रसेगः मौजोतामवादीकसमीपवर्तीशामः तनोपिबुजा
पत्तेः मौजीपरितिलेयैव तत्रेष्टतात् तद्वत्जनपदतदवधोर्वृजविधाने वृजवमात्रात्यसंगतिस्मात् न च्छादस्य
जनपदपरत्वे सवासाववधिष्वेतिकर्मधारयः तस्मात्जनपदवाचिनो जनपददृष्ट्यावधिवानि नश्च हृदाहुन इति व्या
ख्येयं प्रवर्धितं च जनपदनिर्णयमेव सन्निधानात् तच्चैवं जनपदत्वादेव सिद्धे तदवधीस्य वैयर्थ्यं जनपदत्वे सति न
नपदावधेर्वाचकाहुने वनत्वमदिमेतदर्थत्वात् तेनैव गते कश्चिन्नगर्तोन्नरपदत्वेपिनल्यः किन्तु तत्र सूत्रेणानु
प्रादर्शकः वेगल्लेकः एवं च गतान्नरपदाच्छब्दविधेर्जनपदाहुनिति पूर्वविशतिषे योगताद्यः अहदादपि बहुवच
नविधेयात् बहुवचनोत्तत्वनियमान्नपदवाचिनो जनपदत्वे सति जनपदावधिभूतं यत्तदाचिनश्च अहदाद
पिबुज अहदादणोहदाच्छापावादः अविशहोहदसमुच्चयार्थः अथ यान्तककोटिमसायेन बहुवचनोताह
दात्पूर्वसूत्रेण प्राप्तं पिबुजोवाधापत्तेः अंगेषु भवयोगकः अजमीकेषु भवयोगजमीफकः हृदयोयथा दा
वंपुभवोदार्ढकः कालेन रेप्रभवः कालेन रकः विषयप्रदाणं किं एकशेषेण बहुवचनोताहर्तनीयादादार्तन
इत्यतो वयथासात् ककाग्नियुक्तवर्तोन्नरपदात् देशवाचिनो हृदत्वे सम्यसनिवावुन् क्वाणोरपवादः दारुका
सुकः मारुकसुकः पैलनीकसुकः कांशकः वैश्रजाशकः पैलवहकः सैधवहकः पादवर्तकः वारुवर्तकः ।

उत्तरपदग्रहणावह वृष्टवैद्याल्लमर्थम् ॥ धूमादिभ्यश्च पञ्चोदेशवादिभ्योबुन् अण्णवाटः प्रोमकः लोउकः धूम
 ल्वउ अण्णदनाच दांशयनस्याली विदेह राजशस सायासह भदासी सदकलयाह वागस्याहवाहय भागवि
 नविदेह आनतेमादयसादेयद्योयशोस्यफलि आरातिश्रावष तीर्थकल सौकीयेषु ससुइससुइममनुष्ययोरेव
 निष्टः सासुरिकानोः सासुरिकोमनुष्यः नेह सासुरिकंलबाणं ऊति अंतरित्ता अनसौ उत्तयिनी दक्षिणापथ्य ।
 साकेत नगरातऊत्सितशवीणयोः अनयोयस्मत्तस्मिन्नास्ये नगराहुन् नागरकस्योरः शिष्टीवा अनयोः किं
 नागयोजनः कश्चादिप्रमादिस्मिन्तीसाहचर्येणदेशविशेषिवाचिनपवनराशस्यग्रहणात् नदिवत्तायो ।
 तनागोरयकइतिउकम् ॥ आरण्यान्मनुष्ये पथ्याप्यवविह्वरसंवृषदस्तिष्ठितिवागोमयेष्ठितिष्वक्तव्यम् आराणी
 लसमसापवादोबुन् आराणकः प्रेधाः अथ्यायोविहारोमनुष्योहस्तीवा आराणकः आराणावागोमयाः पञ्चकिं
 आराणापशावः विभाषाऊरुप्रगंधराभ्याम् बुन् कौरवकः कौरवः योगेधरकः योगेधरः यथैषिकश्चादिप्रऊरुश ।
 स्याहसामर्थ्यादण उक्तवचनाचबुन् सिद्धस्तथापिप्रगंधरार्थाविभाषा नचतस्यादण्वदादपीतिनिसेबुनि
 सिद्धे बुन्विधानेविकसायंभविष्यतीतिवाच्यं प्रगंधरात्रिसोबुन् पुनर्विधानसामर्थ्यादहदादपीमस्यनुवैक
 सिकजनिसस्यापिप्रसंगात् सद्वृत्त्योः कन् ननपदबुनोएवादः मदेप्रजातोमइकः बुनिप्रबुनिकः कोपधादण ॥
 श्रधिकेप्रजातश्रापिकः माहिषिकः अण्णदनाचसुवर्णोतादण्णार्थे इत्वाऊप्रभवयेत्वाकवः ॥ कश्चादिभ्यश्च बुनाय
 पवादः देशसमेवकाव्यः कश्चासिधुवगागेपारमः पुमात् कंवेजकश्रीर सानु ऊरु अत्रावैहीये अनूप अजवाह दिना
 वक ऊत्ततकः सुप्रभाष्य सान्प्रज्ञोन्ननपदनीयः नचजनपदल्लहणोबुनोवापित्ताअणार्थमिहतेसावशतिवाच्यम्
 अयरातोसात्ताहोयवागोमेतिनियमादेवबुनोनिहतेरिति पवमपिदप्रमयः सादितितसिद्धंघंशितिकेयदः ।

२
सि.
स.

मनुष्यतत्त्वयो वृत्त मनुष्येन हृत्पापीति तादौ बाये कश्चादिभ्यो वृत्त अतोपवादः काश्चकोमनुष्यः काश्चक मस्य इति ते
 सितं जसितं सितं वा कश्चिका वृत्त पतयोः किं कश्चो गोः उपदानौ सात्तात् कश्चादितादुजिसिधेनियमाद्यमिदम् अप
 दानावेव मनुष्ये पदातिभिन्नमनुष्यवृत्तौ धमेच इति सात्वकोमनुष्यः पदातिभिन्न इत्यर्थः सात्वक मस्य इति तादि पदा
 तिभिन्नसात्वहृत्तीत्यर्थः पदानौ तु सात्वः पदातिर्वजति गेयवाग्नौ अ सात्तादुज कश्चाद्यतोपवादः सात्वको गोः सा
 त्विका यवाग्नः सात्वममत्त गतोत्तरपदाच्छः देशे अतोपवादः साविद्रतो यम् सानविध्यतीति सावित् नहि सती
 तिदोर्वः साविप्रगतिरितिसमाप्तः गह्वरिभ्यश्च कश्चात् परत्वादाहो कशामलक्षणसाजोवाधः हकगती यम् देशो
 गहोदेशमेदः पूर्वपदादिप्राज्ञानो देशवाचित्वाभावेपि पादसामर्थ्यात् नमयः गह्वीयः गह्वेनः स्थ समविषममध्यमेवा
 णचरणे अस्यार्थः भाष्यकारेण विशिष्टोक्तः पृथिवी मध्यबाह्येदमध्यशब्दोत्राहो नमध्यांतरवाचीनस्य च मध्यमादे
 शं मध्यमीयः पृथिवी मध्ये भव इत्यर्थः चरणत्वेन निवासस्तदणो एव कृताः पृथिवी मध्ये निवासपदां चरणाना
 मिमर्थे माध्यमाश्चरणानि त्रूपे चरणः कदादयः उत्तमप्रगवेगमागध पूर्वपद अपरपद अधमशास्त्रसमानशा
 त्व एकग्रामपकृष्ट एकपलाश इष्य इष्यताक अवस्येदनकामप्रसादाद्यनिकावेराणि सोपि मि भोनिमोनि
 आसुरी आदिसि आमित्रि आरिषेनि मौनि आध्वि आरपासिमौधि पावयि अग्निशर्मन् मौनिवागटकि वास्मि
 कित्तेमधनन् उत्तरांतर पुलपाश्चलोर्जोपः अस्तिनाभयं पुलतीयेपार्थतीये सुखपाश्चलोर्जोपः आद्यादिनान्नसितेनो
 सकारस्थोक्तवचनेन अकारस्थोक्तवचनेन नलोपः नचाख्याना भूमावेदितोपदेवसिदे तदनित्यताज्ञापकार्य
 तादिसाहः अंतः पूर्वपदादुजिति सत्रे सुखतीयेमिमाखयानां भूमावेदितोपदेवकेयदेनोक्तत्वात् विमार्थहृत्तेरे
 तरप्राज्ञान अंतरभवमेतरीयेन न समासेषोदरादित्या ज्ञाप्यप्रयोगादानलोपाभावः ततः सार्थकनिति नंतरी

गह्वरिभ्यश्च
त्र

देवशर्मन्

एकसिद्धिरितिकेयदः जनपददेवानां कृतेति वाच्यं नवीयं परकीये देवकीयम् वेणुकादिभ्यश्च एताका रोहयर्थः वे
 णुकीयं वैवकीयं गोत्रपदकीये वेणुकादिगद्गादिस्वाकृतिगणः तेन स्वकीये स्त्रीयमित्यत्र कर्मसंघातात् केवलाच्च स्वा
 यशब्दः नवदेशवाचिनाभावात्कन नैवमिति वाच्यम् सर्वव्यापिबहुपदनेरित्याहः प्राचीकटादेः प्रादेशवाचि
 नः कटपूर्वाच्चः शणोपवादः कटनगरीये कटचोषीयम् कटपल्लवीये याचोकिं अमत्रकाटनगरम् रातः कच
 यत्ता इदं रात्रुकीये वृद्धास्तेषु लप्रत्ययसन्निकेनेन कविधाने देशोऽस्य सनात्र संवेधो संभवात् वृद्धादके कोतालो
 पधात् मुकोतादिकोतात् लोपधाच्च वृद्धादेशवाचिनस्त्वः बालाणां कोतनपदविशेषः आयुधमीविधाह्मणानि
 वासस्तत्रजातो बालाणां कीयः आरीहाणां कीयः सौत्राणां कीयः शास्त्रलिकीयः अयोध्यालीयः अकेकोतग्रहाणे
 पथग्रहाणे सौसकायर्थे सौसकीयः ऐकीयः केषा पलद्वगशमद्वदोत्रपदात् वृद्धादेशवाचिनो ग्रामायुत्रप
 दावच्चः बाहूकशमलत्वायोषु न निदयोऽपवादः दातिकेयीये दातियलदीये दातिनगरीये माहकिशमीये दाति
 ददीयम् पर्वताच्च पर्वतीयः पार्वतीयैर्गोत्रभूरित्यत्र पर्वतीयस्य गत्ता इमे इत्यर्थे स्वार्थे वा ए विभाषामनुष्ये मनु
 ष्यभिन्नार्थे वृत्तेः पर्वतशब्दाच्चः पर्वतोऽप्यपर्वतीयानि पर्वतानि वा फलानि अमनुष्ये किं पर्वतीयो मनुष्यः कृकण
 पणोऽज्ञारदाने भारदाने देशवाचिभ्यां च भारदाने इत्यस्य प्रकृतत्वात्प्रकृतस्य देशे विशेषणानां कृकणीये पणो
 यम् भारदाने किं अमज्जाणेव कार्कणो पार्णम् इति श्रीसिद्धांतस्य धनिधौ चतुर्थीध्यायस्य द्वितीयपादे द्वितीयमा
 द्विकषपादश्च द्वितीयः समाप्तः २ पुष्पदन्तद्वारमन्तरसां वनच वाच्यः उभयाभावपदोऽप्युपयोर्ध्यायकं वापु
 पुष्पदीयः पवसस्सदीयः सप्तदिनेन वृद्धत्वाच्चेष्टांमे त्विजो विधाने तेन त्वस्य बाधोऽस्य भूदिति वकारेण त्वस्यानुक
 र्षः पवेचावनकयोर्विधाने विकलोपादानाद्यप्याप्तमणत्वं त्वत्र प्रकृतिप्रत्यययोर्ध्यायसंख्येयात् अत्र भाष्यं अ

मध्यंदाक अशितलमविभक्तिकेनिर्देशः संप्रतिशब्दोन्मेषादीनामर्थे च अनामध्वनराशोतिरिक्तस्वरूपः सबाध-
वसंप्रतियतोयसंचराशतिप्रयोगात्परहिंसंप्रतीदानीमित्यमारेक्तेषु ततः शक्यं दिव्यादिनयादिना च स्वार्थे
अणिद्विकिचसंप्रतेसांप्रतिकमितिरूपद्वयम् इदन्मार्थसंबन्धग्रहणम् व्याख्यानात् "दीपादनुसमुद्रेयन् अनु-
यत्समयेसम्यगीभावः तच्चसमंभतेविद्यमानक्रियादारादीषेविशेषणम् समुद्रसमीपेविद्यमानोयोदीपस्तदर्थ-
नदीपशब्दात् यन् देयं देय्यायजंघेत्यत्रापसाधिकारीषेव यजोग्रहणान्दीपु अनुसमुद्रकिंदेयसम्यन्
देयकोमनुष्यः कालादृच तत्रनातइतिवावकालाधिकारः मासिकंसावत्सदिकं इहविशेषवाचिनामेवग्रह-
णस्वरूपस्य पर्यायाणामेवबाग्रहणकालविशेषवाचिभ्यः संधिवेत्तादिभ्य उक्तचनेनेनदन् प्रसक्तभावात्तदा-
धार्थ्यमणिरुपपत्तेः उत्सर्गोवतस्मिदेरितिहृत्तिस्मृत्सहस्रदत्तार्योः श्रवकेचित् विशेषणामेवग्रहणमिति
निर्भूतम् अनुनिर्याउक्तत्वात् संधिवेत्तादिसूत्रेणविशेषणामपिग्रहणमित्यसंतायोगव्यवहारेदेनिगम् ननुवि-
शेषमात्रस्यसमयोगव्यवहारेदेपिकथंस्त्रीवाभिः कालिकः संबन्धश्मादिप्रयोगविरोधात् नस्तदितइतिसूत्रेसा-
पेप्रातिकः योनः प्रतिकइतिभाष्येयथाकथंचिकालराष्टाद्वनितिकैयटंकेषु प्रकालिकेभूतिनैमिनिसूत्रेका-
लाद्वनितिकालिकमितिभहोक्तेषु कालाकालशब्दात् कालायत् प्रकृष्टेनितियोचमिकसूत्रेणवनितिया-
ख्यानेव यथाप्रत्ययसारणाभावादिति अत्रेदेवाद्यम् संधिवेत्तादिसूत्रेणविशेषपरत्वेनिर्णीते कालविशेषप्र-
तिपादकत्वस्यास्यतयार्थादेवस्वरूपपर्यायनिरासः तद्वेत्तातयोरनुपादानात् ननुतदपेक्षयात्वाच्चवाक्यल-
प्रतिपादकत्वमेवलक्ष्यतावच्छेदकं तच्चस्वरूपपर्यायसाधारणम् अतएवनदीभिश्चेत्यत्रनदीवाचिनाविशेषात्तस्य
इयस्यापिग्रहणमितिचेनुवावत्सारस्यातिप्रसक्तत्वात् शरीरचटादिपरसाधारणात् शरीरादीनामपिनमतया-

दन्वा नैशिकेनै गाम् शोचिकेनै शोचम्, ससस्तद्वे, दन्वा एते येन मोक्षसिद्धिः दन्वा सन्नियोगेन तद्गाम्।
 अहारादीनां चेत्येव शोचालिकेनै ससस्तद्वे, इकादेशात् पूर्वमेव तद्गाम् दन्वा सन्नियोगेन तद्गाम्।
 इति भस्म नच परत्वादिकादेशेनैव शोचम् शोचत्वेन तस्य बहिर्गतात् प्रत्ययसन्नियोगादिष्वन्यत्वं तद्गाम्।
 नच तद्गाम् पूर्वोक्तो विधेयः तान्ताकादेशात् सगात् नच दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 तत्वेन दन्वा तत्र विशेषणीयत्वात् अमथात्कर्मणि बहोदुनिस्य दन्वा इति दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 यस्यैवांगसंज्ञा निमित्तत्वेन तद्गाम् इति दोषतादवस्थात् तद्गाम् अमथात्कर्मणि बहोदुनिस्य दन्वा इति दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 र्वातेकशतियेधं इति अत्र सिद्धांतः सिद्धेनादिष्वन्यत्वं तद्गाम् अमथात्कर्मणि बहोदुनिस्य दन्वा इति दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 बकाराणां आदेशात् ससुचये आगमादेशात् शोचो गवयम् इति वार्तिकभाष्यसंमतः यथा; अमेतत्तु नृणां निमित्तं
 बहुवचनं नृणां नृण्येति सत्रे बहवश्चित्तं संतरेणैकादेशात् ससुचये अमथात्कर्मणि बहोदुनिस्य दन्वा इति दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 एतद्गाम् तत्वापत्तां वतो दातार्यम् यदित् दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 चित्त्वेणैव इमा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 दातत्वेमेति विनिर्गतमशकत्वात् दन्वा इत्यत्रादिप्रहणानास्तीति वाच्यं अंगसंज्ञानिमि।
 इत्यादेशात् शोचो गवयम् इति वार्तिकभाष्यसंमतः यथा; अमेतत्तु नृणां निमित्तं
 भवेसां धिवेले येनैव ससुचयेति न तत्रागि यरेयलोपः संधिवेला संधिः अमावस्या त्रयोदशी चतुर्दशी
 पंचदशी षोडशी मासीति पत इति संधिवेलादिः सावत्सरिकफलपर्वणोः सावत्सरिकं फलपर्वणं सावत्सरिकं
 मत्तं शास्त्रेषु एतः शास्त्रविभवः शास्त्रेषु एतः शास्त्रविभवः शास्त्रेषु एतः शास्त्रविभवः शास्त्रेषु एतः शास्त्रविभवः

५.
सि.स.

६३

येषु प्राज्ञेषु एव इत्यत्रात्तर्ये च अस्याप्यदोतस्येति तानिषेधापत्तेः । वर्षाभ्यष्टकं वर्षास्तु साधुवाचिकं वासः योगद्वयं ।
 सत्त्वगोपवादः । ह्येदं सिद्धं वर्षायाश्चानदकोपवादः । निनादाद्युदात्तत्वे न भस्मन भस्मवाचिकाद्वत्त्वं संज्ञाज्ञं ह्येदं सिद्धं ।
 सत्त्वगोपवादः । मधुश्च मधुश्च वाचिको, हेमं ताञ्च ह्येदं सिद्धं । सहस्रसहस्रस्य ह्येदं सिद्धं । सर्वज्ञाच्च तत्त्वोपश्च सर्व
 इति ह्येदं सीमस्य निवृत्त्यर्थं । लोके वेदे वेदे संज्ञादणं न तन्निधौ गोने लोपश्च लोकाय तपदे सत्त्वगो हेमने हेमने न च स्वर्
 पसाचकारेण च अणवविधिर्वैयर्थ्यं । अणुशब्देन विहिते अणितलोपः । चकारश्च पुञ्जिते सत्त्वगोपितनेति विशेषात् न लो
 पश्च प्रतिषेधोक्तेन अवमेन अणुसहस्रविधौ गणितत्वात् । अत्र तलोपः सत्त्वदाय प्रतियोगिक इमेकः यत्तः तत्र अन्तिनिवृ
 प्रकृतिभावः प्रत्ययमात्रत्वेन न लोपः । अकारश्च तु यस्मिन्निवेमनेनेति द्वितीयः । तत्र अलोपस्याभीयते नासिद्धत्वात् स्यान्निवृ
 तात्वात् । न हितपरत्वाभावात् । न स्वरितेति ह्येदं सिद्धं । अत्राभ्यर्थ्य हेमने हेमने हेमनेति कर्मिणि रूयत्रये ह्येदं सीधं आयं
 ह्यं तु लोके इति न स्तु स्थितिः । हेमने पर्यायश्च हेमन् शालोप्यसि हेमन् हेमन् न भावो गेति कर्त्तव्यं । तस्मादेतौ हेमन् प्रथम
 इति वैदिकप्रयोगात् । सप्तम्येकवचनस्य सप्तम्यस्य लुगिति ह्येदं सीधं । न सि. संबुद्धो विहितेन लोपाभावः । तत्र हेमन् प्राप्ता
 ह्येदं हेमने हेमताञ्च इति ह्येदं सिद्धं । हेमने हेमने हेमनेति हेमने हीमनीति रूयत्रये सिद्धं । न च वभावाधः । ह्येदं सिद्धं । सर्वविधीनां
 वैकल्पिकत्वात् । भाषायां तु हेमन् हेमन् प्राप्ताभ्यां सत्त्वगो हेमने हेमनेति द्वितीयः । यत्तु सिद्धं । यत्तु स्थिते हेमने ताञ्च निवृत्त्यर्थं ।
 गृहणमप्युक्तं भाषायां मधुश्च मधुश्च इति भाषा विरुद्धम् । सायचिरे प्राज्ञे अगोत्रयेभ्यश्च द्युलौ तुट्च । सायमिमा
 दिवतर्था अयेभ्यश्च कालवाविभ्यश्च द्युलौ स्तः । तथा सृष्टं नन्तेतरे गतत्वादिषु बोधनाकाचित्वादेशानः स्यात् । अगं सत्ताति
 मित्तस्योत्तरादिधानात् । आगमेकनेतदिशिष्टेष्वप्ययत्नात् । अत एव सत्त्वगोपितत्वाद्वाः । न च न चर्त्वातः । कार्य इति वा
 यम् । शान्तस्त्वमिमांशरेफ सपदांतत्वाभावे विषयान्तरपत्तेः । सत्त्व सत्त्वचेम्येव समाहितत्वात् । अनयनेनेषु काल

५५

[illegible]

४
सि.स.

विशेषो धातु प्रातिपदिकयोरितिलकोऽर्कोऽन्तात् अन्तेकोलसंवाधकत्वमित्यस्यापितुसंवात् ननुसमुदायस्यत
दितोतत्वात्प्रातिपदिकसंज्ञायाजदन्तर्धत्तिमुपोलुक् नदितसंज्ञकतनयस्ययनिमित्तकेनालकासहसमायनिमित्त
कः प्रायेतनप्रत्ययस्य सुसुइ. निमित्तप्रातिपदिकसंज्ञायाद्वितीयेचअलकेप्रत्ययजीयात्वात् अतस्मैवात्तुकाधकः
अथयादास्यप्रत्ययेत्तुक् अथयमाशयेततयोतरेगत्वात्तयोधात्वितिलुकमपेक्षसर्वमेव शब्देतश्चिन्नतस्यालुका
वाधश्चित्तेनैवे अलुग्विधुमित्रससस्यास्मादितोसक्तुनयेकालेशहमा अथयादास्यप्रत्ययापिसुपोधात्वित्येतत्
मानयोगक्षेपत्वात् तापकेनोभयप्रत्ययस्यविभक्तेरनुमानात् हलदन्तादिमनुहमेस्यनेगीकायात् नद्वितीयः अल
विधिनासुवेता इत्यन्तिकोऽन्तश्चेतस्यलोलास्येधिष्ठाप्रातिपदिकादिस्यधिकारवाधपत्रेः ह्रस्वादिप्रकृतेः प्रातिपदि
कमेवशेषाणामित्यस्य तत्रास्यापितत्वात् इहत्तत्वाद्वादिपदस्यसमस्यतत्वेप्रातिपदिकेतिविशेषणस्यवाधितत्वात् अथो
यते समर्थस्यविभक्तौतस्ययकृतित्वेनविवक्षितस्यावयोऽन्तात्प्रातिपदिकंयदित्तादिसंज्ञंभवति ततःसमर्थोत्तमयश्
नि नदर्यात् नदितयकृतिभूतेयत्समर्थविभक्तौ तत्समुदायावर्गतप्रकृतंशविशेषणत्वेप्रातिपदिकस्येतिक
लितार्थः नत्वेवेदिपरः प्रष्टौदः कीलात्तयःपुषुषोवा अगतेदिप्राप्तेपुष्टवाइरूपेकीलात्तयारूपपविर्वापेहेतुम
उष्मश्चिन्तिरूपः अथवाह्रस्व आतोलोपः वसोसंप्रसारणेवेतिकेनाप्रसजोरन् पंचम्येताद्युत्तमयोत्तमौलुक्
भस्तेतत्वात् मैवं कृताकृत प्रसंगितेनौलुकोनित्यत्वात्तैः पूर्वप्रकृतेः नचप्रत्ययलक्षणान्यसक्तिसत्वात्तेषामपि
नयात् भस्तायावर्गाश्रयत्वात्तच्चप्रत्ययत्तत्वात्प्रतिषेधात् नचपदद्वयापेक्षात्तुक्पदपदाश्रयात् तेषा
मेतरेगत्वात् तस्यचनित्यापेक्षयाविलंबत्वात्क्रादेशानोऽर्कोऽन्तमेवेतिवाये अन्तरेगानपिरिधीनूदिरंगेपितुक्
वाधतश्चअथगमात् पतेनसामस्येवनिबन्धाधः सामस्यःवेमप्रत्ययोऽनलोयाधोधिकार्यात्तःनवतदित्वात्

५

नलोपापत्तिः नलोपः स^{त्} येन सर्वविभक्तं तसमासा^{त्} अथानेन स्ववेत्तादिभिर्विभक्त्यमाश्रित्य तद्विभक्त्या विभक्तितया
नलोपस्यासिद्धत्वात् एवंविधनिषेधायोगात् सर्वनलोपानुपपत्तेः तद्विभक्त्यनन्तरं तस्योत्पत्त्या नलोपो वाक्यतामिति वीतापां सप
प्रतियोगिकस्तु कोपि सुप्रोविधिर्विभक्त्युत्पत्तिरिति त्वान्न नलोपस्यासिद्धत्वाविशतिषेधायोगात्सुपोत्पत्त्युक्तं नतोयकारादिम
स्यपरत्वं निवेदनं भसत्ता सदावेन स्ववेतत्वं प्रयुक्तं पदसंज्ञायां नलोपाभाव इति न दोषः तत्र जातः शेषिकप्रत्ययानां स
र्वविभक्त्यर्थविशेषाश्चोद्यन्ते सममी समर्थान् जातं इत्यर्थेणादयो ह्यदयं यथाविधानं सुः मधुरा योजानः मायुरः
गेत्सः कश्चिन्ः राष्ट्रियः आचारपासीतः शम्भु इत्यादि वादिप्रत्ययविधीनां जातान् प्रत्ययनिर्देशानोक्तं परस्परान्वयमाश्रित्य शेष
ग्रहणाय येषां सर्वप्रमाणात् नयापिशेष इत्यस्य तत्तात्पर्यमधिकारत्वं वाश्रित्य जातार्थनिर्देशस्यैव यथ्यामापायते ना
तायर्थानां शेषत्वेनैव लाभात् ननु समर्थविभक्तिलाभाद्येति दत्तं प्रत्ययार्थवशेन योग्यतावत्तादेव तत्लाभात् वात्सर्वे
यमित्यादौ तृतीयादिवत् अतएव न तेषां सार्थिकत्वापत्तिः ननु प्रत्ययविधावनुपयोगान्न सार्थस्यापिशेषत्वात् सार्थे वा
दीनामापत्तिः शेषाधिकारे समविद्वर्ततेति वाच्यं अप्रमादिवत्तरं धीपयंतानां मर्थानां शेषोपिकारविरहेपि निवृत्त्या
चादीनां सार्थिकत्वापत्तेः कृतस्य शेषाधिकारस्य सार्थक्यतिरिक्तार्थपरत्वात् तथावापत्त्यादिवत्तरं धीपयंतार्थात्
सार्थाच्चभिन्नार्थः शेष इति पयं वसानात् नवनियमार्थतत्र जात इत्यादि न शास्त्रे तत्र शोते इत्यादौ ह्यदयो मा भूवन्निति वा
अम् राषदः सक्तवः गेत्सल्लोपावक इत्यादेरसिद्धेः सममी समर्थान् जातार्थेपवेति नियमेपि कलुषाद्यर्थे अणादीना
मनुपपत्तेः आद्यस्य संस्कृते भला इति सिद्धावपि द्वितीयस्यासिद्धेः षट्पदोषकृष्यसूक्तानामिव उत्पत्त्यादौ पक्षपात
कस्य अभ्यवहाराणानुपपत्तेः रंधनादेरप्यपेक्ष... उपयोगफलकरियापापवसंस्कारत्वात् तत्रास्ते तत्र शोते इत्याद्या
र्थेवाणादीनामनभिधानादेवानुपपत्तेः अर्थनिर्देशपक्षेपि अंगस्यास्वनति हृतमल्लाद्यागत इत्यादावर्थतत्तत्रागत

सि. सु.

इसादीनां प्रवृत्तेरनभिधानादेव वारणीयत्वात् अथ सिद्धांतः अथवा दबाधनार्थो ज्ञाता यर्थ निर्देश इति यादृषष्टिमादी
 नामपवादानां विशेषविषयकत्वलाभाय ज्ञाता यर्थो नामवशवत्कथयतया विभक्तिविशेषप्रकारेणैव स्पष्टार्थो यो
 गविभागेन तन्निर्देशात् येन निरपवादार्थो निर्देशः कृतत्वमीतकृता इत्यादयः ते सप्तार्थोपबोधाः यादृष।
 १२१ ॥ एषा स्यादवादः यादृषिजातः यादृषिकः संज्ञायामादौ पुनः प्रकृतिप्रमयसमुदायेन संज्ञायागम्यते शरदिना
 ताः शारदकादभविशेषाः सुद्विविशेषाश्च स्वतन्त्रेण समुपवादः पूर्वापरान्तादीन् मूलप्रदोषावस्तुगदुर्वाच्ययोर्वि
 भाषात्पूर्वाह्वापरान्ताभिमितस्य आर्दीमूलयोर्नदजासां प्रदोषे निशाप्रदोषाभ्यां वेत्तस्यावस्तुवेत्तार्गिकस्यालोपम
 पवादः पूर्वाह्वाजातः पूर्वाह्वकः आर्दकः मूलकः प्रदोषकः अवस्तुकरकः केचित्तु कृतत्वमस्येतत्सर्वं ते सप्तार्थमिमस्या
 उद्भविरिति केचिदिदं निवृत्तिकारोक्तेरसंज्ञाया बाधकाभावाद्यथा स्वमत्तादयोच्चादयश्च बोध्या इत्याहुः प्रयोः पेष्यत्वं
 त्सनियोगेन पेष्यः पेष्यादेशो निपासने यथिजातः पेष्यकः तौत्सर्गिकस्यालोपकदः प्रमावसायावा संधिबेलायातोपवा
 दः पुनर्भावपक्षेण प्रमावायकः आभावायकः प्रमावायकस्य तत्परस्यामिसत्रापतिज्ञेयोपातिकरुसन्निपातरत्सकं
 तेनाभावस्याशङ्कादप्येतन्मुह्यतिः एकदेशादिकृतस्यावमत्तात् एतत्तत्सर्वे संधिबेलादिगोचरे हस्तेन वषट्तामतेन
 मावासात् प्राप्तादुन्ननसादि कृतमप्यकृतेरगृहणादिति मासहरदत्तादयः इति प्रकृतिभूतस्यापरिनिहितत्वेन स्वीय
 तपयोगभावादमावसाया इति निर्देशानुपपत्तेः कचिद्विकृतिरपि प्रकृतिप्रकृतीति समाधेयम् अतिरहस्यम् अथ
 प्रमावासः प्रमावसः सिंधुपकरकाभ्यां कृत्वा अथेकस्यायामवपुसोर्नेतौत्सर्गिकस्यालोपकमेणपवादः सि
 धकः अपकरकः अणौब ताभ्यां कृतत्वात् संयवः आयकरः अविद्याफलपुमनुग्राह्यातिनिष्यपुनर्वसहस्त
 विषावावाकावहत्वात् कृत्वा अविद्याफलपुमनुग्राह्यातिनिष्यपुनर्वसहस्त

अपरकृतः

सो

इति प्रकृतिभूतस्य
 वृद्धेऽभावस्याशङ्क
 देशमात्रित्यनत्र
 पस्यत इति दीति

वृद्धलशब्दः कृतिकापयोगः नवाहारदंडः पभ्योनलप्रवाचिभ्यः परस्य ज्ञातार्थप्रत्ययस्य नदवालोभुः प्राप्तिमासजातः

नत्वा गीतिस्त्रीयतयथापितक स्वातिशब्दे नदस्ताः इति कैषदः प्रययात्स्ववितिसूत्रेणोक्तान्तिभाष्याध्यायी भा
 वार्थेण जानाये अविष्टयादिनात्त्वगापत्तेः इति तेन व्याख्यातान् संधिवेलादि सूत्रे हरदनेन विनये बोधः नबहुदिका
 गदिति दीर्घतात्स्वाती शास्त्रात्तात्पर्यमणः अवापपत्तिः तिगविशिष्टपरिभाषया तत्रापितक सिद्धेः सापवस्तिह स
 ये स्वातीतिष्ठेति दीर्घपदित्वाद्वा तस्य पिस्वातिशब्दसंज्ञात्तात्पर्येणोक्तान्तिशब्दे तिगविशिष्टशब्दोक्तवत्तस्यानुपादा
 वादित्याह विद्यारेवती रोहिणीभ्यो लृकः स्त्रिया मुपसंख्यानम् विद्यायां जानास्त्रीविद्या पवं रेवती रोहिणी इदमन्त
 शाणो लृकित्वादिन लृकीति स्त्रीयस्य लोपेणो गदित्वा पिप्पलादयश्चेति पादान्तवादि शीघ्रस्य प्रकारार्थत्वात् नदीषु
 सादृश्यं वत इति निमित्तकत्वं कर्मणि योगिप्रत्ययप्रकृतित्वेन सति संज्ञातत्त्वं यथैव गो बोधम् तेन विद्यायां न्याभिचारः
 कल्पात्प्राजापत्यां स्त्रियादा नो वक्तव्यौ कल्पादानी प्राजाप्या विधानमा मर्ष्यादनयोर्न लृकः अविष्टावाप्या मस्त्रिया
 मपिष्टा एव कृत्यः आविष्टीयः प्राजाप्यः स्यान्नेतगे प्राजाप्यशालाच्च एभ्यो जानाथ्यस्य लृकः गोस्याने जानातो गोस्या
 नः प्रातिपदिकप्रहणो लिङ्गविशिष्टस्यापि प्रहणान् गोशाले गोशालायां वा जानातो गोपलः पवं खरशालः तस्यापि
 सादृश्येण विभाषासेनेति न पुंसकत्वं निमित्तकत्वं हस्त्वविशिष्टस्येव प्राणात् न चैकदेशविकृतस्यायेन याजुतपादे
 पिह सोपसं प्रहृषिदावेपि लाववार्थद्वयवाच इति हरदनेन के लस्य वा खरशाले स्यात्तत्र शालाशब्दस्यैवो
 पादानमस्तसमाहारदेनेन वदस्वोपपत्तेरिति वाच्यम् उभयत्र यापदयात्वं संपातनिबन्धनस्यैव गौरवस्य प्रसंगान्
 वत्सशालाभिनिर्दयानुक्तं शतभिषजोवा एभ्यो जानाथ्यस्य लृकः वत्सशाले वत्सशालायां वा जानातो वत्सशालः
 वत्सशालः गोत्सलीकोण अभिजित् आभिजितः अश्वपुङ्गव आश्वपुङ्गवः शतभिषक शतभिषजः शतभिषः
 अश्वकालाहनेन वापितान् तत्र तत्त्वार्थेण तस्य च विनयविकल्पः एवं मुक्तः नत्वेभ्यो वदस्व लृकः रोहिणी रोहिणः अ

अ.

तत्कमुवासेतम् देयमलो अलोविषयेसममीसमर्थाकालादेयमिसर्धे यथाविदिताः प्रत्ययाः स्युः सासेदेयमलो
 शिकमिसर्धेः कलाप्यस्य यवुवमादुन यवकालेसमर्थाकलापाविर्भाकोलवणासकलापी उमरवायेवम्
 नलदितरतिरिलोपः कलापिनिदेयमाम कलापके प्रथमपलौसस्यपलहितः कातोप्यस्यः प्रथमके यवउस
 कम् ग्रीष्मावसमादुन ग्रीष्मेदेयमलोप्रेमकम् सतलोपवादः अवसरसमेदेये आवरसमके कालादुजोपवादः
 वर्षस्योतगार्थदेयमिसर्धेः संबत्सरागृहायातीभ्योदन् च संबत्सरिके आग्रहायणिके वादुन संबत्सरके आग्रहा
 यणके वेतिवक्तयेदन्प्रहणे संबत्सरायं सपवेलोरिति संबिबेलादिगणसंज्ञातफलस्य स्यात्वेनविवतायामणे
 याथास्यं स्यादरतिमगः कालवचनात्समयेनात् प्राहायंतेऽस्येयथासमतादयः स्युः स्यादरताकानुसंगत्वे नि
 शायाद्यादरतिनेशिकोनेशोवास्तः निशाग्रदोषाभ्यांवेतिदन् पलेडोत्सर्गिकोण स्याः किं निशायाद्यादरतुलकः ॥
 तदस्यसोढम् समयेताकालादससोढमिसर्धे यथावत्प्रत्ययाः स्युः निशायाहसत्सहवरिताध्वनार्थः तत्सोढम्
 सनेशिकोनेशोवास्तः सदत्वेवदेवाभावः निशावस्त्रियाध्वनविषयकदेष्टाभाववानिमर्धः तद्वतिदेवाभाववद
 काध्वनमिति विप्रसार्धः हजौदेवाभावोविषयत्वेनविप्रदेतुसमकयेनावस्त्रिमुपतिथोमिताकः इतिवाक्योवि
 शोभ्येभदस्यसिंहोतसिंहतादा नरभवः ततश्चागतश्चेतस्येतस्यस्यमधिकारः अत्रसत्तेवभवसर्धः नातायस्य
 वेप्रकलात् नचग्रहणे कालादियस्यनिहमर्धम् अमयातत्रतेनेवसिहेः नवएवस्यस्यप्रथमाततस्यदतिहस
 यतकासयासिदिः तत्स्यस्येतदनर मपिसुपदन्वात् सत्रेभवः सोमः राष्ट्रियमादि दिगादिभ्योयत् दिशिभवदि
 शोदिश वर्तगणपदाभिधमेधा अतपयिन् रहस्यशुलीकउवासादीमदि गेत शुव जचन अशरीरावयवा
 र्धमनयोः पादः मेघस्य उदकात्सेतायो उदकासावयवश्च अनुवशा वेश कालप्राकाश प्रागैवयवाच्च हेमै

ले

५
सि.स.

कं मे, इति उक्तिकलविषयस्य स्वरूपं, इति स्वर्गविकारः शरीरावयवविशेषं न तत्र भवेदात्तं यं कश्चिद्विज्ञातकमा-
 दिभ्यश्चेति बुभोपवारः कौटोयं कलविषयं यत्र कर्मणि प्रदधिगृहीतं वातोऽप्येतीति प्रकृतः देवा इतं कालं शोय-
 मित्यस्यः यस्मिन् न भवेत्तदयो रित्यस्यः न तत्र भवेत्तदयो रित्यस्यः यस्मिन् न भवेत्तदयो रित्यस्यः यस्मिन् न भवेत्तदयो रित्यस्यः
 स्त्रीनिनिपातः विशेषाभावात् भयोर्प्रदणम् आलेपमिति ग्रंथकारः अहो भावमाहेयं विद्याहेयं विद्यास्थानीय-
 मयः श्रीवाम्भेभावात् ज्ञानं न शरीरावयवविशेषेति यतोपवादः प्रेवंप्रवेयम् यमनी संज्ञातवाचिनो श्रीवाप्रज्ञाद-
 वयवभेदापेक्षं बहुत्वम् निरोहितावयवभेदसमुदायविवक्षायां एकत्ववर्नात्तादृशित्तत्सिद्धिः गंभीरायः गंभी-
 रेभवेत्तं गंभीरं बहिर्देव्यं च मनोवैतिवक्तव्यं ज्ञानेदेव्यं योश्च न सं बहुव्रीह्यात्कृता विनिवक्तव्यं वतसंस्कृतं
 ज्ञानसंज्ञातः अयसी भावात् आः स्यात् परिमुखादिभ्यश्चायम् अमुखादिगणादिगणानेतरं परिमुखादिगणा-
 पादसामर्थ्यात् परिमुखादित्त्वरक्तारोपकारेण विशेषणमुक्तत्वाच्च नूतं वै परिमुखादिभ्यश्चेमेवात्र सूच्यतामि-
 ति वाच्यं बहुव्रीहिनस्य यो रतिव्याप्तेः तत्र यान्तिषदिकस्य रूपानामेव पदितत्वात् तेषां च सर्वसाधारणत्वा-
 त् भाष्यकारास्तु गणो अयसी भावश्च युक्तकार्यं विशेषवैभवे परिमुखादिशब्दरूपाणि पठित्वा उक्तानि रिक्त-
 यामिवा रणसंभवात् परिमुखादिभ्यश्चेमेव सूचणीयमित्याहः यत्तत्र यानुवृत्त्यर्थं यमयी भावाच्चेतावत्प्रकृति-
 ति-तदसत् तत्र परिमुखादिपदानुवृत्तौ आदिशब्दस्य प्रकारार्थत्वमयसी भावत्वेन स्यादप्येव विवक्षितमभिमतार्थ-
 सिद्धेः परिमुखादिपरत्वेन ह्यस्यार्थी भावपदस्यानवग्रहाधिकारितोक्तः पूर्वपदविशेषणताया वाच्यत्वा-
 देति भाष्याभिप्रायात् परिमुखात्तं भवेत्तदपि मुखादिशब्दस्य वर्जनार्थत्वे अपपरिवर्तिरिवः पंचम्येव यसी भवः सर्व-
 तो भावार्थेन स्यादेव निपातवादिताहः परिमुखा अपकृतात्तत्परिसार उपसहार उपस्यल उपकृताप यनुपय अ

६१

५१

अंगेन प्रवृत्तिले अनुसित अनुमाद्यनुयय प्रवृत्तौ अनुवेश प्रतिशास्त्रशास्त्रोपपन्नानुशास्यमित्ये
कलत्रेणानुश्रुतिमाध बोकेः॥ अतः श्रवणदाहन् अद्यपीभावादित्येव आतर्गहिकं आतर्गणिकं नेह अतः
करणेभव आतःकराः अश्वार्थिकेसमानस्यतदोदय अथात्मादिप्रवेष्टेने रुधेदमाद्यदेहाद्यलोकोत्त
रपरस्यव अत्रिपाद्यतलोरीयः रुधेननस्यपरस्यव इहकार्योद्यमयस्यमाल्यीयोद्यमयोतथा मध्यमयंदि
नेवास्यास्याप्रोत्तगतिवातघाति, अस्यार्थः सामानिकेसामानिगामिके अथात्ममिति विभक्त्यर्थेयपीभा
वः अतश्चेतिद्वु अथात्मिके अथिदैविके अथिभौतिके अथात्मादियकृत्तिगताः दमशास्त्रेतरपदेदन्सप
नियोगेन रुधेदमाद्यसमातलेतिपासते अथेदमिके अथेदहिके येहलौकिके पारलौकिके अतश्चानिका
दित्वाइभयपरहृदिः मुत्तलीयेपाद्यतीये जनकीयेपरकीयेयपीयेमाध्यमेमध्यमीयम् गह्वदिप्रवृत्तिर्वामध्या
मात्रवाचिनोमध्यशब्दस्यहृदीतत्वात् अतश्चाविमध्यमीयशब्दार्थमीयप्रत्ययविधानंजाताद्यर्थेदृष्टिमीमयेवा
अथवमध्यमीयपरदसिस्वर्थे गह्वदौदृष्टिमीमध्यममध्यमेपादशविधानात् स्याज्जातिनपोरुभयत्रतदंतविधिः
अथस्यामा प्काजिनं अणोत्तुह् शास्त्रार्थेनुवृत्तौ परिश्रमश्च अनुश्रमश्चि अद्यपीभावादन् फतिश्रमिकः
अनुश्रमिकः मिहंमूलगुलेकः यतोपवादः निहामूलोयं अग्रलीयम् वंशवाद्यं कर्तनीयम् अशब्देयतावाव
रातरस्याम् वर्गभिन्नेवाद्येवंगोतादेवोवापलेकः सहर्षरसपादगीतगतिप्रयुक्तेकमुक्तेणश्रुतिसुपरिः सहर्षी
णः सहर्षीयः शब्देतुकर्तनीयोवर्णः कर्णतलादाकल्लेकोरे यतोपवादः कर्णिकालतलारिका अलेकार्थेकं
लंललाहम् तस्यखाद्यानश्रुतिव्याख्यानप्रः ननुभव्याख्यानयोहपादानंयथाविहितप्रत्ययविधानार्थं
मेवास्तुतस्येदन्त्रमवश्येवसिदेनितिवाच्यम् वस्यमाणाष्टमादयोषवाद्यभव्याख्यानयोरर्थयोपयासरिते

[illegible]

知

† वाजपेयश्रौत
कारकोपपादोदि
हृडन्नरपदप्रह
रणमधोदात्रः

[illegible]

विश्वस्य गिरेरुत्तमोपमः कालतालकसीमांतेमोत्तमोत्तमः स्वतन्त्रतिरस्त्रशालादधीनाच्च नृकतिपयिहृत
योः दिनीयासमर्थाद्वृत्तौ सधैर्ययाविहितं प्रमयाः स्वः पयिहृतामतरस्य प्रमयायते सुत्रंगम्यति सौत्रः यथाह
तोवा स्ववृत्तिसंयोगवत्ते सति तदनुकूलक्रियावत् सवृत्तिसंयोगजनकक्रियावत्ते दकत्वे च कमादर्थः
शुभिनिष्क्रममतिदारम्भः क्वचमभिनिष्क्रममति शोचैकामरुज्जदारम्भः साधनस्यापि दारस्य कर्तृत्वेन विवक्षा कर्तृ
साधकक्रियायोगात् साध्याभिप्रायेण यत्किं सगतादवच्छेदकमिति यावत् अथिहृतसकृते प्रये नदिसुवर्तते प्र
थिहृतसकृते तदपेक्षादिनीया दिनीयासमर्थाय संप्रमयाः स्वः पयिहृतसकृते प्रये वाचे शारीरकमात्मानमपि
कृतकतो प्रयः शारीरकीयः वेदान्तसूत्ररूपः आख्यायिकाभ्यो बहूले लुग्वक्तव्यः तादर्थ्यवत्तर्षी आख्यायिका
भिधानाय यः प्रमयस्तस्य सधैः लघिप्रुक्तवदिनियुक्तवद्भावः वासवदत्तामथिहृतसकृताख्यायिका वासवदत्ता
उर्वशी बहुलोक्तेः कुचित्र मेमरधी अनाख्यायिकाभ्यो पि ज्ञानकीहरणम् पिप्रुक्तं दयमसभदेहेदं जननादिभ्य
स्वः स्वौक्तेर्ये प्रणोपवादः शिप्रुक्तं दीयः यमसभीयः वाक्सपदीये दहेदेवास्वरादिभ्यः प्रतिषेधः देवा सुवंगौ
णमुत्थं गतो मरम् रं दजननीयम् सेनावेमणीये आकृतिगणो यम् सोमनिवासः प्रथमा समर्थादस्य निवा
ससमर्थाय यावत्सुमयाः यमस्य यंबसति सतस्य निवासः निवासशब्दाधिकरणसाधनत्वात् अभिजनस्य प्र
भिजनशब्दः पूर्ववांधववाची अत्रतु निवाससाहचर्यात्तदेषापरः सुत्रोभिजनोस्य सौत्रः प्रापुपजीविष्यद्भ्यः
पर्वते पर्वतवावकास्यमासमर्थादभिजनसंबंधितायुधहृत्तौ वाचेकः रुद्रोत्तः पर्वतोभिजनो येषामायुधपती
विमांतोरुद्रोत्तः लाहितगिरीयाः प्रापुपति किं रुद्रोदः पर्वतोभिजनो येषां आत्मणानां ते प्रादोदाः पर्वते
ति किं सांकाश्योभिजनो येषां प्रापुपजीविनां ते सांकाश्यः शौरिकादिभ्योऽस्यः शौरिकोभिजनो यमशौरिकाः शं

सि.स.

या

भा

रिक्त सर्वसेन सर्वसर्क र सर्वकेश शक शभ शद कर बोध सिंधु तल शिला दिभ्यो एगो सिंधु दिभ्यस्तल शिला दि
भ्यश्च क्रमाद एगोस्तः श्वोक्तेर्यै सै पवः सिंधु वल्लभे पारमधुमत के वोन सातु क प्रसीर कि किं पा शास्त्रिक उरस
ओरस अजगंधार के भोज सातु क प्रसीराणां कक्षा दिता दणि सिद्धे मनुष्य बुद्ध्या धनार्थे अतिवधाने गे पार कि के पा
दीनाम हृदादपीति बुद्ध्या धनार्थे म नादिशिलः तल शिला वत् सो उरणा को मे बुक को ड पारणा ग्रामाणी सुशक
ल के सकिं नर संजुचित सेहितो हृ अवसान आशदीयती पा एव पो बा ध मां घे नदी साता नु र व मंती कच वारा न
छकृत्वा छकृत्वा नदी दिभ्यस्तुभ्यः क्रमेण ब्रह्मरः प्रमयासः नदी अभिजितो सतो देयः साला नरीयः वार्मतिकः
कोच वार्यः भक्ति भयने सेव्यत इति भक्तिः कर्मणि किं न सोम्य इत्यु वनेने सुप्रो भक्तिरस्य सौम्यः भक्तिरत्र प्रमया
यः तस्या अयत्ने न वे वादा वत्त य वा को स्रष्टा देवि शेष ले विज्ञो भक्ति मतो विशेष ले प्राज्ञ शक्ति वे विमात् अविता
देश कालादक देश कालाभ्यां भिन्ने यदेतनेन दा च का इत्तार्थे वन् अलोपवादः प्रमया भक्तिरसाप्यिकः
परमात् कस्याप्यनेन बाधः पायसिकः अविता त किं देव दत्तः देश काल भिन्ना किं सौम्यः प्रमः महाराजादृन् मा
साराजिकः वासुदेवानुना वुन् वासुदेवकः आर्जनकः ननु वसुदेव सापमे वासुदेवः अर्थे प के सार तथा च
तुष्टियाखे भवति वद मा एगो वने वास्तु उभयवाच्या युदात्ता विप्रोक्तान् हृदे रनुपयोगात् वुनिवृद्धि निमित्त से
मस्ते वन् को य पाया इति प्रं वजा वनिषेध स्रव बुभय पिसत्वात् अत्र भाष्ये संतेषान् व भवत इति सर्वश सो समस्त
वव समन्तेति वैयतः ततो मो वासुदेवेति विद्विः परिणीयत इति स्मृत्यनुसारेण परमात्मा देवता विशेषो र विव
लितः अतो नोत्तरस्तु व हति निमर्षः वसुने वा हल का रण वासुआ सो देव अति कर्मधारयः प्रसेना द भर्हि नस्य
हर्न निघात इति ता यन मिति प्रा सं गिकम् तदप्यनिमेष्यु वमवो नादि सादि प्रयोगः नो जल त्रियाखे भो वु

इत्येवमुक्तं गोत्रप्रमाणेभ्यः तत्रियसंज्ञेभ्योक्तार्थेवुक्तं आद्याश्रुतांगसिद्धिपरिग्रहार्थं श्रुतौपकारः स्रुतकाय
 निर्भक्तिरस्यश्रुतकायनकः शक्रलकः आद्येति किंविदावतत्रियोभक्तिरस्यसादोसाधुद्वलप्रहारातकचिन्न
 पणितोभक्तिरस्यपणितोयः पोरवीयः जनपदिनां जनपदवत्सर्वजनपदेनसमानप्राधान्यावद्वचने, जनपदि
 नोजनपदस्वामिनः द्रवियाः समानप्राधान्ये समानप्रतिपत्तिं पकात्रुष्टवीकत्वमिति यावत् स्वामिवाचिनां द्वेकवचनानां
 जनपदवाचिप्राधान्येः सहसमानत्वाभावात् बहुवचने निष्पत्तिस्तत्रविशेषात् तस्याच्च जनपदस्वामिवचनो बहुवचने
 जनपदवाचिनाप्राधान्येन समानप्रतीनां जनपदवत्सर्वं भवति सोमभक्तिरित्येतस्मिन्निषेधे इति वाक्यार्थः जनपदतद
 यथोच्चेति शक्यत्वात् कानां यथायथा श्रुतार्थजनपदस्वामिभ्योतिदेशोपेक्षैव पदेन प्रकृतेः यथायथोपादानेन
 स्यात्प्राधान्यात् यथायथोवातिदेशः स्यात् अंगजनपदोभक्तिरस्यगकः अहदादपीतिवुक्तं अंगतत्रियाभक्तिर
 सोमगकस्यादावपि उक्तातिदेशादुक्तं अत्रवार्तिककारः सर्वग्रहाण प्रकृतिनिर्द्देशाद्येन समद्वयमर्थमिति नि
 र्द्देशोपवयोद्वयत्वमिति यावत् अर्थः इति निमित्तेषु बुजादिषु प्रकृत्यतिदेशाभावेपिन दोषः यद्यपि इदिर
 हिनप्रकृतिप्राधान्येति चेदुक्तं बुजादिनिमित्तकत्वेनोक्तत्वाविशेषाभावात् बहुवचनांतत्वेपि प्रकृत्यतिदेशोपेक्ष
 याम् तत्रतदाजप्रमयलोपेन जनपदवाचिप्राधान्येन सहैकद्वयस्य स्वतः सिद्धत्वात् किंतु सदस्यापमेमादः द्यच्चमगये
 मगा हजेरपमेवार्जः इदेको सलेति च इ. मादो वार्ज्यवाभक्तिरस्यमदकः हतिकाः अत्रतदाजस्याभावेन बहुवच
 नेपि यथायथोपाभावात् जनपदवाचिनामदप्राधान्येन सहमाददेशास्य साम्यमास्ति इति प्रकृत्यतिदेशानुसारः त
 याचमादप्राधान्यसमदेसादेशः वार्ज्यसहजीतिसिद्धम् जनपदिनां किं पांवात्वात्ताणाभक्तिरस्यमजातोवयथा
 स्यात् पेवालाप्राधान्यतत्तायावात्तातोप्रवृत्तिः जनपदेन किं पोरवारजाभक्तिरस्यपोरवीयः बहुवचने किं अं

सि.सु. ५५

गङ्गागोदाभक्तिरस्या गङ्गासादौ एकवचनदिवचनतयोः शास्त्रभेदे स्थितिरेषो यथा स्यात् तत्र प्रोक्ते अस्मिन्नर्थे वक्तुं
वाचकादयः विहितं प्रत्ययाः सः पाणिना प्रोक्तं पाणिनीये ननु कादकमित्यादौ कदादीनां किं वक्तुं न च्छाखा
ध्यापकत्वस्योपाध्यायोत्तरसाधारण्यात् प्रकर्षसंबन्धवत्त्वात् आचार्योक्ता नुशब्दो नैवाप्यस्या तं गीकागतं तद
शानुशब्दो कोच्चारणसंबन्धुनिकेव पि स्यात् अथोदयनाचार्याः वर्गदोः श्रेण कदादिशरीरं परिहृत्य तत्तत्त्वा
त्वाणामप्यनानुदोषः नयाव क्रममात्रेणैतत्कं समाख्यापितं शास्त्रानामाद्यप्रवचनादने इति तित्तिरिव रतेत
त्विकोद्वेक्षणं प्रणोषवादेः संदोषात्तात्पर्यानिवन्दिषयाणि इति वचनेनाध्यैवेदिरप्रत्ययव्यतिरेकताप्रोक्ता
यं कप्रमयातावाप्रयोगनिषेधान्तेतेमेवोदाहार्यं तित्तिरिणप्रोक्ते कोदोधीयते लिदंति वातेतिरीयाः एवं वारुत्
नवीयाः वारिदीयाः शोलीयाः शोक्तादिसध्यैवेदिरप्रमयस्यल्लुक् शोनकारिभ्यश्मत्तोचल्लेदोप्रहणानुवृत्तिः ते
नेदन्तित्तिरिणप्रोक्तः श्लोकः ॥ काप्रपक्वोपिकाभ्यामपिष्ठाणिनिः वृजदिति कस्यापवादः ताकाउत्तरप्रवृ
त्त्यर्थः नवात्राविहृदिनिमित्तस्येति प्रवृत्तवनिषेधस्तदर्थः अथैवेदिरप्रमयोत्तलनियमेन र्हीप्रमयानुमतेः च
रातेन न जातितयानातेनैवेत्यतश्च सिद्धे अत्राप्रपेनैकं संदोधीते काप्रपीकाप्रपिनो काप्रपिनः एवं कोशि
किनः कलापिवेशं पायनेति वा सिध्यति तित्तिः स्यात् प्रणोषवादः परतात्त्व्यसंबन्धः कलाप्येते वा सिन्त्यतारः द
मिच्छगलीत्वेव उतपवेशं पायनेति वा सिन्नो नव आतेन कलिगंकमलपतेन यः प्राच्या कचाभ आरुमितो अ
पतेयसो माध्यमाः प्रमायन कटकलापीति वयउदीयाः तत्रल्लगलिकलापिभोः अणो कदाल्लकवस्यते
हरिपुण्योक्ते कोदोधीयते हातिद्विहाः नौस्वरविहाः ओलपिनः आनेचिनः कालिगिनः कामलिनः आर्वाभि
नः आरुगिनः तारिनः प्रमायनिनः अत्रयमलवारिप्रहणं कतं च तित्तिवार्तिकं शिष्यशिष्यातामपिलोकमि

एतद्
वा

अथ बहवः शब्दाः तासां तासां विषया एवाशंते वासिषदेन शास्त्रातिशयः भाषकास्तु कलापि यद्वागमे वाजलिगं
अथवा कलापिनो वैशंपायनो ते वासित्वा कलाप्येते वासित्वा कलाप्येते वासिनोपि वैशंपायनो ते वासित्वा देव
सिद्धं स्यात् एवं सो न कारिषु वैशंपायनो वशवत्पादोपीदृशो म अथवा कदस्य वैशंपायनो ते वासित्वा
कथं ते वासिनोपि स्वायम्भुवैशंपायनो ते वासित्वा देवसिद्धिः स्यादिसाहः ॥ प्रमाणे प्रोक्ते प्रवासा एव कसे प्र ॥
वासा एव कलाप्येति दुंदुः विरत न प्रपि प्रोक्ते प्रवासे प्रते तेषां तान् प्रोक्तमित्येति निः स्यात् भलुना प्रो ॥
कमपीयते भालं विनः पवशासायते न प्रोक्तं शासायति नः पिगेनः प्रोक्तः वैमी कसः प्रमाणेति किं यात्तदत्से न
प्रोक्तानि यात्तवत्कानि वासा एव निः प्रामरये न प्रोक्तं प्रामरयः कसः यात्तवत्कामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय
ताभ्यामण प्रापमयेति यत्नोपः यात्तवत्कामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय प्रामरय
कावादिन प्रयुक्तस्य प्रमाणे वासा एव प्रामरये विध्यभावात् ॥ प्रोक्तं वादिभ्यश्च दुंदुः कदचरकालक कदादेशं
वायनो ते वासित्वा सिनिः वरकादोत्सर्गिको एव न योत्सर्ग कदेन प्रोक्तं कमपीयते कदाः वरकाः कलापिनो एव
वैशंपायनो ते वासित्वा प्रयुक्तस्य निनेरपवादः कलापिना प्रोक्तं कमपीयते कलापः न च इने एव न पमरतिरित्योप
निषेधापत्तिः नांतस्य दितोपे सत्रुत्तवारिप्रभृतीनां प्रयत्नं सत्रुत्तवारिप्रभृतीनां प्रयत्नं सत्रुत्तवारिप्रभृतीनां प्रयत्नं सत्रुत्तवारिप्रभृतीनां प्रयत्नं
कलापेता भसंभवान् पुनराश्रयणवैयर्थ्यमिति वाच्यम् अधिक विधानार्थं तथा वापक वापनार्थं त्वपर्यवसानात्
तेन मापुरेण प्रोक्ते मापुरीयमिति वृद्धा च्छेवाधित्वा एव पवमोदाः पवमोदाः शाकला इत्यत्र मुदपि यत्तादृश
कसेभ्यः प्रमाणे प्रोक्ते धितिगिनि वार्धित्वा एव कलापिनो धिनक कलाप्येते वासित्वा त्वा मसाणि नेरपवादः क
गलिना प्रोक्तं कमपीयते कलापेति नः पाशार्थशिला लिभ्यां भित्तुनदसूत्रयोः मद्रुकस्तु माणि नेरपवादवृत्तिः अश

४
सि.सु.

पिच्छेदोऽथ दण्डमनुवर्त्य नदिष्वयत्नताभ्यां एवमुत्तरसूत्रेऽपि भित्तनदसूत्रयोः कृपयोरानुदल्लभ्य भित्तः संसा।
मीततसूत्रवेदांतशास्त्रम् पाराशर्येण शोके भित्तुसूत्रमधीयते पाराशर्यिणा भित्तवः प्रायस्येति यत्तापः शिला
लिनाष्टोक्तमधीयते शैलालिनीनदाः नलाडितानि दितोपः अमत्रपाराशर्ये शैलाले कर्मरक्षणाद्यादिनिः भित्तन
दसूत्रयोः विसेव कर्मदेन प्रोक्तमधीयते कर्मरितो भित्तवः कृणाश्चैन प्रोक्तमधीयते कृणाश्चिनो नदाः अमत्रकोर्मदे।
कार्शाश्च नैने कदिकु कंदसीति निहंतं पुनस्तेनेव क्तेः एकदिगिति बद्धवृद्धिः एकत्वे सजातीयत्वम् सुदाया अदिता
पकादिगपस्यः सासौ रामनी अत्रिनि यहाति भावः सुदामाख्य पर्वतप्रके दिकु सदृशदिकु प्रुकेति बोधः सहेतु न वेदिका
काराः नसिच्च उक्तविषये सुदायातः सुदादित्वादय यत्नम् एवं धौल मूले न पकदि की लु प्रुत्ततः उरसो यत्तु वात्र किः
उरसाः एकदि कु उरस्यः उरस्तः उपत्ताते तेने सेव उपत्तातमित्यर्थे रती यास मयी यथा स्वे प्रमयाः सः मागिति ना।
उपत्ताते पाणि नीये उपदेशे तेने सेव सत्ता नमित्यर्थः कृते ये ये कृते मित्यर्थे रती याता यथा वत्स मयाः सः प्रये विषो
षे वरुविना कृतो वारु बोधः सत्तायां तेने सेव अये चार्थे आरभः सत्तिकाभिः कृते मासिकं मधुसारचम् ॥
ऊलालादिभ्यो वृत्ते वक्तव्यमित्यर्थे सत्तायां ऊलालेन कृते कौलालके वारुउकं ऊलालवर उनिषाद वेरात्
कर्मर सेना देवराज पारिवत वधूऊरु अनडुत वृत्तिन् ऊंभकमप्रपाकं लदा अमरवदरपादपादन् पूर्वविष
ये लदाभिः कृते बोधे आमरे वादरे पादपम् पादपशब्दादस्य मशालोपवादः स्वरे विषोषः इति श्रीसिंहोत्तसुधा
निषोचवर्षाध्यायसु रतीयपादे प्रथममाह्निकम् ॥ १॥ तस्येदम् अणादयश्च पंचमहात्मनीयादयश्च वष्ट
तात्सर्वे धिनिष्ठः उपगमिदमौपगतम् सह संवेधनेन रूपेण संवेधः प्रमथार्थः तस्या अयत्नेन वस्त्रादावलयः न
द्यावत्तमज्जनकभावादेरपि संवेधनेन विवक्षायां दाशरया ये सादावत्ता अपत्यत्वादि प्रकारक बोधनाः स्युः

[illegible]

४
सि.स.

निकाविवाहः काकोत्तकिकान्तसंबन्धिचेरिमितर्घः अविभरहानिकातयोर्विवाहसंबन्धत्तर्घः दंदेदेवात्तरा
दिष्यः प्रतिषेधः देवास्तुरम् गोत्रवरणादुत्त अतोपवादः कृष्णानेनपरत्वादायः शौचकायनके वरणादुत्तमात्रा
योरिति वक्तव्यम् कदसायकादकोथर्म आश्रायोवा संबोक्तत्वाणोश्चमपि नामात् अनेनात यनेतादिनेताव
उक्तार्थे पुन बोधप्रदानमपि कर्तव्यमेतन्नयथा संज्ञाभावः रुमेसोदाहयानो विद्वन्मयेवेदः संज्ञोकोत्तत्वाणोको
का गांः दानः परम्परसंबन्धकः यथागदादिस्यः सांत्तान्तेवेधेनत्वाणोपद्याविधानो विद्यापिनेत्रीवर्येपुं वसवा
निषेधार्थेव वेदीविषयसमवेदीविद्यः इति निमित्तस्येति न पुन विद्वानास्यपाशणोका विद्यातदानित्यर्थः
शाकलादा संज्ञादिष्वर्थेषु शाकलेनयोक्तं वेदमधीयते विदंति वा शाकलाः प्रोक्तादिसातो लक्ष् आपत्यस्येति य
तोपः तेषां संज्ञादिशाकलः पदेवरणात्तादुत्त शाकलकः वेदो गौकिच कालिकवद्वचनदात्र्याः संज्ञेसादि
निवृत्तम् वरणासाहवर्षादरादपि धर्माश्राययोरेव संज्ञो गानां धर्म आश्रायोवा कां दोमं गेविश्वे यालिकं वा
हुं यनास्य तदंशमाणां तवांसिषु दंशयन्नासाणां वां दंशमाणावाः अनेवांसिभिर्देहगोत्रनात्यास्यपुनो निषे
धः दानेति मेरातादंशमाणावाः शिष्यावा देवाति कादिष्यः तस्येदमिष्ये पुनोपवादः रेवति कौयः केन सायीयः
रेवतिके वनवापि वापिशिक हेमपत्ति गौरशीवि गेदमेयि गेदनाभिवाक्यपि योपि जलहातिपदादयक
सः उपि जलस्य हासिपादस्य वापमसितस्मादेव निपातनादात्ता दः पदिति यद्वातः गोत्रप्रमयोनादिदेविधानम्
गोत्राधिकारान् कोपि जलहासिपदादिति हवेत्वपातिनीयमिति कैयटः पुनरोक्तान् कोपि जलः हासिपदः
कमेणो गोत्रलत्वाणस्वरणलत्वाणस्वबुजोपवादः आश्वर्यगिकस्य कलोपश्च वादता वरणादुत्तमात्रादः आश
वर्गिकस्यापि अश्वर्यगिकस्य आश्रायोवा भाष्यकारात्तादुः तेनयोक्तमिति श्रुत्यस्य विभोत्तुवक्तव्यः वसिष्ठो

महर्गोपम वेणु इत्यु वेधुका पादली कार्याही कंकपु ऊटीर कोपधाच सुचदयविहितसाजोपवादः नकोरवयवोविका
रोवातार्कवम् नैतिहीके मध्येदात्ता दनुदात्तादितम् यज्जन्तोः पुरु अणसन्तियोगेनदयोः पुक यज्जन्तो ननुनोवाविका
रः यज्जन्तो जालुवे जोरजोपवादः जोरज्ज् अणोपवादः देवदारवे जाश्रुदात्तो देवदारुपात्रः अनुदात्तो देवदारुपात्रः दधित्येकापि
त्ये सपिस्त्य इति कः उपपदस्य साः एषादरादित्वात्समतत्वे कइतरपदप्रकृतिस्वरान्तोदात्तादनुदात्तादितम् य
लाश्रुदिभ्यावा पदोण उभयत्रविभाषेयं लाश्रुकारिरे पलाश्रुवदिरशि शाफस्येदनुकरी शाश्रुलासशिरीषयवा
सविकेकतपलाश्रुश्रुहोहतादित्वात् स्येदनश्रुहोपुनंतत्वादेहोदात्तः करीरशिरीषश्रुहोश्रुनोपुनंतत्वात्तिस्वरणा
युदात्तो विकेकतपलाश्रुयवासश्रुहाश्रुमादित्वात् युदात्ताः शास्त्राः सन् अनुदात्तादेष्टस्यजोपवादः शाम्भुविका
रः शमीलीलक लन आदौषकाशेवैपश्येके रकारश्चस्ये आयेडीषु अंतेडीषु इतिस्त्रीप्रत्ययेस्वरविशेषः वेदि
कपादरशिभिस्त्रेदेतिर्लोपमिसाङ्गः मयेदेवयोर्भाषायामभवात्सादनयोः प्रकृतिमात्राहामयट् विकारेवयवेवार्थे
अपिकायदर्थदयत्ताभेपिपतयोरितिकथनं प्रमयविशेषविषयेपिप्रयुविधानार्थम् कथोतमयंकापोतम् अश्रम
मयेप्राश्रमनम् अभवेत्तादिकिं सौङ्गः सूयः कार्यासमाप्तादनु ननुयथासंख्येनविकारेभवात्सावयवोवाच्यादनुस्य
पयुदासः स्यादितिवाच्ये समासेनदभावात् भाषायाकिंत्वादियोरुपपत्तिरिति कारः पयुपीदेमयटोवेकस्मिकत्वादेव
गतायेतयापिवद्वप्रकृतिकस्य मयटोवेदेविकाराति रिक्तार्थपरत्वनियमग्रहार्थम् यद्यपिद्यच्चरसीतिसूत्रस्य
कंदसिद्यचपदानि नियमेनगतायेतयापि तत्रद्यवसंदेसवशति विपरीतशोकानिवारणार्थमेवात्रभाषायामिसा
पानमिसाङ्गः निमेहदशरादिभ्यः ह्रस्वसंज्ञेभ्यः शरादिभ्यश्चमयट् भाषायामभवात्सादनयोरिसनुहतिरितिहति
कारः आश्रमयशरमयम् शरदभंभृत् ऊटीरणासोमबलनसादेतत् शमीतेरश्रुत्मानदमयट्त्वविकारेमया

यद्वा हिंसा शब्दात्प्राप्तिरिति वाच्यम् न हि हिंसा विनाशकारो वा हिंसा न तो नित्यं अतस्तत्संयोगादित्यत्र अमेधो नुदात्तादेवोत्तरं ॥
 अमक्त इति बोध्यम् इदं शब्दपूर्वाभ्यां विशिष्टाभ्यां मूलविभक्त्यादिनाकः अमेधो नुदात्तादेवोत्तरं ॥
 चिप्लुत शब्दोत्तरावेति मर्त्योदात्तः रंदापुथशब्दः समाससंज्ञातोदात्तः अण्यणो वा पक वाधनार्थम् यथाविधि
 तत्रत्यविधौ वा हिंसा शब्दान्मय इत्येवमात् नववैयर्थ्यं नित्यं अतस्तत्संयोगादित्यत्र नो वाधेन च विनाशेत्यादिति संशयः ॥
 ज्ञानरूपेभ्यः परिमाणो बहुवचने पर्ययो यस्य प्रमाणम् सत्वेति वाचिभ्योऽस्मात् परिमाणो विकारेहादौ निष्क्रः ज्ञानं
 रूपः हृदयान्मय इत्यतः तापनीयः नित्यसंज्ञासमर्थोदात्तस्य तपनीयशब्दस्य अनुदात्तादित्यादत्तप्राप्तः परिमाणोक्तिं
 हादकमयीयधिः प्राप्तिरजनादिभ्योऽस्मात् प्राप्तिवाचिभ्योरजनादिभ्यश्च विकारावयवयोरनुस्मात् अनुदात्तादेवजः
 सर्वमेवोक्तं ज्ञानं तस्मिन्नुदाहरणं श्लोकं वाक्यं प्राप्तिनो बहुवचनोऽस्मात्प्राप्त्या युदात्तत्वम् राजते रजतसी सत्ताह उद्वर ॥
 नोपराह लौहितकविभीतक पीतशह चिकेदककर्णिका रजतादि गणेष्वामनुदात्तादित्ते तेषामयदाधा ॥
 र्थः पादः अमथापरत्वात्समय इत्युक्तं नित्यं अतस्तत्संयोगात् विकारावयवार्थक नित्यसंयोगात्तयोरेवार्थयो रज
 स्मात् शरनेताद्यथादेवदारवस्यालिकारो वयवो वादेवदारवः अनुदात्तादेवमज्ज्ञेतात् दायित्यसविकारो वयवो
 वाराधित्यः कापोतः सुत्रेतात् शासीलस्पशासीलः नित्यः किम् वेत्यमयम् कपोतविकारसमोऽस्मरसोवि ॥
 कारः कपोतावयवस्यैव सङ्कारः कापोतस्यावयवोमोभवति इति विकारविकारसावयवावयवस्यैव विवक्ष्यताया ॥
 प्राप्तसहस्रलक्षणसमयदोषवादः भाष्यकारास्त्वाहः कपोतशब्दस्य तदवयवादीनाल्लिङ्गकतया नस्मादेवानुदात्ता
 यज्ञासिद्धम् एवं देवदारवादावपि योमम् नच कापोतशब्दात्समयदोषात्तत्त्वम् विवक्ष्यताया असावैत्रिकनादिति वाच्यम्
 नभिधानादेव तदनापत्तेः हीनवत्परिमाणान्मात्रेणैव नित्यपिकारे अणादीनामपवादः निष्क्रसविकारो नैकिकः ॥

२५
 २५

॥

तेन क्रीतमित्यादिना यदुपाधिपुरस्कारेण क्रीतायेये
 प्रत्ययावच्छेते ते तथैव विकारेति दिष्टं ते ॥

४
सि.सु.

तेन कोऽमिति दन् शतस्य विकारः शतः शान्तिकः शान्त्या दन्ता विज्ञेयते उद्वा दन् प्राणिलक्षणस्यानोपवादः उद्वा
विकारो वयवो वा गोष्ठकम् उमाणा योर्वा जोमके बुद्धभावयत्वे उमा प्राज्ञादण रणधामना च वयवामिसा युदात्रवा
न माणा शब्दादनुदात्तादेशस्य किदस्वरणां तोदात्तत्वात् जोमेजोणाम् पुण्यादन् प्राणितलणानोपवादः पुण्या
विकारो वयवो वापे गोष्ठं वणास्यैतौ प्राणिल्लादन् पेणो यमेणाय अमां यमेण स्येन मुभे विधित्पमरः गोपयसा
येत् गयं पयसं नव सर्वत्र गोश्चादि प्रसंगे यतो विहितत्वादेते दैर्घ्यं मयदेतयो विधित्पमरः कस्य मयदो वा धर्ममे
नदां भात दोश्च दोर्हेतुस्य विकारो वयवो वाद्वयम् जेर्णणः यो तो विधित्पमरः स्ववादेशः जोरजिप्पस्य एका लो नि
ममिति मयदश्चापवादः माने वयः शोरिसेव योतवदुवये पायमिति मानार्थकं वयम् यतोपवादो यम् फले लक्
विकारा वयवार्थस्य सत्यस्य लक् फले वाच्ये फलितस्य लस्य फले विकारो वयवो वेति नदमनराधेयस्य पति
संश्रयायः ग्रामलकाः फलसामलकं निसेह देति मयद तस्यानेन लक् लुक् दितेति उदीपो लक् नवस्थानातिव
त्वाद्युपेतिवेति रकारलोपसिद्धिः लका लमेत्यानि वताभावादिति व्याख्याते न यदातेति सूत्रे सदादिभ्यो णात्ता
तम् नेयजो पुम् विधानसामान्येन लक् शिपुकर्के पुष्पा मुकारो न तादमेभ्यो उदात्तादिनात्तामस्या मोषवादा
यम् सत मगो ध अचम्य इगदीणि पु कर्के पुद्गदती सतः शब्दः किदस्वरणा स्य प्राज्ञस्तत्तादिनादिगुदीवदती
शब्दो गोरादिगोपेन तात्पर्यस्येतातोदात्ताः आस्यवैणवस्वात् नेयजोदेगुदं फले रसमरः नेवावा फले एवा
स्यात् जोववंपदे जोरज तस्य फले लक् नेवु ह्खो न प्रसके इति ह्खः नेवाः स्त्री नेवु जोववमित्पमरः ल्पुव ने
ह्मकृतिकस्य फलप्रमयस्य वा ल्पु युक्त्वद्वा तस्त्री लम् नेवुः फलका कृशुषा पुषेणानम् फलपाकेन ये
मुञ्चति नेयामिमर्थः जीहयः बुद्धा पुष्यवित्त्वादिताराण माषा रस्यदो जैर्लिकोण तयोर्नृप प्रममूलेतवद्

त्या

त्रय मलिकायाः शुष्ममलिका ललावेतश्मतोदात्तः शुद्धतादेवेषु एवंजाती विदार्थामूलविदार्थजातीवृत्तीशु
 ब्रौमरादि उरुषंतलात्पयस्यरेणोदात्तो वृद्धतयहंकिं पादलानिपुण्याणि सौलानिपुणानि विदुर्वादिनादण कि
 इत्यरेणोदात्तः वृद्धतामेः कंबिल्लुक आशोक करवीरम् हरीतकादिभ्यश्च कलशतियस्यल्लुक हरीतकादीनां
 लिगमेवप्रकृतिवनतवृद्धवत्त्वेने हरीतकादिषुयकिरिभक्तत्वात् हरीतकाः कलानिहरीतकाः हरीतकी केशा
 तकी नावरजनी लकडी शशी शोडी श्वेतपाकी अर्जनपाकी काला वल्ग गर्भारिका कंदकारिका शोफालिका
 इहशालादिभ्योहृदेभ्योमयह शुद्धतादिभ्योच इत्यरेभ्योत्तेजाल्लुक कंसीयपरपाखणोर्धननौल्लुक आभ्यारु
 मेणायननौल्लः तस्यकसंतगतयोक्तयतोश्चल्लुक कसायहितकंसीये प्राकृततादित्यधिकारेतस्मैहितमितिचः य
 वषयशये उगवादिभ्यश्चित्यत् तयोर्विकारः कास्यंफारशवम् पयपिपरशोशुशानुदानादितादिसिद्धः तथा
 धियतोत्तुगर्धमारंभः नञ्यस्येतिचेत्यलोपे हलस्तदित्येतिधितोपातसिद्धिः ईकोरेषतयवतद्विधानात् येषां
 दोषतीयाः समामाः अणोवधिः एणाः ॥ इतिश्रीसिद्धंतसुधानिधौचतुर्थीध्यायस्यद्वितीयोपादेहितीयमादि
 कम् समामनंतआयेद्वितीयपादः ॥ शुभबृहतेष्टकं तद्वहतीत्यतः प्रामधिकारोयम् प्रत्ययविशेषविशेषविशिष्टा
 नुपाताभ्यः प्रकृतिभ्यस्तत्तत्तन्निर्दिष्टेष्वयेषुवक्तृत्वात् तदाहेतिमाशब्दादिभ्योपसंख्यानम् तदितिकर्मनिर्दे
 शमात्रं ननुसमर्थविभक्तिः आहोप्रभृतादिभ्यश्मतःपृथगेतरारंभः अतःपदेससुरायादयमस्यः माशब्दस्याहमा
 शब्दिकः वाक्यप्रतिपदिकत्वाभावादिनीयात्रुसत्तावपि इतिनाप्रसवमध्यमागस्यवाक्यस्यवचनक्रियासं
 वेधाकर्मत्वम् नित्यःशब्दस्याहनेमशब्दिकः आहोप्रभृतादिभ्यः आहमस्मादनेतरस्यद्वाराण्यमिकारः तेनाह
 वितितिर्देशः प्रभृतमाहृप्रभृतिकः पार्थम्यिकः क्रियाविशेषागत्याकर्मत्वम् एवमेवसंज्ञानादिभ्यः तिङ् नानुकार

३१

३२

इति

य

त

सि.स.

एतौ शब्दकार्यासंभवातिरिक्तं तर्क्यद्वयं सप्रधानं प्रकृतिरसौ स्यात्तिकाः सौख्यशायनिकः अत्रुपातिकारित्वा इभयपदस्य इति ।
गन्तव्यैषरदारदिभ्यः परदारंगच्छतिपारदाविकः गौरुतसिकः माशहादयः प्रयोगादनुसृतं वाः ॥ तेनान्वयमतिदीर्घ
तिजयतिजितम् अलेदीयति आदिकः आभ्यावनतिः आधिकः अग्निः स्त्रीकाष्टकदालस्मरः अग्निमादनस्मा
अन्तावपिप्रसिद्धोयं अलेनितमादिकेद्वयं कालसंख्योपादानमन्त्रम् साधनतविवदितमेव नयतिजितमितक
रंकमणोः शृङ्गपादात्तान् संस्कृतम् द्वांसंस्कृतं द्वाधिकम् साविचिकम् योगविभागउत्तरार्थः कुलस्यः कोपधार
णद्वयोपवादः कुलस्यः संस्कृतं कौलस्यतन्निर्देशकम् तवति, उभेनतरतिर्देशिकः गोपुष्पादन् गोपुष्केनतरति ।
गोपुष्पिकः नोद्यचश्च नानावयवित्वादिकः निन्दायाद्युदात्तम् अदेनतरतिचरिः बाहुभ्यांतरतिबाहुकास्त्रासु
वेवकायः संहितानिवंधनोवचप्रतियानुबंधरतिष्वभावात्तद्विषु तदाहवार्तिककारः आकर्षकसर्पोदभस्तादिभ्यः ऊ
सौदस्तुजाश्च आवसयात्किशरादेः पितः षोडशेदगधिकारेः ॥ येलेषदत्तेश्वर्यास्तुमेप्रतिकैयटः चरति, हतीयाता
रुक्कतिभल्यतीमर्थयोष्टकं हस्तिनाचरति हासिकः शाकटिकः द्वांचरतिदाधिकः आकर्षात्तुष्टु आकर्षांनि
कषोपलः सुवर्णपरीक्षार्थः तेनचरति आकर्षिकः आकषेतिमाधयोक्तपादस्तुबिसः उपयस्तुवार्तिकरफयुक्तस्येव
पादात् नौरफपादआयोलल्लहान्नपापज्ञेः पित्ताद्विषु आकर्षिकी प्रर्यादिभ्यः घृन् येनकीदेनपंगवश्चरतिमपर्थः ते
नचरतिषधिकः पथिकीपथगतौ हलश्रैतिकरगोचनितिकेचित् अमेतुवधुशित्यवाष्ट्रइत्यतर्पतस्मादिति सूत्रे नय ।
स्थानेपथिशब्दपठित्वा घृपालनपूर्वायोरित्यस्मात्तः परंपट्टं बालन्यासेत्याहुः पर्यश्चरयज्जालमाययालपादः
पक्षपादाभ्यांचरतिषदिकः पक्षावशकं चरतावुषमेत्याननितिकान्तिकस्येव उपेवः ॥ अगताहन्व अगतांनचरतिश्च
गणिकः आगणिकी अशस्त्रस्यदागदितेपिश्चादेरिति येननिबंधः इकारादिप्रहणस्यतत्रवक्ष्यमाणान् चकारा

तद्वत् स्वर्गादिः स्वर्गादिकी, वेजनादिभ्यो जीवति वेतेनेन जीवति वेतनिकः, चतनवाह अर्थवाह यत्रुदं इह संज्ञा
 नविपृहीतयो हपादाने पात्रुदं डिकः थावुकः धांरिकः जालेण अवेण प्रेषण इषदस्ति सत्त्वं साशक्तिः अतिवत्
 अवेण प्रेषणपाद उपस्थान, वसुकय विकपाद वसुमूलं तेन जीवति वसुिकः रुचविकयशदां संज्ञा नविपृही
 तार्थं रुचविकयिकः रुचिकः विकयिकः आप्रपाद च वाहुन् आप्रधनजीवति आप्रधीयः आप्रपिकः हरत् ।
 स्तगादिभ्यः उत्सगेन हयति गोत्संगिकः हरति यो चित्ताङ्गी प्र विभाषा विवधात् विवधेन हरति विवधिकः एतेषु क
 वेवधिकः वीवपादेति वक्यम् वीवधिकः नवावा विरविकस्यावा नमिदिः उभाभ्यां प्रत्ययस्येष्टत्वात् एकदेशवि
 कृतस्यापसिद्धत्वात् कथने चेदे हनिकृतात् वीवधशब्देपि सूत्रेण लिखितः तदनुसारेणैव अस्मिन्निति सूत्रे विभाषा वि
 वधवीविधा विभाषेति कैयदेनोक्तम् अण ऊरितिकायाः ऊरितिकाया धानां गतिविशेषः कर्मा रत्नो ह्यष्टिश्च
 ऊरितिकयो हरति मगं अणारत्ना कौरितिको व्यापोलाहकारो वा निर्हते ह्युत्तादिभ्यः अत्तयुतन निर्हते मात् ।
 यतिके वरे अत्तयुतने जात एत केदकमदेन पादनात्वेन केदककृदं म गता गत गत जुग, तेनैव मितम् विप्रत्ययो ता
 हतीया समर्थानिर्हन्ति मितार्थमस्मात् नित्यग्रहाण वाक्यनिर्हन्त्यर्थमहाविभाषायास्तेन निहन्तः अनन्तरं कविभाषा
 याश्च स्वरितत्वादेव निहन्तेः तेन लौकिकविग्रहकृद्विशान्नस्य न प्रयोगः न च निर्हन्त्यर्थं यो विधानात् कृशितानिर्ह
 तमिदं सव वाक्यस्य निर्हन्तिः स्थावृतपक्रिः कियतः सादे रधीति वाच्यम् नित्यमितियोगविभागादर्थविशेषमनाद
 सेव स्वात्मेया प्रयोगस्य बाधमेवान् भावयत यो तादि मन्त्रकथः पाकेन निर्हन्ते पाकि मम् त्यागिमम् एवेव मन्त्रक
 तेयः क्रियत्यस्यापि भाववचनत्वादेनैव सिद्धे अतिनिर्गुणार्थभावे सादे रनुवृत्तिः तेन निर्हन्ते वाक्यनिर्हन्तिः नि
 त्यनिति वचनात्तेराण्यत्रापि स्वात्मेयतिषेधः एवेव संख्यावाचि विशान्नस्य ग्रहाण शोका नवकाशान्तस्य भाववचनात् ।

* एतन्मनमुपादानं वा
 उत्संग उडुम उत्तम पितृक
 मत्वादिभ्यः एतन्मन्त्र
 याहरति भास्त्रिकः

४
सि. सु.

साभावात् स्वरेण निविशेः उदात्तनिबन्धितस्वरेणाम्भ्योऽकारस्योदात्तत्वात्कृत्रिशब्दस्यप्रत्ययस्वरेणोदात्तत्वात् अ।
 षोविधानेष्विभक्त्याकारस्यानुदात्तत्वात् अपमित्यथाविताभ्यांककृनो अपमित्येति उदीर्घाभावेत्यतिहोरेतिहो
 तस्यगतिस्मासेत्यत्र मयतेदिदमन्तरस्यामितिइत्यम् इत्यस्यइतिवक्तु प्रत्ययत्वीयोत्तामेभावेपिप्रथमोत्तादेवप्रत्य
 यः अपमित्यतिर्ज्ञेयमापमित्यकम् किंवाहृदिः पाचितेनतिर्ज्ञेयपाचितकं विभूषणपाचितकंकदाचिदितिश्रीद
 र्भः संसृष्टेः दध्नाससृष्टेराधिकम् चूर्णादितिः पूर्वोत्पन्नस्यदकोपवादचूर्णोः संसृष्टाः चूर्णितोः प्रयाः लवणात्क
 सैधवादिद्वयवाचिनो लवणशब्दान् संसृष्टार्थस्यदकोलक लवणो न संसृष्टो लवणः सूपः लवणं शाकं लवणाय
 वा२ः सुहृदणः मोहः मोदनः येजनेकपसिके दध्नाउपसिकेराधिके संसृष्टत्वात्सिद्धेः उदात्तकृत्प्रहाराद्युद्देश्यादि।
 योनाइसविशेषाभिधत्तिस्तस्योदनादेर्ग्रहणार्थम् तेनेहन दध्नापसिकायाली जेजः सहेभसावर्तते जेजसिकः स
 १ः साहसिकस्रो३ः शोभसिकस्रो३ः शोभसिको मस्यः तस्यमनु पूर्वमीपलोमकूलम् द्वितीयात्तात्पर्यमनुपूर्वादीषा
 देवर्तनइत्यर्थेदक शतीष्वनैतेयातीषिकः आलीषिकः शान्तिलेपिकः शानुलोपिकः शान्तिकृतिकः शानुलुक्तिकः
 नववर्तनेरकमंकलाकसाउपापित्वात्रुषपतिः द्वितीयायाः क्रियाविशेषात्प्रयुक्तत्वात् तत्रवेदमेवजायक
 मित्यस्यदेतत् परिश्रावच परिश्राववर्तनेपरिश्राविकः अथपरीवर्तनेरुत्तिकमप्रवचनीयत्वम् प्रेवम्पोउपरिभि
 रितिपंचमी अथपरिवर्तिरचवः पंचम्यस्यपीभावः सास्यादेशभिमुत्वेनवर्तनेरुत्तर्धः सर्वतोभाववर्तनेः परिश्रावस्यग
 तिसमासेततदभिमुत्वेनविस्तर्यः वकारासाविपर्ययः प्रयच्छतिगर्हम् द्विगुणप्रयच्छतिद्विगुणिकः अत्रद्वय।
 सदिगुणप्रदणार्थेअतोदरातीत्यर्थः अतपवगर्हणम् तावद्द्वयेः शास्त्रनिषिद्धत्वात् गर्ह्यक्रियावितादिगुणमर्थि
 भेदइति यच्चद्विगुणप्रयच्छत्युत्तमार्थेतिप्रसूरादराणाम् तच्चिमेतच्चदेवदेवप्रत्ययात् दीयमानदद्यापेक्षेदेवगुण

एन

सचप्रक्रमार्थतात् पल्लवैर्गणि करस्मादिदं देहं पुषिभावो वाचः इति शब्दो ह्यर्थवृत्तिः हर्दितादर्थे ददति कापुषिकः
हृद्यानीवस्तु बापुषिरिसमर्थयितः इति ह्यदत्तादयः नस्तेन स्यात्तवापुषी बापुषिः समकं पत्नी सादित्वा षष्ठं रुसी
दशैकादशात्तुष्टौ गार्ग्याभ्यामाभ्यामेतौ स्तः प्रयत्नतीत्यर्थः सूत्रे समाहारद्वंद्वः रुसीदपदे ह्यर्थे दक्षपरे रुसी
देष्यत्वाति रुसीदिकः वस्तुतोदश उद्देशात्तादेकादश चेति कर्मधारयः स्याद्याः अस्तीयस्या इति दशशब्दस्य ह
वतिपातः इहे वतिपातनादकारः समासतः दशैकादशादशतीति दशैकादशिकः एकादशामुद्रादीन ग्राह्यत्वे
न प्रतितापदशादशतीत्यर्थः चित्वाष्टौ रुसीदिकौ दशैकादशकी उन्वति वदशां प्रकृति उच्चिनोति वादरि
कः उल्लः कणाशाशदाने कणिशाशर्जनशित्तमिति यादवः इति संमतेत्यस्मिन् समाजः समूहस्तेत्यति सामा
निकः शाब्दइदं करोति शाब्देकरोति युग्यदयति शाब्दिकः इदं वाचभाउं करोति दाइविकः कृत्वात्तः दहंरस्तेय
देभकेवायभाशदिभेदयोरिति विषयः पतिमत्स्यगान्देति मत्स्येति खड्गस्य पर्यायाणां विशेषाणां वेत्युक्तम्
पतिगोहेति यादिकः शाकनिकः तैत्तिरिकः मात्स्यकः मेनिकः नक्षत्र्यतिथेति यत्तोषयतिः मत्स्यस्य शासि
सादिपरिगणनार्थमात्रं मारिकः स्मरितिकः सारंगिकः नक्षत्रिणाशब्दस्य गविषोषिबलित्वेन शाकनाव
केदकभेदान्मगशाहपर्यायत्वे कथमिति पर्यायत्वेनापि कोजादावुक्तत्वात् परिषेयचतिष्ठति वकरोहेती
त्यर्थं सुप्रसङ्गायः हितांशोतात्परिपेयः शास्त्रातिष्ठतिहेति चेत्तार्थ्यदक परिश्रुतवत्परिषेयमित्युच्यतीभावस्त
त्वरुषावा पेयानेवर्तयितायाप्यवतिष्ठतिहेति वापारिषेयिकधारः मायात्रयदपदयनुपस्थावति मय्य
नेगम्यतइतिकर्मणि च्च देइमायोदेशकारोमार्गः तथावतिहो मायिकः पदद्वीधावतिपादयिकः अत्रुपदे
धावसा उपदिकः आकंदाहज्जव वाहक आकदशाहोधिकरणवनेन ताहुः स्थितो रोधनस्यानार्थः आकं दधा

पर्यायेषु मीनस्येव ग्रह
एवमदिमृगयोः सत्पस्य

४
सि.स.

वसाकरिकः पदोत्तरपदं गृह्णाति पूर्वपदं गृह्णाति पौर्वपरिकः गोनपरिकः बहु पूर्ववा एतदर्थं पदोत्तरादिति।
नोक्तम् प्रतिकेदार्यं तलासेच प्रतिकेदं गृह्णाति प्रतिकेदिकः कंदकेदं प्रतिष्ठितं केदं सत्ताकोनाभिप्रतीतिवा
ययीभावः प्रतिगतः कंदमिलिष्टादित्यात्मासमनगृह्णातयाद्यावारिति संप्रदायः आर्थिकः लाताभिकः॥
पर्वचरति धार्मिकः चरति रासेवार्थः सावस्वारसिकी प्रवृत्तिः नवनुष्ठानमात्रे स्वभावाद्गृह्णते कस्ताउर्य।
प्रवृत्तेष्वधार्मिक इति व्यवहाराभावात् पर्वपदमगृह्णते तु विहितक्रियापरे अधर्माच्चेति वक्तव्यम् आधा-
मिकः गृह्णावता प्रतिष्ठितं केन तदंतरेयं भावादारंभः प्रतिपद्यमेति उच्यते चाहुकवीशायामाभि-
ष्टावीवाययीभावः प्रतिपद्यमेति प्रतिपद्यिकः समवायान्समवेति प्रवेशपरिविकासमानदेशात्पत्तिः स
मवर्षस्य श्लोचः प्रवेशापेक्षया समवायानिति द्वितीया बहुलं पर्यायगृह्णातयं सासवायिकः सामूहिकः
सामानिकः ऊरुत्वेने समवेता उमादौ विशेषापेक्षासममी बोध्या परिषदोत्तरः दकोपवादः परिषदं समा-
वेति परिषदः सेनायावा एषः स्यात्सेरक सेनासमवेति सेनाः सेनिकः सेनायासमवेताय इति तार्थका
यंपदं द्वितीयात्मासमविधानात् सेनायां ललाटकुक्षौ पश्यति ललाटे पश्यति लातादिकः लातादिकः प्रभो
भां ललाटश्रीकार्या लमअयः ऊरुदौ प्रावृत्तत्वात् तदं स्रमदेष्टो लातादिकः ऊरुदौ कर्मण पर्यायप्रदेश पश्यति।
कौकुरिकोभिलुः संयत्तेन देशेन रेचलुरप्रक्षेपात् सेनापदं प्रसिद्धार्थं विशेषपरम् तस्य पर्यम् पमार्दनये।
तस्मिन् पदं पश्यताहुक आषसास्य पमं प्रापणिकम् आर्मादिष्वदिभ्यः सदिष्याधर्मे प्रादिष्वे मदिष्वीयतापत्तिवि।
लेषिका अलेषिका अनुलेषिका उरोहितन पुंस्त्री अनुकदिक होतयजमानः अतो न्नु गृहं तास्य श्री समर्थतादु र्ममित्यर्थे उक्तं
कथः विशासितपं प्रवेशास्वविभाजयितव्यं लोपद्विवाच्य विभाजयितव्यं वैभाजितम् अवकथः अवकी-

र्ममित्यर्थे उक्तं
संयोज्य नरा
तय नरस्य ध
विशसितरि
ज

येनेनेनेतिकरोगपरं पुनस्तस्यानेयलिङ्गः प्रतिभाङ्गस्तथातद्व्यसवकयः प्रकृत्यात्मायाश्चकयः शोक्कशात्तिकः
 आपणिकः नवधर्मविमेषसिद्धिः लोकधीइयाप्रवर्तनः तदस्यपात्रम् प्रवर्तमानादस्यपात्रमिममर्थकं अष्टपात्र
 एषमस्याष्टविकः लवणादुन्न लोकाणिकः दगपवादः स्वरेविशेषः किसरादिभ्यः पुन किसरापत्रमस्यकिसरिकः
 विनादुनीप्रकिसरकी किसरादयः सर्वसंगंधिदयविशेषाद्योः किसरवदन नलद कृगल नग प्रगुल इधीर ह
 रिश दविदुधर्मा शालालुनोमनरस्याम् शालालुसंगंधिदयभेदाः एषमस्य शालालकः शालालकीपलेदकृशा
 लालकः शालालकीशित्यम् एदेगयदेतदादनविषयकपरम् एदेगः शित्यमस्यमादेगिकः पुत्याधाननप्रसयो
 नभिधानात् क्रियाभ्यासपूर्वकोज्ञानविशेषः शित्यम् संकुर्जर्जरादयतरस्याम् मांडुकः नाजैरः एलेदक मांडुकि
 कः नाजैरिकः प्रहरणम् तदस्यमेवअसिः प्रहरणमस्यासिकः धावृद्धः इत्युक्तात्तदितिदस्यकादेशः शाः धा
 इतिविसर्गस्यधत्वम् परस्यधाह्वं च पारस्यधिकः एलेदक स्वरेविशेषः शक्तिप्रयोगैकक शक्तीकः बाहीकः अस्ति
 नास्तिदिष्टमतिः अस्तिपरलोक इतिमतिः यस्यसप्रालिकः एदेनस्लिकः अस्तिनास्तीतिनिषातोयदानिङ् लोहि
 वचनसामर्थ्यात्तस्मात्तुविशिष्टप्रत्ययः अस्तिवदइतिप्रतिर्वस्येस्येनप्रस्योनभिधानात् दिष्टशब्दोदेवपर्यायः
 दिष्टमतिर्वस्येदेष्टिकः देववरायणा इतिकेयटः प्रमाणात्तुमासतिर्दिष्टासास्यसीतिकेतित तयास्तीतिउत्सर्गप्रसाधं
 कथने स्त्रीत्येप्रमाणंविमम् शौलम् प्राष्टविकः अष्टपशुहोष्टमभक्षणापरः भक्षणाक्रियाशौल्योर्हतावंतर्भावात्
 कत्रादिभ्याम् तदस्यशौलमिमर्थे कत्रशब्दोपुरुक्षिदावराणह्वतिः कत्रशौलमस्यकात्रः शिष्यकत्रशित्ताभित्ता
 प्रोहितस्याप्रयप्रयसमेष्टवशात्तुः कुशः उपप्यानकृषिकमेव विषयातयत् समप्रवृत्तकीविकाविशित कर्म
 शौलमस्यकार्मेः कार्यसाधकीमतिनिषातनार्हिलोषः कर्मोपयनेहमम् मुपयनेहमायाक्रियातदर्थकात्प्रय

ज०

न०

५
सि.सु.

मोक्षार्थं एकममरपणादृष्टं कर्म अथनेह न सखे कर्मकः तद्विनायेति समासोत्तरं दत्तं अधीयानस्य सख्यपरीक्षा
काले एकममरपणानि ज्ञाते सख्यर्थः एवं देयमिकः वेयमिकः इत्यादि र ह न ता व स्य शब्दो अथ न ह न सख्यलितयः बहुच
पूर्वपरद्वयं पूर्वविषये दादशात्मनिकर्माणि अथनेह न ता म स्य दादशात्मिकः त्रयोदशात्मिकः दादशादयो प्रयादा अस्
ह ता इत्यर्थः चित्तादेतो द्यतः दितं भस्माः अस्ते सत्र ह न स्य दित यो गा नूत र्थं तत्तम् उत्तरस्य दादपकार्यं दा अथ म स्य गा
दित म स्ये प्राप्तिः तदस्ते दीयते नियुक्तम् अथ भोजने नियते दीयते स्ते आण भोजनिकः आणामो सो दनाद्विदने
आणानियते दीयते स्ते आणिकः सो सो दनग्रहणं स दान विग्रहीतार्यो सो सो दनिकः सो सिकः औदनिकः दितं इति
र्थः इका उच्चारणार्थः आणिकी सा दिद्य बा पूरु लि का आणो स मरः ॥ भक्तपदा म न र स्याम् एते दत्त भाक्तः भा
क्तिकः तत्र नियुक्तः आकरो नियुक्तो धि कृत आकरिकः अगारो ना ह न देवागारे नियुक्तः देवागारिकः अथायि स
देशकालात् निविद्देशकाल वाचिनो धे त विवाये दत्त इमशाने धी ते प्रसा आनिकः वतं र्थं वा त र्थिकः निवि
द्वेति किम् सूचे पूर्वाद्भीने कदिना त संस्थाने पुस्तार प्रयवहरति तत्रो सैव वंशः कदिना यत्र सवेषा कदिना दे
शाः तत्र यवहरति वांशक दिनिकः यत्र यथा यव दत्तं यं तथैव तत्र यवहरतीत्यर्थः शास्त्रारिकः संस्थानिकः शो स
निवेशा यथा वावितिकेचित् प्रस्तारो यत्र इत्यर्थे निकटे व सति ने कटिको भित्तुः आवसथा वृष्ट्वा आवसथिकः
चित्ता नूतौष आवसथिको लिते स्वार्थम् आवसथ्यमिन्नावसथः उपसर्गो न स रिस्य प्रसथः दको वधिः समासः ॥
या नायन तस्मै हितमिमनः शाक यदधिकृतो बोध्यः नद्वहति रथ पुग आसंगम् रथं वहति रथः पुगः आसंगः
वत्सानां देमन काले स्ते पे आ स म्य मानं कां प्रमोदः कर्मणि व न तं दत्त विद्ये रूप संस्थाना म र स र स्यादि पुराय
तत्काले पुनर्वहति पुनः हलितेति दीर्घस्य न भक्तु रमिति निषेधः धावेयः पुरोक्तक र्त्तव्य स व व मिसाहः स्वः सर्वपु

गि

गतं सर्वधुः सर्वधुरः सर्वकालेक सर्वेति समासः अकारवर्तितकारः स्यासेतः क्रीडतेतशब्दस्वरूपापेक्षंयुनि
वह्वीहाविति वत् सर्वधुरावहेति सर्वधुरीणः एकधुरावत् एकधुरीणः एकधुरः चकारः विसृजयानुकर्षार्थः पुन
स्तत्त्वगिति विवेकः कर्मगतपुनगादिष्वेवशावदिकृतिरिरेकधुरीणा इति श्रुतिः तेषां कृत्वा पापुयो बोधात् तत्स
न मानक इति यावत् शकटादण शकटेव हतिशकटो गैः हतस्त्रीराट्क हतवन्ति हानिकः सैरिकः संज्ञायां
जम्बा जनीवधुषा पयति जम्बा वरवयस्येसाहः नापतेत्यामर्भ इति जनी अनिवसिभ्यामिण अनिवधोऽप्येतेन हतिः
कृदिकारादिति ईप् विध्यस्य धनुषा धनुर्भिन्नकराणि कायावधिर्ययाः कर्तृविवाद्ये द्वितीयोताद्यत् पादौ विध्यंति
यथाः शकंराः पद्यस्य तदर्थ इति पद्मावः अथ धनुषा किं बौरे विध्यति संमाद्येकात्र धनुषः करणान्ते धनुष इति प्रयोगे सापे
क्षत्वादेव पसयानुपपत्तेः धनगांतेत्या हततत्वात्तुषष्टी धनं तवः धमः पदं गणः प्रवासाः प्रवत्तव्या प्रातः वशां
गतः वशा इत्या वशिशाणोरुपसायानादप् वशपः परेक्षात्तु गरी पदमस्मिन् दृश्यम् पद्यकर्दमः नातिशुक्ल इति याव
त् मूलमस्यावर्हि हृद्दुष्टमेते दंतोष्टादिः उद्दुष्टलः सहमूलमिदिति प्रयोगादिति हरदत्तादयः आहृष्टवर्णावेव
न् प्रावर्ह इत्यादनमस्तस्त्रीत्वं वर्हि मूलमावर्हि उमादनां ह्येवो मूलाः पुद्गाः सप्तप्रिष्मामूलोमादनयुतिरे
केण संगृहीतमशकाश्चर्यः संज्ञायां धनुषा वधकतया ज्ञमर्णा यदमर्गो धनुषावधुके स्थिताः समरः धनु
शब्दस्युगममोपत्यस्य निपातितः तेनातोदात्तत्वे एतिसंनुस्वरितत्वे सात् गृह्यति नासपुंकेत्यः गृह्यति ना
यजमावनसंपुको माहं पयोः नचादवनीयादावतिप्रसंगः संज्ञेयामिच्छिनुहने नौवयोधर्मविषमूलमूलसौ
नातुलाभ्यस्तार्थतस्य शाण्ड्यानाभ्यसमसमितसेमितेष् प्रष्टाभ्योष्टस्येष्टकमाद्यत् नावातार्थनाद्यवयसा
दुसोवयसः पमाणप्रायेधमं विषेणवय्येविषः मूलेनाभ्यमूलं आहृष्टवर्णनमेरभिभवार्थः पोरदुपधादिति

४
सि.स.

यतिप्राप्तेषु सा देवनिपातनात् एतन्मूलेषु दारिद्र्यमयं तेन प्राप्ता मयि भवतीत्ये आत्मानं प्रत्युपकारकत्वेन संघा-
यम् ताभ्युत्तिपावत् नयाच्च मूलशब्दात् ताभ्यां च परः लोके तन्मूलं हृदि च धृत्वा यावद्व्यंते तन्मूलं शास्त्रस्य योगात्
मूलं हृदि सप्रदाये निरुद्धं लक्षणं बोध्या मूलं न सौम्यः पदः उपादानं समानं फलं इत्यर्थः शीत्तायां संशितं शीत्ता
मूलं त्रिसंकीकृतमित्यर्थः रश्मिं तादृशे भ्यो यदि धोतं दंत विधे हृत्कृत्या परमं शीतमित्यादि तलया संशितं तल्यं स
मयं यो यो रम् तस्मात्समयत्नमित्यादि प्रयोगात् धर्मं प्रच्छेद्यं न्यायं दत्तयेत् धर्मो दत्तयेत् धर्मं एवं पश्येत् अर्थं न्यायं
कंदसो निर्मिते कंदसा रत्नयानि निर्मिते कंदस्य च कंदे रतेरिच्छार्थं दत्तं सत्त्वं दत्तं कायं तत्तत्तन्निबोधः त्रिहृदादिः
वाचि वस्तुने हृद्ग्रहणे सहाधिकारात् उरसोऽन्तः उरसानिर्मितो रसः काश्चत् उरसः पुत्रः हृदयस्य शिष्यः शीताती-
ति शिष्यः हृदयस्येति क्रियोगे कर्मणि षष्ठी अलोकि केतुहित प्रकृतिभागे तु वचनसामर्थ्यात् हृद्यमयत्र वाच्यम् ।
हृदयस्य प्रयोऽयः हृदयस्य हृत्त्वयदात्ता संचिति हृदोदयाः वंथने वंथी हृदयशास्त्रात् श्रोता हृथक रागे यत्सा हृद-
भागे धिये हृदयस्य वधनो हृद्यो वशीकरणं मेघः सृजजन हलाकराण्यस्य कर्षणं सृजतानेन सभावः साधने
वाससम् करणाशब्दे भावे कयो वात्सु दोष्वाद्यानां जनस्य जनस्यो जसः जस्य शक्तिभावे च ज जनस्येति कर्त्तरि ष-
ष्ठी हलस्य हर्षो हलः कर्मणि षष्ठी रश्मिं तादृशे भ्यो यदि धोतं दंत ग्रहाणां दिह स्यास्ति हलस्य इत्यादि तत्र साधुः सा-
धुरिह योग्यः प्रवीणो वा नरपुङ्गवो तस्मै हितमिदं सत्तत्र प्रवृत्तेः अग्रे साधु रम्भः सामस्त्य साधुः सामस्त्यः कर्माणः ये
वाभाव कर्मणो रिति रितोपनिषेधः प्राशस्त्यः प्रतिजनानिभ्यः त्वन् प्रतिजनेति वीक्षायां मद्यपीभावः प्रतिजने सा-
धुः प्रतिजनीनः प्रतिजनं संपुगस्य संपुगपरमपुग परकृत परस्करुत प्रमुष्णकृत परस्यामुष्मे सभयत्र निपातना-
त् सहायलोक सर्वजनविषयजन महाजन प्रवृत्त न भकास्मः भक्तसाधवो भक्ताः शास्त्राः परिहृताः परिह

दिवाधुः परिषयः परिषद इति योगविभागास्तः । परिषदः कथादिभ्यश्च कथायोसाधुः काधिकः कथाविकथावि
 यकथा वितेऽङ्गदिवित जनबादतरिहृति संयुक्तगणगुण आधुर्वेद गुणदिभ्यश्च न प्रेसाधुर्लोहिकरतुः य
 इकत्पाष सक अहणसोसादन इत्यवाणसेप्रामशवासनिवासहन पयतिव्यवसतिव्यवतेकं न व्ययिषाधुः
 पायेयं आतियेयवसतेव्यवतिप्रसयः वसतोवसनेसाधुर्वासतेयीशमिः स्वयतावासेसाधुसापतेयइत्यम् ॥
 सभायायः यत्समेयेतस्वरितत्वायसातोदात्तायप्रायेभः सभायासाधुः सभ्यः स्वदेदसि समयोपवासभायासा
 धुनिसर्गः अस्मानजुबधकत्वेधिदिहृणानिममनोपदानेतिपाष्योगविशदोदितिसमेवेकोक्तम् समानतीर्थे
 वासीः साधुरिति निवृत्तेनिष्ठातत्तु इहोदेगकृतिगातादागितिः तस्मिन्नेनतीर्थेयुक्तः तस्मिन्नेत्येक तीर्थेयात्सा
 धुरदेवोपायोपाध्यायमेविधितिबिद्यः समानेतीर्थेयुष्मणकेवसतिसतीर्थः तीर्थेयेइतिसादेशः समानोदरे
 शयितोवोदातः श्रीडोरनत्ताशयादिवन स्थितिर्यः समानेउदरेशयितः समानोदर्योभाताएकीयेस्वरि
 नासमानोदरशयितस्तत्तु रुषेकतेयत अतस्वरितापदादतया ओङ्कारयोदातविधानम् सोदराद्यः विधाषोद
 रेइतिसादेशः सोदर्यः प्रभवदर्यः ओङ्कारोदातइत्यप्यवकावृत्तिः तीर्थेयेइत्यतोयइत्यनुवृत्तेस्तत्रविषयसम्प्रा
 प्रयत्नात् तेनसोदरइत्यस्मात् यत्प्रत्ययस्वरः सोदरइत्यत्र समानार्थकेनसहशब्देनवहृद्रीहिः वाषसर्जनमेति
 सादेशः तेनसहोदरइत्यपिसिद्धम् भवेदेदसि समयेताउकार्ययत मन्त्रायर्चविपुलायच यथासंभवेप्राधि
 काणांकादीनांमन्त्रादीनांचायमपवादः केदसि सरेविपीनोवेकस्मिकतासत्वेतादयोपि सोमस्यवमोनवत
 सभ्यः मृजवामर्चतविशेषः तत्रभवइत्या आपादसमासेकेदाधिकारः एषानदीधोमन इतिनाहिलोपः
 तमुत्पापायातृषापायोतविलमितिहृतिः नाद्योगितेने वेप्रांतहिमवइत्या वप्रांतीभ्यः स्वाहो देमवतिभ्यः स्वा

वे

५
सि.स.

हा स्रोतसोपि भाषासन्तमोः स्वरेभेदः स्रोतः स्रोतसः सगर्भसश्च सनतायत् समानेन कर्मधारयो बह्वर्था हि यो ।
 समानस्य कदलीति सादेशः अनुभावात् सगर्भो नृसत्त्वा सशब्दः योनः सनत्पुत्रवानि च तनुः तत्राहुव तृप्रियः तत्र
 शब्दोपनाकाशयत्तव रिष्टे धिति नृतिः अशायत्त तत्र कौववाहुव अयेभवः अशयः अश्रियः यनेन मेतोदाते चने
 तमापुदातम् अश्रियः अत्र भवेत्कदलीति यति विदेपि वज्रादिभिस्तदापोसाधूदिति पुनर्विधानम् सञ्जज्ञा
 हुः सञ्जदियं सरनमाविशस्वनानदतो अश्रियस्यैव बोधः बहिर्विदत्तम् बहिर्वेषु निधिषु हतस्य भागकर्मणी
 अशोकर्मणि वा वाद्ये दत्तायत् रत्नम् रत्नो यात्तत्तदननी पृष्टी बह्वचनोत्ताभ्यां रत्नो यात्तु शब्दाभ्यां दत्तनकार
 एभिर्नायो वाद्यायो यत् रत्नसो दत्तनी रत्नस्रोतवृथातया गेयुणाः दानोपीम बोदेशः रेवती जगती हविषाभ्यः
 पृथगे अशे सनेर्धेयत् रेवती दानोपशंसने रेवते जगमेदविष्यम् हविषे हेता हविषा तस्यः पशोः सन्तसि सर्थः ।
 यस्य सलोपः दलोपसामित्ति यलोपविकल्पः असुरस्य स्यम् असुर्यं देवेभिर्धोदिविष्यम् साधोमिताः सर्वेषा
 वादः प्रासुरीनाया ॥ तद्दानासामुपधानोमेव यतीष्टका सत्त्वकमतोः यत्त्वत्त्वान्मेवोपासांसिष्टकानामु
 पादानकराणोतासुवायासुतत्त्वप्रकृतिकमतवेतप्रकृतिका तस्य मातायत्स्यात् प्रकृतयेतस्य मतपो लुक्
 च वर्चस्वान्मेव उपाधानकराणोतासामिष्टकानां तावर्चस्याः पक्षस्तथाः उपस्थातिस्तत्तत्तत्त्वान्मेवोपधेयाः
 इकाः सर्थः सृष्टीरुपस्थातिशान्भूत उपस्थाति इत्यादौ तु रक्षादिपदवन्मेवोपधेयेष्टकासु रक्षादिपदानो
 ततस्तत्त्वोपा अविमानत् अविमलत्वात्कार्यम् मन्त्रोत्तकच अविमानुपधानीयमेव प्रासां अविनी
 रुपस्थाति वयसासमूर्धो मन्त्रे तद्दानासामिष्टस्य सर्वावृत्तिः मन्त्रविश्ववर्तमानवेता तत्त्वपशान्मेवोपा
 त प्रकृतयेतस्य मतपो लुक् वयः शब्दवन्मेवोपधेयांसिष्टकाहुं वायासु अर्थाय सिन्नेत्रे मूर्धपशो वयः

शब्दार्थात् तदर्थेयत्वात् तामः श्रुत्वा तत्तत्पदार्थात् अतो नुदिति बुद्ध्वा सत्यर्थमासत्तवोः नभस्य आगिरे
 तत्र नभसो मासः गोजसो तनूः मधुर्नभः सा सततो र्वा च निमधुशब्दात् सतर्चयः वाच्यतन्तुगप्रपञ्चस्य ना
 त मधुसः साधवः मधुर्वा मासः मधुशब्दात् साधवा मधुर्वा तनूः गोजसो हतिवर्तवो गोजो स्यात्सो न स मरुः गे
 मसीने वा वेशो यशश्चादेर्मगाद्यात्वालो वेशो भगशब्दात् यत्न यशो भगशब्दात् यत्नलो स्यात्ता यथा सत्येन
 दृष्टं यत्नत्वेति ह्येति भगपदंति ह्यसिः काशः वेशो भगपः वेशो भगीनः यशो भगपः यशो भगीनः एवं कृतमि
 नयो व शर्वः कृतं प्रविणो संख्यं गंधो रश्मिः पश्चिमिः प्रविणोभिः येते पद्याः सवितः प्रख्यासः अग्निः संस्कृतम्
 प्रपञ्चाद्या यत्नं कृतमिमस्यै आष्वदविः सदस्येता सस्मिन्तो नः सदस्रिया सो अयो नोर्मयः सदस्येता तत्पुत्र
 र्थः सतो च सत्यर्थो कस्यात् तपः सदस्येता सस्मिन्तो नः सदस्रिया सो अयो नोर्मयः सदस्येता तत्पुत्र
 ममर्हति यः सायं आत्मा ताः सागा ह्यस्यैः सयेन आगमविकाराद्यवप्रकृतिप्रमय इयं प्रमो मायः सा
 मयधु सोममयमिमस्यैः आये वं वसी वही मयमेति समर्थविभक्तयो बोधाः भाषायां तयो मयव श्रम्ये शा
 त्वादित्माद्यः तत्र साधुरिति यद्वा सोम्येता दोला र्थे च न मधोः यदिति नुते मय इयं यत्नस्यात् मधुशब्दात् ता काः
 मधुमयादिसर्थः वसो समूहे च वात्स्य इयं वसयः समूहो विकारादिवा अतर समूहो ह्येदं सप सखा तम्
 अतर समूहमेतदं शब्दादिसर्थः गोजावयेति वतुरत्वं अस्तु श्रावृति वतुरत्वं ये यज्ञा मह इति य
 वात्तरे यजेतियत्तरे यत्तरो वषट्कारः पषवे समदशात्तरः ह्येदस्य वसोरिति योगविभागात् सायं पि
 यत्न हस्यो दृष्टाव्यवहृतिवैमयेः आग्निरीशो वसव्येति तत्तद्वाङ्मयं नतत्रियेभ्यः साहा सर्वदेवताति
 त्वासाये सर्वतातिः देवतातिः शिवशामरिषसकरं करोतिकुरः शिवसकरः शिवतातिः शान्तातिः अरिष्ट

४
सि.स.

तातिः देमं करोति हतातिः शिवतातिः शिवेकरः प्रयत्नः सर्वोपे कलतु शिवतातिश्च भवतु इति भवभूतिः वा
यस्यासिद्धिनिर्देशो न द्वां दमाना मयि यो गानु सोरेण भाषायां साधुत्वबोधनात् भावे च शिवस्य भावः शिव
तातिः शंतातिः अविष्टतातिः अविष्टतातिमात्रास्मदरति भवभूतिः ॥ इति श्रीसिद्धोत्तसुधानिधौ चेतः
र्याध्यायस्य चतुर्थः पादोऽध्यायश्चाद्यं समाप्तः ४ ॥ ॥ सदिरत्नरत्नात्मकमाननिगमाकृष्टारपावे
गमश्रीलक्ष्मीपरलब्धबोधननुपाविषेष्टरेणोरिते श्रीसिद्धोत्तसुधानिधौ संपिषोत्तोरध्यायमध्याय
तेऽध्यायेऽध्यायमिहाभिधेयमधुना शोधायपीथीयताम् ॥ ओं शुभम् ॥

तस्य वाचनिकत्वं गौकारान् शुक्लदिग्दशमं चैतन्तराभावात् अधिकृत्य भवेत्तेन लिङ्गोपकृत्या न च ब्राह्म
 णादिपदमालिङ्गवदाभावादेव नातिशयितं तत्रापि रूपदिग्दशमिदमित्यादिदवत्यात् तेषां विशेषालिङ्गान्न
 नादित्यात् नवल्लिङ्गदयप्रतिपादकत्वं विवक्षणीयम् शुक्लं रूपांशुको गुणशतिदयस्य प्राक्काणीकृत्यात् लिङ्गत्रयवो
 पकृत्येव यमिपरस्य शुक्लपदस्य भिन्नत्वात् न च यमिमात्रास्योपकृत्यस्य विविधेषां गुणान्शेषप्रकाराभूतरूपत्वव्यापित्वा
 तत्र विशिष्टकपदादोधात् ब्राह्मणादिपदस्यापि हेनित्यः सादेव कदाचिदस्मात्परत्वाच्च किंच ब्राह्मणापदस्य लि
 गत्रययोगेनास्तीत्यस्य कोभिप्रायः तादृशान्न रूपांशुमात्रस्य वा सभानप्रवृत्तिनिमित्तावच्छिन्नस्य वा नाद्यः वैदेकरे
 प्रापरस्य ब्राह्मणापदस्य न प्रसक्तत्वस्य जात नान्यः शुक्लोत्तरः शुक्लाशरी शुक्लत्वस्य मित्यादावपि प्रवृत्तिनिमित्त
 स तत्र शुक्लत्वमेवं शान् नया विशिष्टकत्वेनावगतानां तासां सभानत्वमलतमिति चेत् तर्ह्येकपक्षी वद्विषयप्रवृत्ति
 निमित्तत्वमेवं संभवः ब्राह्मणादिपदस्य न वद्विषयप्रवृत्तिनिमित्तत्वात् न च किंचिदस्मान्न वद्विषयत्वप्रवृत्तिनिमित्तत्वात्
 दवद्विषयत्वमिति शब्दः शुक्लपदसाधारण्यत्वात् नातिवद्विषयत्वेन गुणस्य प्रवृत्तिनिमित्तत्वात् किंचिदस्मान्न वद्विषय
 प्रवृत्तिनिमित्तावच्छिन्नस्य लिङ्गवयान्नयसत्वात् श्रुतं च तेन ब्राह्मणविशेष्यतासंबन्धेन लिङ्गत्रयवोपकपदतमोपस्थि
 तिविशिष्टं यन्न निष्ठविशेष्यतानि रूपाणि किंचिदस्मान्न वद्विषयप्रकारताप्रयत्नमसर्वलिङ्गत्वम् उक्तविशिष्टमाश्रयः
 तन्निष्ठविशेष्यतानि रूपाणि निष्ठप्रकारतायाः शुक्लत्वावच्छिन्नतया निरवच्छिन्नप्रकारताभावाद्दोषः शुक्लपद
 जमोपस्थिते विशेष्यतासंबन्धेन गुणोपि सत्वात् तन्निष्ठविशेष्यतानि रूपाणि किंचिदस्मान्न वद्विषयप्रकारतायाः शुक्लत्वा
 नातिसाधारण्यात् तद्वाराणां यद्वा विशेष्यतानि वेशः सातथाश्रयनिष्ठविशेष्यतानि रूपाणि प्रकारतायाः शुक्लत्वा
 एव ब्राह्मणादिपदजमोपस्थितिर्ब्राह्मणविशेष्यतासंबन्धेन यत्कौतन्निष्ठविशेष्यतानि रूपाणि किंचिदस्मान्न वद्विषयप्रकारता

तत्रापि

४
सि.स.

नाशयोक्ता लक्षणानि रिति नाशमिः यदेतन्नाशमिति नाशमितिः पदेव वा लक्षणदियदस्यार्थान्तेन पुंसकलेपिनतः।
तिः यावत्सिंहासमभियाहोरेविशेषेकपुष्पाविवक्षितत्वात् ज्ञात्वा एतत्सिंहासमिति वा लक्षणं सवेयस्यैव वा
विशेष्यतया तन्निर्दिष्टं किंचिदर्थानवच्छिन्नप्रकारताया अभावादेव तस्य वारणान्न प्रस्तादिना प्रकृतातीर्थलिंगयो
गेतुविशेषेकां विवक्षितमेव तेन शुक्लोगुणः शुक्लः परस्मैविशेष्यभेदाद्वा दोषः अस्या गुणमात्रपरशुक्लपद-
स्याप्योपस्थितिमद्गुणानिष्टविशेष्यतानिर्दिष्टनिर्बन्धितप्रकारताश्रये शुक्लत्वेयमभिचारात् इति संक्षेपः ना
शयनेव बह्वचमिति दर्शनाद्गोत्रवरणप्रत्ययानां चिलिङ्गतया पूर्वतलानो नापेक्षेपदातरतीयतलानामाद गोत्र-
वेति अप्रत्ययमित्यर्थः वराणां शब्दोऽयनपरस्मैपदद्वयव्यापारद्वयपरः अथ प्रत्ययानां शाखाधेयव्यापारद्वयव्यापार-
तिका र्थभागिति भावः गोपगर्भकदीवह्वी अस्तेतलद्वयस्य दीपोपप-रतादायकः तेनापत्ताधिकारे गोपग-
र्भात्तत्र दिक्काणानेनादिना ई-प्रतिष्ठास्थाने चित्तमिति केचित् अस्तेत्वपत्ताधिकारात् तत्र तत्र गोत्रशब्दो लोके
कगोत्रपरः तेन परिभाषिकगोत्रप्रत्ययान्तत्वनातिर्नत्वप्रत्ययान्तः गोत्रेव च गोत्रोः सहेति वचनस्यापत्ताधिका-
रात्सर्वमेव पदितत्वादिसाहः कदेन शोकमर्थान्ते कदी शोक्ता लुगिति शोक्ता र्थस्याणप्रत्ययस्य कटचरकादिति ।
अष्टार्थस्यानेलुगिति विवेकः स्त्रीणां वेदाध्ययनाभावेपि पुराकमेदिनारीणां मौजीवधनमिष्यते अथापनेव वेदा
नां सावित्रीवचनेन धेति प्रत्ययस्य कटः तदेष्यताद्योपपत्तिरिसाहः द्वितीयजातितलद्वयस्य त्वमर्थः दस्यस्य माद
भावदिना शाब्दा यस्या आदिभावनियोगावो यावद्व्यभाविनीतियावत् गुणोऽङ्गयद्व्येण संज्ञाने निर्गुणस्यैव
जातिवदितस्याविद्व्यस्य लङ्काराभावान्न अस्मैव निमित्ताख्यातम् बह्वचोऽर्थव्यक्तिव्यापिनी मनेकव्यक्तिव्य-
मिति दातुत इत्येव विवेकः शास्त्रनिर्गुणत्वात् इति कस्याप्येवमवचनान्तेति पुनरावृत्तिरेवः यावद्व्यस्य

वृथ

22

श्रीवभावपक्षेऽनेष्वप्यप्रसक्त्या प्रादु. सुखेतिटायोन्यपक्षेः अत्रभाष्ये उत्सर्गोपवादयोर्द्वयोर्विवेकस्तिकले सति अप
 वारनिर्धक्तेविषयेऽत्सर्गेन प्रवर्तते इति योरेत्यप्यस्यादौ सिद्धांतितत्वात् श्रीवप्रवृत्तौऽनेयोः प्रसक्त्याप्यः सिद्धा
 त्वात् सूत्रभेगस्यानुचितत्वात् यदाऽऽप्येवोपवादेऽनेयऽनेयं तेन न काप्यनुपपत्तिः ऽनेय इति अनुवृत्तस्य दिक्पूर्वपदा
 दिति येचमाषर्षी प्रकल्पनात् दिक्पूर्वपदात्तां गोतात्प्रातिपदिकाम् रस्यऽनेयोऽनेयोऽप्येव इति वाक्यार्थः नचप्र
 त्यय विधौ येचमाः प्रकल्पकत्वेनास्ति सनः सन्नादेशप्रसंगादिति प्राप्रकत्वात् कथमेतदिति वाच्यम् अयेन वि
 दितस्यादेशाविधायकत्वादस्य प्रत्ययविधित्वाभावात् "वाहः" वाहेतात्प्रातिपदिकादुप्यऽनेयोऽप्येव इति वाक्यार्थः नचप्र
 भावात् उद्वेगमेनेन कर्माप्युपपदे निप्रत्ययविधायकत्वात् "वाहः" वाहेतात्प्रातिपदिकादुप्यऽनेयोऽप्येव इति वाक्यार्थः नचप्र
 वाहमे दितोऽनेयमे इति विभक्तेर्वाह ऊह इत्येव रूपे एतेयन्त्विति ह्रिः "सायाशिर्मातिभाषायाम् साया अ
 शिर्षाशिप्रतादिनेत्यमरः भाषायां किं साया सप्तमदीभव इति प्रादुस्य प्रकारार्थस्य भाषायां निम्नतरान्यधि
 तात् कचिच्छेदस्यपि सायायाधेन बोधुनयेतामशिर्षाः नातां रस्त्रीविषयादयोपपातनातिवाचकं स्त्रीलि
 गत्वतियमाभावव्यकारोपदभिन्नेचयन्नतः स्त्रियोऽनेयं हृषलबालराशहृषरावाच्छांगं रवाहित्तत्वात् एता
 न स्वरेभेदः आकृतिग्रहाण जातिर्लिङ्गानां च न सर्वभाक् सकृदाख्यातनिर्गत्यागोचरेव वरणोः सह अपरग्राह
 यादुर्भावं विनाशाभां सत्वस्युगपदुगोः असर्वलिङ्गवद्द्रव्यान्तां जातिकवयोविः इति भाष्ये प्रथमस्यायमर्थः ए
 तातेनेनेति ग्रहाणितिकराणामास्येपदस्युत्पत्तौ आकृतिग्रहाणस्य इति पदोत्पत्तिसमभियाद्वायात्वीत्वेपत्तीने
 र्वाहिरंगत्वात् इत्येव न नूनरेचोपसन्नं नत्वात् प्रवयवस्यैव विशेषविशेष्यस्यैव यः गोतादिनातेन लक्षणमेतत् वास
 न्तात्त्रियादीनां प्रत्ययसंस्थाने विशेषाभावात् अतएव ग्रहाण लक्षणं तत्रमाह लिङ्गानां वेति इतीयवराण्य

येन च सर्वे रूपाणि पतये विप्रशम कृष्णनेत्रेण तर्जनीनां निभजतां यथः लिङ्गनामिति कथं तावदा त
 वे लिङ्गानां तन्मिति सति स्माप्रये च किं च यको स्वहृत् प्रसन्नो नरेणिकुचने विने उल्लस्य हृत्ता यो गे स यः पदसंज्ञा
 ललाटे प्रकाशे दृष्टानि श्रितस्य कालाणान् यतः पुनश्चादिभुवि ने बोधे शानि श्रयात् न वेवे तदादि शब्दावां वि
 लिङ्गनां जातिशब्देनैव इति वाच्यम् इत्युक्तं भाषातः ज्ञानेन किं प्रकाशकृत्किं देवदत्ताः एकप्रकाशे देवदत्तत्वे पृथी-
 ते यत्प्रकारेण तत्रैव देवदत्तत्वं तु मया कृतम् एकप्रकाशे देवदत्तत्वे यो यत्तादिकातीतमादाय यत्तु समानकालीनप्रका-
 मेदाभावात् न जातिने अथ प्रकाशे देवास्तत्तादितः किं वेदस्य प्रकाशे पदानां विशेषलिङ्गनां हि तन्मिति चेन्न इयं य
 किं वास्तव्यत्वेन देवस्तु वास्तव्यत्वेन अथमर्थो वास्तव्यत्वेन इति विशेषात् यत्प्रदत्तमवो प्रकाशस्य सर्व-
 लिङ्गानां तार्थविशेषणत्वेनैव अपि नास्ति तन्मात्रस्य वास्तव्यत्वेनैव न च वास्तव्यत्वेनैव स्तथा न तवास्तव्य-
 शब्द इति चेत् तमेव केवलप्रमाणत्वं कश्चिन्नाह इति वाच्यम् कश्चिन्नाह इति वाच्यम् प्रमाणत्वेनैव मत्तत्वेनो-
 वस्य वाच्यत्वात् यमेवमात्रेण प्रकाशे देव्याभिचारतादवस्थान् अथ सर्वलिङ्गत्वे सतीत्यस्य प्रकाशः यत्प्रदत्तम-
 बोधप्रकारस्य सर्वलिङ्गानां तन्मिति चेन्न विशेषप्रकारेण नायः प्रकाशप्रदत्तमवो यत्प्रकारस्य प्रकाशप्रदत्तमवो लिङ्गानां
 याभावात् प्रमाणत्वात् यः प्रमाणस्य प्रमाणत्वात् यमिपरत्वेति त्रिधा प्रमाणत्वात् नायः इभयसाधारणत्वात् तत्प्रदत्त-
 मयतीतावेव सत्तावपि दोषतादवस्थान् वास्तव्यत्वादिप्रदत्तमेव प्रकाशप्रदत्तमेव बोधे प्रकारतापत्तेनातौ प्रमाण-
 त्वात् न च गमात् विशेषेणैवोभयराशिप्रमाणत्वं न च पदानां समभिधायारानयेत्तस्य सशब्दस्य नातिङ्गत्वोपकल्प-
 नत्वं यो यत्प्रकारत्वे समेव यथेति वाच्यम् इति वाच्यम् समभिधायारभावे वास्तव्यत्वादिप्रदत्तस्य भिन्नीताद्यनवबोधकत्वात्
 न च समभिधायारस्याने सामानाधिकरत्येनैव शेषेण निर्वहः पदसंस्कारपक्षे प्रमाणत्वं नानासाधुयतो लिङ्गवचनानां

सि. ल.

न

चा

ध

दि

ता

तो संगतः सात् नय
 मंत्राभावात् अतो मंत्रो
 शब्दस्य मंत्राभावात्
 तिमने सिद्धता मंत्रो

सिद्धि विषयत्वमेव पञ्चने ऋद्धिप्रवाभियुक्तां मेवत्यर्थः । अभावे न तत् तदेकस्या मन्त्राभावेन मन्त्राभावात् तमेव तत्
 प्रत्यभिज्ञानात् तथेति प्राशस्त्येवोपि श्रुताभावात् । अत्रायया मन्त्रादनामपेक्षया दत्ता नीति श्रुत एव मन्त्रस्य सारिणे
 षणानिष्टजनकत्वमित्यर्थः यद्येदं शब्दविरिति । न तस्य स्यात्नेदः शब्द इति भाष्ये पठितम् यद्यपि सोऽेदं शब्द
 र्द्वेति वेदेपि पठ्यते तत्र तथापि ऋद्धिप्रवाभियुक्तता मेव तदिति तदनुकार्यमनौकिकत्वमस्त्यतः न वस्त्वस्य वेद
 मानविषयकत्वात् तत्र तस्य युक्तता दोषो न प्रसक्तिरिति वाच्यं तदियोऽेदं सौत्यनधिकारात् वेदे त्रैलोक्ये कश्चिदस्यो
 अथवा संप्रदाये यवस्या लोके तैत्तिको विकस्य इति विशेषः सादेतत् अत एव तिष्ठति येष एव युक्तः तथा हि उच्चैस्त्वा
 र्गवावषट्कार इति सूत्रस्यैव वाचात् स्यात् विभाषाऽेदं सौत्यनानुवृत्ति संभवात् विभाषाग्रहाण्यर्थं स्यात्
 तद्विकल्पस्यैव यत्तत्कर्मणां तस्याप्यनुवृत्तिर्मा भूदित्येतदर्थम् उच्चैस्त्वारो वेति सूत्रे यत्तत्कर्मणां तस्य अनुवृत्तेः पशुदास्य प
 ले च यत्तत्कर्मणां मेककृतेर्बेदमात्रपरत्वा निसत्वाच्च विभाषाऽेदं सौत्येककृतेरपि यत्तत्कर्मविषयकत्वे एक
 नेव वेकस्मिन्सा निमाया अथानिविरोधान्न तस्य विहाय ययत्तत्कर्मणां तस्यानुवृत्तेर्वाग्रहाणा अनुवृत्तेः संभवात् न
 न विभाषाग्रहाण्येयं स्पष्टं तिष्ठेयम् तत्र विभाषाऽेदं सौत्यन यत्तत्कर्मणां तस्यानुवृत्तावपि वेदे वेकस्मिन् केव कृतिः ऋ
 द्वाहोत यत्तत्कर्मणां तिसूत्रेण नित्येति यवस्योपपत्तेरुक्तरीत्या तत्सार्थकमिति चेत् तमेव पशुदास्यपदेपि वेक
 स्मिन् केव कृतेः कंदो विषयकत्वात् तिसूत्रेण कृते अत्र विषयकत्वात् कंदः शब्दस्य सामान्यपरस्य मन्त्रातिरिक्तपरत्वे
 कस्यपि वा विकल्पस्य वा तत्ता परत्वं संभवात् विशेषविधि विरोधे सामान्यविधेस्तदतिरिक्तविषयकत्वस्य यु
 त्यनत्वात् अत उभयमतेष्वपि यत्तत्कर्मणां तस्यानुवृत्तिताम्यं ग्राहकत्वेन विभाषापदसमानयोगक्षेपमेवेति
 केचित्तपकप्रतिप्रसंगे पशुदातोच्चारणदेवेदं शब्दशब्दे इत्यमिताहः यदपीतमवित्तात्ते निगदे नैव शास्यते अत

न

५
सि.स.

माविवश्चैषो न तज्जलतिकर्तुं चित् निर्गदः पादमात्रं नञ्जलति न प्रकाशते निष्फलमिति यावत् तिरुक्तेन स्यात्
पुर्येभारहारः किलाभूदथोत्पेदेन विज्ञातानि यो र्थं यो र्थं सत्सकले भद्रमश्नुते नाकमेति ज्ञानविधृतपाः । सत्
मेति संज्ञे लिखिताय दृहीतमविज्ञातमिमादिपादः दृहीतेश्चतः अविज्ञातमर्थतः प्रकृत्या दिविभागेन चेत्य
र्थः एकः शब्दः सम्यक्ज्ञातः सृष्टुप्रवृत्तः स्वर्गलोके कामपुग्भवतीति षाष्टभाष्यवक्ष्यमाणान्कतिमूलकम् ।
भ्रान्तिप्रोक्तप्रकाशाय न स्मरणमपि यस्तु प्रपञ्चे केशलो विशेषेण शब्दावस्थावद्वहाराकाले सेनांतमा
प्रोतिजपेपरत्रागो गविदुष्यति

तमा ३० ^तस्यनेंद्राणीशहसिदिसंभवाच्चतन्माचार्यतायाः परिशेषयि ----

अत्रैकं प
अंतसात्

